

Albert RAMAJ

Burime dhe dëshmi

Stublla në dokumente arkivore austriake,
shkolla, kriptokrishtenizmi në Karadak

*Il sottoscritto attesta colla sua firma e col sigillo dell'uf.
fisco parrochiale di aver fatto la distribuzione dell'importo di
censati alle famiglie sopraccennate, in parti uguali d'un ducato
per famiglia*

Stublla li 16 Marzo 1808

M. M. Gualuluz

albanisches
institut

Albert RAMAJ

BURIME DHE DËSHMI

**Stublla në dokumente arkivore austriake,
shkolla, kriptokrishtenizmi në Karadak**

STUBLLA im Kosovo.

**Die Geschichte, die Schule und
das Krypto-Christentum der Karadakregion**

Herausgeber/Boton:

albanisches
Institut

www.albanisches-institut.ch

info@albanisches-institut.ch

Albanisches Institut

Postfach 7

9001 St. Gallen

Përgjegjës i botimit:

Abert Ramaj & Zef Ahmeti

Ballina:

Pjesë nga letra e dom Mikel Tarabulluzit

Katalogimi në publikim – (CIP)

Schweizerische Landesbibliothek

Albert RAMAJ. Burime dhe dëshmi. Stublla në dokumente arkivore austriake, shkolla, kriptokrishtenizmi në Karadak.

Stublla im Kosovo. Die Geschichte, die Schule und das Kryptochristentum der Karadakregion.

“Albanisches Institut“ – St. Gallen – Schweiz (Zvicër) 2008

295 P. Format: 15X21

ISBN: 978-3-9523077-4-8

Albert Ramaj

Burime dhe dëshmi

**Stublla në dokumente arkivore austriake,
shkolla, kriptokrishtenizmi në Karadak**

**STUBLLA im Kosovo.
Die Geschichte, die Schule und
das Krypto-Christentum der Karadakregion**

albanisches
Institut

St. Gallen 2008

**Ja kushtoj familjes:
prindërve,
vëllezërve,
motrave,
gruas.**

Përmbajtja, fq. 5

PARATHËNIE nga Zef Ahmeti, fq. 7

Hyrje. Fq. 11

I. INFORMACIONE DHE DOKUMENTE NGA ARKIVI SHTETËROR I AUSTRISË (VJENË) DHE STUBLLA ME RRËTHINË, fq. 27.

1. Tomë Raspasani, fq. 29.
2. Mbi martirët e Karadakut 1846-48, fq. 35.
3. P. Franë Koliqi, fq. 43.
4. Dom Zef Ramaj në Innsbruck të Austrisë, 45.
5. Shkolla e Stubllës, Mësuesi i saj Dom Mikel Tarabulluzi sipas dokumenteve arkivore, fq. 51.

II. “RARA” – LIBRA/MANUSPRIPTE E SHKRIME TË RRALLA, fq. 97.

Libra/manuscripte e shkrime të rralla mbi Stubllën, fq. 99.

1. Nos martyrs, fq. 99.
2. Arkivi i llazaristëve në Paris (Archives Lazaristes Paris, 95, rue de se-vres 75006 Paris) mbi Stubllën, priftin laraman Viktor Pashkun, fq. 100.
3. Jean-Claude Faveyrial libri “Histoire de l’Albanie” dhe Stublla, fq. 104.
4. Die Schulaktion in Albanien, fq. 105.
5. Jezuiti fratel Zefi nga Stublla, fq. 108.

IL Frate Zef e la missione volante (Giuseppe Valentini), fq. 112.

6. “Ditari” i don Mikel Tarabulluzit, fq. 117.

III. KRIPTOKRISHTENIZMI APO LARAMANIZMI NË KARADAK, FQ. 131.

Kriptokrishtenizmi apo laramanizmi në Karadak, fq. 133.

1. Inter omnigenas calamitates, fq. 134.
2. Quod provinciale, fq. 144.
3. Imzot Lazër Mjeda dhe laramanët e Karadakut, fq. 147.
4. Të pagëzuarit që mbahen fshehtë në Karadak, fq. 148.
5. Libër pagëzimi i kriptokrishterëve (matricularum baptizatorum cryptoca-tholicorum) në Stubëll, fq. 157.
6. P. Viktor Pashku (apo Shahin Ferizi) nga Selishta e Gjilanit - është prifti katolik shqiptar nga fshati “musliman”, fq. 159.
7. Hoxha i Lubishës ishte katolik, 161.
8. në Pozheran festoheshin Kërshëndellat e Pashkët, fq. 162.

9. Motrat Vincenciane në Stubëll e Letnicë dhe laramanët, fq. 163.

IV. BIBLIOGRAFI INTERESANTE, fq. 167.

1. Hylli i Dritës, 167.

2. Johann Georg von Hahn mbi Stubllën dhe kriptokrishtenizmin, fq. 167.

3. Misionet flutarake (missione volante) të Jezuitëve (italianë) në Kosovë dhe në Stubëll 1888-1912. fq. 175.

4. Albanija i Macedonija - Jakov Sliskovic, fq. 177.

5. Autorë të ndryshëm për martirët dhe atë Anton Maroeviqin, 178.

6. Në nder të Zojës Cernagore /n`Cërnagore kem një Nanë, fq. 180.

7. Kanga e popullit (Në ndeer të Zojës Cernagre), fq. 182.

8. Atë Gjergj Fishta për Stubllën, fq. 190.

9. Die Geschichte der Krypto-katholiken (Laramanen) – Franjo Djuric, fq. 194.

10. Vajtimit nga Stublla, fq. 195.

11. Zef del Gaudio: Martirët shqiptarë (1846-1848)., fq. 195.

12. Don Dedë Ramaj dhe një letër më 1966, fq. 196.

V. BURGOSJA DHE LARGIMI I DOM MIKEL TARABULLUZIT, fq. 203.

1. Burgosja e Don Mikel Tarabulluzit dhe Imzot Lazër Mjedës, fq. 205.

2. Largimi i Don Mikelit nga Stublla dhe letra e tij më 1912, fq. 216.

VI. Uraniumi i tepërt në Stubëll?, fq. 223.

Uraniumi i tepërt në Stubëll?, fq. 225.

1. Field experience of indoor thoron gas measurements in a stable rural community in Yugoslavia, fq. 225.

VII. LOJTARËT E KOMBËTARËS ITALIANE DI FRANCESCO DHE TOMMASI VIZITONJË STUBLLËN, fq. 233. .

1. Dy lojtarë itailanë vizitajnë stubllën – Eusebio di Francesco & Damiano Tommasi, fq. 235.

2 Damiano ed Eusebio a Stublla, fq. 236.

VIII. BIBLIOGRAFI MBI STUBLLËN, fq. 239.

bibliografi mbi stubllën, fq. 241.

IX. KRYPTO-CHRISTENTUM IM KOSOVO (STUBLLA), fq. 259.

Lebensäußerungen der „Doppelgläubigen“ . fq. 263.

Laramanen in heutiger Zeit, fq. 264.

PËRFUNDIM, 267.

X. FOTOALBUMI , fq. 269.

“MARUBI” I STUBLLËS – SHIN SHABANI, fq. 269.

“Marubi” i Stubllës – Nga Fototeka e Shin Shabanit, fq. 271

PARATHËNIE

Kur marrim në gojë fjalën “histori” neve aty për aty na shkon mendja se bëhet fjalë për diçka që ka ndodhur në të kaluarën. Semantika e kësaj fjale (nën)kupton tërësinë e fakteve, ngjarjeve dhe dukurive të rëndësishme që janë të lidhura ndërmjet veti; karakterizojnë proceset, jetën e zhvilluar, apo edhe tërësinë e të dhënave dhe të ngjarjeve me rëndësi që lidhen me dikë a me diçka dhe që e karakterizojnë atë nga ana e jetës dhe e zhvillimit. Nga ajo që u tha, na del rëndësia e veçantë e “tërësisë së fakteve” në gjurmimet historike, në kërkimet e burimeve dhe të dëshmimeve për një individ, ngjarje, vend a popull. Pos kësaj, flitet edhe për faktin se historia merr si lëndë studimi “ngjarjet me rëndësi”.

Një studim që ka për qëllim të zbardhë një ngjarje, apo ndodhi të ndryshme për të fituar një bindje, duhet të ketë burime të ndryshme, të drejtpërdrejta apo të tërthorta që flasin për lëndën që pretendohet të studiohet, të zbardhet.

Nisur nga ky këndvështrim, lexuesi në këtë punim, mbase kryekëput historik, ka mundësi të pasurohet me informacione që japin një pasqyrë në shumë drejtime. Nxjerrja në dritë e burimeve dhe fakteve që flasin për vete, mbase shpesh është punë e lodhshme, sidomos kur një punë kërkimore për zbardhjen e disa aspekteve historike – qoftë të një individi, qoftë ngjarja si e tillë apo edhe të segmenteve tjera sociale, politike – bëhet krejtësisht në bazë të vullnetit të mirë pa ndonjë shpërblim material për kohën dhe mundin, e aq më pak për atë intelektual. Dhe kjo ndodh kështu, kur një vend ka sfida tjera sociale me prioritet të theksuar, por edhe për shkak të egocentrizmit, ky fenomen për shumë shoqëri ka shkaktuar pasoja të rënda.

Dihet se publikimet e Dr. Dom Gjergj Gjergjit sidomos mbi martirët e Karadakut (1846-1849) janë për t’u çmuar shumë. Kurse ky punim i Albert Ramajt plotëson atë që deri më tani na mungonte dhe me shumë dokumente të bashkangjitura. Në punët kërkimore është e një rëndësie të madhe cekja e fakteve dhe burimeve mbi të cilat autori bazohet dhe mbështet mendimet, mëtimet, tezën a teorinë. Në studimet shqiptare vërehet shpesh se janë bërë plagjiatura,

duke menduar, mbase, me bindjen e thellë, se nuk do të ketë tjetër që do të merren a studiojnë më tutje. Ky fenomen vërehet edhe tek disa “kolosë”, të cilët i janë imponuar masës me punimet e tyre, duke besuar se e thonë “të vërtetën”. Fenomeni i shtrembërimit të fakteve historike është i pafalshëm, kur ai bëhet me vetëdije të plotë. Një studiues i mirëfilltë bazohet në faktet dhe burimet, të cilat edhe mund t'i dëshmojë, e para së gjithash, tek një i tillë shihet menjëherë mëtimi objektiv për ta zbardhur një aspekt historik.

Në disa studime të deritanishme që janë bërë mbi Stubllën, vërehen elemente të lartcekura, qofshin ata vendorë apo edhe tek studiuesit e tjerë. Ky punim që keni në duart tuaja, zbardh shumë gjëra dhe si i tillë, për disa do të jetë edhe pasqyrë e punës së mirëfilltë.

Vërtetë, mbi Stubllën me ngjarjet dhe personalitetet, së bashku me pozitën e saj gjeografike dhe rrethinën, të dhënat historike janë a-shtu të shumta, sa është e pabesueshme. Ky vend i vogël ka një histori të gjallë, të prekshme. Proceset, situatat, njerëzit, ngjarjet e nxitura e të prodhuara nga ky vend kodrinor, kanë pasur peshë vërtetë të fuqishme për kohën kur kanë ndodhë. Reflektimi ka qenë sa rajonal e besa edhe më gjërë mbase edhe ndërkombëtar, sidomos viti 1846-48. Ky vend ia del drejtpërdrejt apo tërthorazi të vërë në lëvizje edhe diplomacinë aktuale të shteteve fuqi të kohës.

Ky libër plotëson e nxjerr fakte të reja për disa segmente që deri më tani kanë qenë jo mjaft të qarta e argumentuese. Publikohen risi. Ngërthen në vete një pasqyrë më të kompletuar deri më tani. I ofron lexuesit informacione të ngjeshura, sa mund të nxisin që të bëhen studime të veçanta për fusha të caktuara. Dhe poashtu bibliografia që është bërë nga ai, është punë që do të shërben jo vetëm lexuesëve të thjeshtë, por studijuesëve dhe shifet shumë qatë, se për një vend kaq “të vogël” sa mund të ketë shkruar jo vetëm në gjuhën shqipe, por edhe ato evropiane. Bibliografia mbi Stubllën, jo edhe ndoshta complete siç pohon edhe autori i këtij libri, botohet për të parën herë. Nuk ishte punë edhe aq e lehtë të përpilohet kjo monografi.

Poashtu edhe fotoalbumi e sidomos ai i Shin Shabanit është pasuri në vete dhe fotografitë mund të flasin vet.

Kam pasur mundësinë ta përcjell Albert Ramaj gjatë punës së tij. Më informonte përherë rreth ecurisë së punës. Çdo njoftim që ma bënte për burime të reja, të siguruar, më fascinonte. Ishin vërtetë dëshmi që të nxisnin kureshtjen. Ishte i interesuar ta studionte çdo burim, çdo fusnotë të cituar. E kërkonte burimin, aty nga vinin faktet. Nuk e kënaqnin citatet e theksuara. Metoda e punës së Albertit vërtet është për shembull. Përvoja, njohja e burimeve dhe metoda e punës së tij, më së miri pasqyrohet me këtë libër. Ky ka një respekt të veçantë kundruall gjithë studiuesve të tjerë e që shprehet me bibliografinë e pasur e më të plotën deri më tani. I vetëdijshëm se historia është një “det” i gjerë, ai nuk mëton se janë thënë të gjitha. Ka edhe më shumë.

Zef Ahmeti

Hyrje

Shikuar në aspektin gjeografik dhe nga sipërfaqja e saj, Stublla është një vend shumë i vogël, duke pasur parasysh të gjitha ato shkrime dhe publikime që janë bërë e bëhen mbi këtë vend, ai vend del se është shumë i madh. Stublla (komuna e Vitisë) gjendet në juglindje të Kosovës. Në aspektin historik, kulturor e religjioz, ky vend luante (dhe luan) rol të madh në shumë periudha historike, tërthorazi ose drejtpërdrejt. Me ngjarjet dhe personalitetet e veta, u bë fole kulture jo vetëm për rrethin, por edhe më gjerë. Shumë studiues vendas, sidomos Dr. don Gjergj Gjergji-Gashin,¹ studiues tjerë shqiptarë, por edhe të tjerë ndërkombëtarë, nxiten që të shkruajnë për këtë vend, mbase, si i tillë, assesi nuk mund ta kapërcejnë pa folur e shkruar për të.

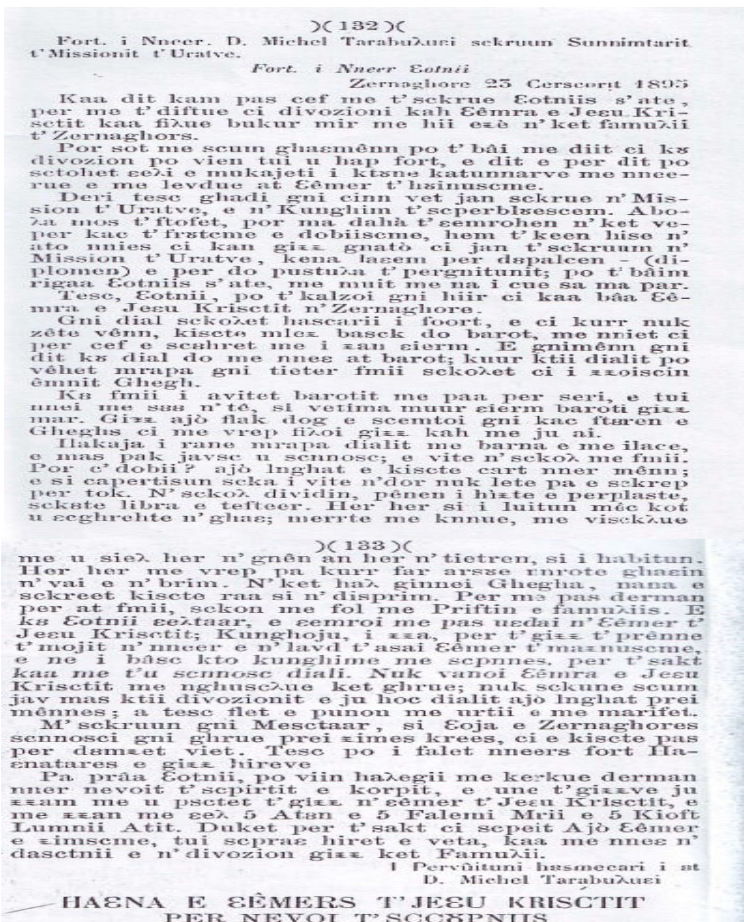
Kur shkruhet mbi Stubllën është e nevojshme, patjetër, të merret në trajtesë edhe Letnica, duke pasur parasysh faktin, se fshati Stubëll ishte bashkërisht me famullinë e Letnicës deri më 1905.

Letnica: në radhë të parë, mendohet se ky vend sikur krijohet pëshlypja se kemi të të bëjmë vetëm me komunitetin kroat (për fat të keq tashmë i shpërngulur në Kroaci pas vitit 1990). Famullisë së Letnicës, Montenegro di Scopia, e njohur edhe si Skopska Crnagora apo Karadak, i përkisnin disa fshatra si: Letnica, Shashari, Vernezi, Vernakolla, Stublla, Binça, Selista, Terzijaj, Dunav e shumë vendbanime të vegjël të rrethinës. Kjo famulli është e njohur si shenjtërore e ipeshkvisë, jo vetëm në Kosovë, por edhe më gjerë. Edhe në Shqipëri njëhej që më parë ky rajon, siç vërehet nga publikimet e dom Mikel Tarabulluzit që i kishte shkruar në Elçija e Zembrës së Krishtit qysh në shekullin e 19 dhe që disa ia kemi bashkangjitur këtu.

Supozohet se kroatët që kanë jetuar deri vonë në Letnicë, Shasharë, Vernezë kishin ardhur nga Raguzia (Dubrovniku), para ardhjes së turqve në Ballkan. Ardhja e „raguzianëve“ në këtë rajon dhe në Ballkan, ishte bërë për shkaqe ekonomike; pra, për arsye se ata konsideroheshin e merreshin për mjeshtër të minierave dhe puna që bënin, lidhej me minierat. Mbi Letnicë dhe në Krato-

vë-Zletovë2 gjendeshin më parë miniera të njohura jo vetëm për territorin e Ballkanit, por edhe më gjerë. Siç na e bëjnë të ditur edhe don Gaspër Gjini e imzot Alojz Turk e shumë autorë tjerë, po ashtu edhe miniera të tjera ishin të njohura si në Trepçë (Stari Trg), Novobrdë, Janjevë e nëpër shumë vende të Ballkanit që lidheshin me raguzianët dhe sasët nga Gjermania e sotme.

Shkrimi i don Mikelit publikua në: Elçia e Zembrës Krishtit (5 shtator 1895)

Vlen të thuhet se për këto miniera ishin më të përshtatshmit specialistët sasë (Sachsen) nga Gjermania e sotme, që vinin të punonin sidomos si udhëheqës apo specialistë të minierave. Por duhet theksuar se edhe popullata vendore ishte punësuar në këto troje, së paku si fuqi punëtore e thjeshtë. Nga kjo mund të konstatohet se edhe emrat kishin mbetur nga sasët, sikur Shashare përmbi Letnicë, Shashkovci afër Janjevës, në Maqedoni Sasi. Raguzanët dhe Sasët që kishin ardhur për të punuar në këto miniera si specialistë në këto treva, ishin vetëm meshkuj, të cilët kishin sjellur me vete edhe priftin e tyre për shërbime fetare. Po ashtu, është për t'u theksuar se këta meshkuj ishin të rinj dhe nuk mund të udhëtonin aq shpesh në atë kohë në vendlindje dhe disa prej tyre duhet të ishin martuar në këto troje me vajza vendase, duke krijuar familjet e tyre: të njëjtën gjë duhet ta kishin bërë edhe disa raguzianë. Me ardhjen e turqve në Ballakan, gjendja shoqërore e tyre dhe e vendasve u ndryshua rrënjësisht, por jo që në fillim, sepse në fillim turqit i toleronin xehëtarët kurse më vonë jo. Dhe kështu gradualisht u shkatrruan edhe minierat e këtushme që ekzistonin, sikur ajo përmbi Letnicë, në Kratovë e më vonë edhe në Novobërdë e Janjevë. Ndërsa specialistët sasë dhe punëtorët raguzianë që tashmë në këtë vend e kishin filluar jetën e tyre familjare dhe kishtare, nuk mund të ktheheshin edhe aq lehtë në vendlinje, por mbetën në këto rajone dhe e nisën ekzistencën e tyre familjare me veprimtari të tjera, si me blegtori apo me gjëra tjera të ngjashme, për shkak se vetë natyra e atyshme e krijonte mundësinë për këtë gjë. Jeta kishtare e këtyre njerëzve u përshtat me atë të popullatës vendase, e cila edhe më parë jetonte aty. Të theksojmë se fjala është për Letnicën, Shasharin e Vernezin; ndërsa për pjesën tjetër të kësaj famullie, sikundër janë fshatrat Stubëll, Binçë, Kabash, Terzijaj, Dunav e më gjerë, apo edhe në Kratovë, kemi të bëjmë me diçka tjetër, sepse këto vende janë me popullsi, e cila edhe më parë jetonte në këto vendbanime. Duhet të bëhen kërkime të mëtutjeshme për jetën e popullatës krishtere jo vetëm në Stubëll, por edhe në rrethinë; por, këtu dëshirojmë të nënvizojmë se është e mundur që ekzistenca e këtushme e kësaj popullate të jetë bërë e njohur qysh në Mesjetën e vonshme, jo vetëm në këtë rajon, por

edhe më gjerë, sikurse është miniera sipër Letnicës e, po ashtu, sikurse janë edhe sasët apo raguzanët. Stublla përmendet për të parën herë (deri më tani, sa dimë) qysh më 1455 në një teftër turk dhe ku shënohet emri *Stubëll*. Thuhet se Stublla kishte 47 shtëpi, tri të veja dhe 13 të pamartuara. Kurse më 1477 shënohet në një hartë topografike të Shkupit, kur përmendet Caravajka, kurse si pikë orientimi përmendet Stublla. Më 1584, vizitatorët Tomaso Raggi dhe Aleksandër Komulloviq, mendojnë dhe i shkruajnë Vatikanit për hapjen e një kolegji, kurse shënimi i tyre për rajonin si „Montenegro di Scopia“, në mos është fjala për Stubllën, është i diskutueshëm; një gjë dihet, se fakte nuk ka, por dihet se kjo gjë ishte vetëm dëshirë e këtyre dy vizitatorëve, kurse kjo punë më nuk u përmend kurrë nga këta persona apo nga persona të tjerë kishtarë, kuptohet sipas atyre dokumentëve që deri më tani kemi hulumtuar. Deri më tani nuk kemi hasur në ndonjë dokument, por, siç duket, kjo dëshirë për hapjen e një kolegji të atëhershëm në këtë rajon, u realizua në Janjevë e jo në „Montenegro di Scopia“; apo ndoshta është e pahulumtuar e dhëna e tillë. Arsyeja pse këta dy vizitatorë kishin shprehur mendimin që të hapin një „kolegj“ në këtë rajon, është e qartë: për shkak të pozitës gjeografike, sepse mund të fsheheshin nga turqit. Por këtu do theksuar edhe një gjë: në përjashtim të hapjes apo moshapjes së kolegjit kishtar. Pra, ky rajon, duke përfshirë këtu edhe Stubllën, duhej që atëherë të ngjallte interesim për vizitatorët nga Vatikani, sepse po shihet qartë se ata kishin bërë vizita këtu dhe e njihnin mirë. Do kërkuar raportet e tyre të ndryshme për këto gjëra; jo vetëm të bazohemi në atë që deri më tani është stërpërsëritur.

Por dihet se, sipas J. Rexhepagiq dhe më vonë, edhe sipas Dhimitër S. Shuteriqit, Stublla mund të ketë qenë vend i përshtatshëm për hapjen e një kolegji kishtar qysh në këtë kohë. Do cekur, se ndoshta janë të humbura ato dokumente që do të mund ta argumentonin këtë gjë, sepse kohërat e zymta në këto troje nuk mund të ishin të përshtatshme, kur ekzistenca njerëzore ishte në zgripç e nuk ishte edhe aq lehtë të ruheshin dokumente apo gjëra historike. Por edhe një fakt është shumë i rëndësishëm: më 1963 ndodhi tërmeti në Shkup, ku i tërë arkivi ipeshkvor u fundos në tokë, kështu që

hulumtuesit tanë janë tashmë të detyruar që të hulumtojnë nëpër arkiva të ndryshme evropiane për çdo gjë që ka të bëjë me historinë e ipeshkvisë dhe të famullive nëpër Kosovë. Dhe po ashtu më parë (më 1944) dihet se gjatë Luftës së Dytë Botërore, një bombë e goditi godinën ipeshkvore në Shkup, me ç'rast pjesa më e madhe e bibliotekës dhe e shkrimeve të ndryshme, u përfshi nga flakët. E pra, nuk është edhe aq lehtë „të grumbullohen“ dokumente për këto gjëra. Vetëm me një mund të madh mund të arrihen. E këtë po e themi nga përvoja.

Do hulumtuar edhe thënia e Dhimitër S. Shuteriqit, i cili shkruan për Stubllën kështu: “Qysh më 1584, në Letnicë të Shkupit, më pas edhe në Shtumbulla të Gjilanit, në dy fshatra shqiptare kanë funksionuar kolegje fetare. Kolegjet e kohës ishin shkolla të larta. Aty përveç teologjisë, mësohej filozofia dhe studijoheshin klasikët”³

Më 1846-48 ndodhi që okupatori turk i internoi banorët e fshatrave të Karadikut; si ata të Stubllës, Binçës, Terzijajt, Vërnakollës e disa të tjerave përreth, për në Turqi e të cilën ngjarje e ka hulumtuar Gjergj Gjergji-Gashi. Jeta e këtyre të internuarve ishte tejet e vështirë gjatë kësaj kohe, sa që shumica prej tyre u vranë apo vdiqën gjatë maltretimeve që iu ishin bërë. Një pjesë e vogël e tyre u kthye në vendlindje dhe filloi jetën normale. Këtyre të internuarve u kishin dalur në ndihmë fuqitë e mëdha, sikur Franca, Anglia, Austro-Hungaria e disa vende të tjera. Është me interes të përmendet se Franca u kishte ofruar strehim të gjithë atyre që kishin mbetur gjallë në një fshat dhe me kushte shumë të mira materiale për të vazhduar jetën e tyre. Por këta me dëshirën më të madhe u kthyen në vendlindje e vet, pra në fshatrat Stubëll, Binçë, Vërnakolla e Terziaj.

I do bërë një hulumtim më rrënjësor shkollës së Stubllës, ç'prej se ekziston, si dhe vazhdimësisë së saj nëpër kohë. Shpresojmë se së së shpejti do t'i hyjmë kësaj pune. Sipas Sarë Gjergjit⁴, shkolla e Stubllës duhet të ketë pasur kontinuitet e cili bazohet, përveç në shkrimet e autorëve të ndryshëm. edhe në përdorimin e një logjike apo konstatimi. Duket se diçka duhet të kish pasur, porse saktësisht mbetet të hulumtohet dhe kjo gjë është më se e ditur se shkolla

është zhvilluar në kaudër të Kishës. Por nuk do lënë anësh as Shkolla e Letnicës. Ndoshta është bërë një mësim në këtë famulli, paralelisht në gjuhën kroate për popullatën kroate në Letnicë e për gjuhën shqipe në Stubëll. Edhe Radoshin Rajoviqi thotë se: "...u hapën edhe dy shkolla në gjuhën shqipe: një në Stubëll (rrëzë Karadakut të Shkupit), u hap më 1846 dhe tjetra në Prizren që u hap më 1889".⁵ Është për tu befasuar se si ky autor përmend datën 1846, pra kur martirët e kësaj ane u internuan në Turqi. Pra, shtrohet pyetja tjetër, që deri më sot e kemi anashkaluar: a mos martirët e kësaj ane edhe për shkak të mësimi shqip ishin internuar, maltretuar; dhe kishin vdekur edhe për shkak të mësimi që kishin bërë në gjuhën shqipe, mbasi dihej se deri me dekretin e reformës së vitit 1856, Turqia nuk lejonte që të hapej ndonjë shkollë publike në Kosovë e as që lejonte që këto shkolla të financoheshin nga jashtë, si nga Austro-Hungaria. Nëse do të kishte ndonjë "lëvizje arsimore" në këtë vend, atëherë duhej që turqit t'u kishin rënë në gjurmë këtyre veprimtarive dhe popullata do të kishte probleme. Dihet se shkak kryesor i internimit të tyre ishte ai religjioz; ndoshta do të mund të ishte edhe një shkak më shumë, nëse i kishin zënë prifërinjtë duke i mësuar shkrim e lexim. Pse shtrohet kjo pyetje kështu? Për arsye se në famulinë e Cërnagorës në këtë kohë kishte edhe kroatë edhe shqiptarë; pra, asnjë familje kroate nuk u internua në Turqi. U internuan vetëm shqiptarët. Disa mendojnë se kroatët nuk ishin kriptokatolikë, por kriptokolikë ishin vetëm popullata shqiptare.

Disa supozojnë se qysh para vitit 1905 kishte shkollë shqipe në Stubëll, por gjërat janë të paargumentuara mirëfilli. Nuk dëshirojmë as ta themi poshtë as t'i stërmadhojmë gjërat, por dëshira jonë është që të argumentohet kjo gjë mirëfilli, mbasi deri më sot nuk kemi pasur argumente të besueshme për këtë çështje, përveç fjalëve apo hipotezave. Sipas mendimit tonë, një "shkollë" e tillë duhet të kish ekzistuar qysh në vitin 1888 dhe duhet ta ketë themeluar dom Bartolome (Bara) Fantelan; dhe kjo duhej të ketë qenë një „shkollë“ që kishte zgjatur aq sa qëndroi Don Bara Fantelan në famullinë e Cërnagorës, e cila, me largimin e tij, përfundon. Kjo mund të argumenton këtë që thamë më lartë, sepse

kjo ishte normale në fund të shekullit të 19. dhe në fillim të shekullit 20 që të ndodhte gati në çdo famulli katolike në territorin e Kosovës apo Maqedonisë. Don Nikollë Mazrreku (është i varrosur në Stubëll) bëri të njëjtën gjë më 1911 në Mitrovicë, ku nu nuk kishte shkollë në gjuhën shqipe, por ai tuboi të gjithë fëmijët krishterë rreth veti dhe në mbrëmje u jepte mësim e lexim. don Bartollome Fantela të njëjtën gjë e kishte bërë edhe kur ishte famullitar në Mitrovicë. Më 9 janar 1911 (faksimil i kësaj letrë është në këtë libër) shkruan konzulli austro-hungarez nga Mitrovica se në këtë rreth nuk ka shkolla katolike, kështu që edhe ipeshkvi i ipeshkviës së Shkupit do të gëzoj për këtë punë nese don Nikolla Mazarreku i tubon fëmijët krishterë rreth veti dhe i mëson shkrim e lexim në kishën e Mitrovicës dhe është e nevojshme që të pasurohet me libra në gjuhën shqipe. Pra, edhe pse nuk kishte shkollë zyrtare në gjuhën shqipe, prapseprap prifti i këtushëm tubonte rreth veti fëmijët që ti mësonte. E njëjta gjë duhej të ksihe ndodhur edhe në Stubëll së paku që prej 1888, sepse jo formë e organizimit të mësimi për fëmijët shiptarë nëpër famulli katolike në Kosovë ishte e rëndomt në atë kohë. Don Fantela kishte hapur edhe një shkollë kishtarë në gjuhën shqipe në Ferizaj.

Por është tepër me interes të përmendet se qysh më 23 qershor të 1895 (shih edhe faksimilin e atij shkrimi në këtë libër) vetë mësuesi Dom Mikel Tarabulluzi në një shkrim të botuar në Shkodër te Elçia e Zemrës së Krishtit, përmend një fëmijë në Cërماغore që ishte lënduar dhe që shkonte në shkollë.

Një punë të vjeshme dhe shumë me rëndësi, e rindërmori apo ndërmori Dom Mikel Tarabulluzi më 1905, kur me të vërtetë hapi një shkollë shumë të rëndësishme, jo vetëm për Stubllën, por edhe për tërë rajonin dhe Kosovën. Siç duket, dom Mikeli ishte i lidhur edhe emocionalisht me këtë vend, sepse e donte dhe punonte shumë e nuk frigohej aspak as nga pushtuesit turq e më vonë as nga ata serbë. E burgosnin, por prap vazhdonte punën e vet edhe pas atyre maltretimeve e qortimeve që ia bënin. E gjithë puna e tij që është bërë sidomos prej 1905 e deri më 1922, gjendet në disa dokumente dhe informacione biografike, prandaj këtë gjë më shumë po e lëmë për trajtim brenda tekstit, sesa këtu, e këtë mund

ta vërejtje edhe lexuesi. Teksti është i përcjellur me disa faksimile arkivore apo i vendosur edhe në fund të librit dhe po ashtu me një bibliografi të pasur dhe deri më tani më të kompletuarën mbi këtë temë.

Ti kthehemi prapë famullisë së Černagorës. Kishat që kanë ekzistuar në këto vende e rrethinë deri më tani e që dihen, ishte ajo të shën Gjergjit në Letnicë, kurse e Zojës në Kratovë e Shkup.

Kisha në Letnicë iu kushta Zojës, siç duket, pas disfatës së ushtrisë krishtere që e pësoi nga ajo turke në Shkup më 1671, kur turqit mandej shkatërronin çdo gjë që kishte të krishterë nëpër qytet të Shkupit. Kështu, të krishterët e Shkupit u larguan nga ky vend dhe nuk mundën për të shpëtonin asgjë nga katedralja e atëhershme Shkupit, por arritën të merrnin me vete vetëm truporen e Zojës së Bekuar, e cila edhe sot gjendet në Letnicë. Apo ndoshta e njëjta gjë ndodhi më vonë, kur u shkatërrua shenjtërorja e Zojës në Kratovë dhe kështu u transferua në Letnicë. Nuk dihet saktësisht se truporja e Zojës së Letnicës, e cila gjendet edhe tash aty, a është prej Shkupi apo prej Kratove. Dhe nëse është prej Shkupit, do të thotë se në të njëjtën kohë apo më vonë është transferuar shën Gjergji në Stubëll, pasi që një kishë nuk mund t'i ketë dy patronë. Rrëzë kodrës së Stubllavaqës deri vonë ishin edhe themelet e një kisha të vjetër, asaj të Shën Gjergjit. Dihet edhe sot se kisha e vjetër në Stubëll iu kushtua shën Gjergjit. Atëherë nëse është ashtu, kjo duhet të kish ndodhur menjëherë pas vitit 1671, kur besimtarët e transferuan në Letnicë Zojën e Bekuar nga Shkupi për ta fshehur nga turqit. Dihet shumë mirë që shën Gjergji ishte shenjt që kremtohej jo vetëm nga shqiptarët (edhe muslimanët) në zonën e Karadakut, por edhe nga i tërë populli shqiptar pa dallim feje. Kjo festë kremtohet edhe sot jo vetëm nëpër familjet katolike, por edhe në tërë familjet myslimane dhe llogaritet si festë popullore. Ndoshta kjo popullatë shqiptare dëshironte të ketë shenjtin e vet në një pjesë më të fshehur nga syri i pushtuesit, sikur është ai vend në Stubëll ku janë ende themelet. Me të vërtetë është shumë i fshehtë ai vend në Stubëll, i cili vështirë të gjendej nga turqit. Nëse Zoja e Letnicës është nga Kratova, atëherë duhet të hulumtohen gjërat se deri kur ishte Kratova famulli. Ndoshta pas shuarjes së famullisë, kjo trupore

është sjellur në Letnicë (Kratova është sot në Maqedoni). Nuk duhet lënë anësh faktin se Kratova e Cërnegora nuk janë larg njëra me tjetrën, edhe pse sot Kratova është vend që gjendet në Maqedoni, kurse Letnica në Kosovë. Që të dy vendet gjenden malin Montenegro di Scopia (Skopska Cernagora), kështu që mungesa e priftërinjve në kohën e turqve, ishte shpesh e madhe, kurse një prift mund të kujdesej ndoshta ndonjëherë edhe për Kratovën edhe për famullinë e Montenegro di Scopia, ashru si ndodhi më 1703 (sipas Peter Bartl)⁶. Famullia e Letnicës është quajtur përherë Montenegro di Scopia, edhe pse edhe Kratova bën pjesë në malin e Montenegros së Shkupit apo Skopska Crnagora. Mali i Zi i Shkupit nuk është përdorë gjatë shkrimeve që kemi hasur deri më tani. Ky term është futur shumë vonë në shkrime përmes autorëve shqiptarë.

Është një raport i Vincenzo Mattevich shkruar Kongregatës më 7 gusht 1670 mbi shkollën në Janjevë dhe ku bënë fjalë edhe për Karadakun. Një pjesë të tij po e sjellim këtu, që të shifen edhe disa nga ato që më lartë i cekëm: Mattebvich shkruan kështu:

Non hà il sud[ett]o luogo di Trepchia alcuna sorte di rendita, nè emolumento fitor di q[ue]llo, che li viene dalla Sac[ra] Cong[regatio]ne benignam[en]te somministrato all'anno. Onde con le med[esi]me provisioni godute dagl'Antecessori, necessarijssimo spedire Tomaso Raspasanovich.

Vi è parim[en]te la missione di Montenegro, dove vi sono sparsi molti villaggi, quali al p[resen]te non numerano più di trenta case Catoliche poverissime, essendo l'anno passato una mano fugite via p[er] l'aggravio del tributo. Sono qui due Chiese, la parrocchiale di S[an] Giorgio, e l'altra dell'Assunzione, ambedue asistite da [Padre] frà Bernardino minore osservante nativo del luogo, persona di zelo, e bontà. Viene questo con il solito sussidio mantenuto dalla Sac[ra] Cong[regatio]ne. Hà la Chiesa un molino, mà per esser absentati li popoli, li riesce quasi di niun emolum[en]to. V'hà di più un pezzo di vigna, con la quale pub forse sovenire se med[esi]mo di vino p[er] un mezzo anno incirca.

Vi è app[ress]o il hiogo di Cratovo numeroso di case trecento incirca; mà sole otto case Christiane, essendo diminuiti dalla peste. Hà

una devotiss[im]a Chiesa sotto l'invocat[i]o[n]e della Madonna S[antiss]ma, tiene una vigna, dalla quale il Sacerdote può estrarre vino p[er] tutto l'anno. Serviva qui D[on] Luca Ungaro, mà non potendosi mantenere, p[er] non venirli à tempo le provisioni, abbandonò la servitù, et andò à servire li Sig[nori] Mercanti Ragusei in Procopie p[er] Capellano con la provisione di settanta scudi l'anno, oltre il vitto da ogni spesa netto. Nel luogo di Cratovo non si trova al p[rese]nte sugetto; mà viene asistito de volta in volta dal Missionario di Montenegro, e dal paroco di Scopia, sodisfacendoli q[ue]lli poveri Christiani tutte le volle della loro fatiga, et incomodità, fino à tanto, che la benignità della Sac[ra] Cong[regatio]ne si compiacchia di provederlo di proprio sugetto con l'ordinaria provisione.⁷

Kurse Andrea Bogdani shkruan më 7 shkurt të 1673 kështu:

Adi 30 luglio fui in Montenegro, e doppo la funt[i]o[n]e ep[iscop]ale predicai e cresmai anime quaranta sette. Sotto questa miss[i]o[n]e vi sono otto Villette, delle quali sei sono vicine l'una all'altra.

In Letniza à la Chiesa parochiale di S[an] Giorgio Martire fatta di sassi e calcina, coperta di coppi, hà il cimiterio attorno, hà appresso di se la casa dove risiede il Paroco. Giorni festivi e giorni di domeniche qui concorre il Popolo alla messa, non essendo maggior distanza d'un hora da altre cinque Ville, alla Chiesa di Letniza danno il segno p[er] la messa à sud[ett]e Ville, battendo in una tavola in luogo della Campana, che sentono beniss[im]o tutti. Hà un molino, dal quale il Paroco può cavare sufficiente pane p[er] tutto l'anno p[er] se e per Chierico. Haveano comprato un pezzo di vigna, pagando la metà di denari p[er] quanto erano stati d'accordo nel prezzo; e p[er]ché al tempo prefisso non hebbero quelli poveri con che pagar il resto, fù ripigliata di nuovo da chi l'havea venduto. Hà alcuni prati, da quali il Paroco

può sufficient[emen]te proveder il fieno al suo cavallo, il quale li é necessarissimo p[er] visitare le due Ville di Gadise e Slavchovze, quali sono lontane da Montenegro sei hore, mezzo di q[ue]sto viaggio, che il Mission[ari]o fà in visitare queste due Ville, è pianura, et altro mezzo è muntuoso, aspro e pericoloso.

Appresso la Chiesa di S[an] Giorgio vi è in Sciasciare una di sopra d[ett]e Ville un'altra Chiesa di Madonna S[antissi]ma, fatta di sassi e calcina, coperta di coppi. In tutte due Chiese vi sono cinque pianete, due sono bene in essere, tre quasi straccie, hà due croci, due calici con due patene, uno tutto d'argento, dell'altro sola cuppa, hà un turibulo di argento di valuta di quaranta reali, hà ancora due crocette pure d'argento con legno dentro. In tutte sud[ett]e Ville sono sessanta case, anime quatrocento inc[irc]a, piccoli e grandi, essendo stati sforzati dal Turco q[ue]lli, che si erano slontanati dalle proprie case p[er] gl'aggravij de' tributi, che di nuovo tornassero alle proprie Ville. Serve al p[rese]nte in questa miss[i]one D[on] Natale Bacich, è in età di 33 anni, attende puntualm[en]te al suo ufficio, hà studiato nel suo Paese.⁸

Është me interes për t'u përmednur edhe Kisha në Dunav që i kushtohet Anës dhe Joakimit (është e njohur në popull Kisha e shën Prenës), pra prindërve të Zojës Mëri. Kishë në Dunav iu kushtua, pra, Shën Prenës dhe dihet se në Kratovë ishte një Kishë e Zojës. A mos ndoshta ishte ky shkaku që në Dunav iu kushtua Shën Prenës, pasi që në afërsi të Dunavit, pra në Kratovë më parë kishte një kishë të Zonjës e mos të humbet kjo draditë e mëparshme. Për fat të keq, dihet se në vitin 2000 kisha në Dunav është sulmuar nga disa persona, kurse truporja e shën Anës u gjet më vonë në mal. Më vonë është marrë ajo trupore dhe është vendosur, për shkak të pasigurisë, në Kishën e Stubllës. Dihet se festa e shën Prenës festohet më 26 qershor. I tërë populli i Karadakut, edhe nga pjesët e Maqedonisë dhe të Kosovës, drejtohet në këtë ditë për Dunav për nder të kësaj feste për t'iu lutur shën Prenës. Dhe dihet po ashtu se edhe pjesa e Kratovës shkon edhe sot e kësaj dite e lutet në këtë kishë, jo ditën por natën (që mos të shihen).

Pasi që kemi përpara edhe bibliografinë mbi Stubllën, po shënojmë vetëm disa emra vendasish e shqiptarësh, dhe, poashtu, të huaj që janë marrë me këtë temë. Studiues vendas që janë marrë me disa aspekte studimi mbi këtë vend janë: Don Gjergj Gjergji-Gashi, pastaj don Nue Gjergji⁹, Isak Ahmeti¹⁰, Franë Gjergji,¹¹ Engjëll Koliqi¹², Sarë Gjergji¹³, Engjëll Sedaj¹⁴, imzot Mark Sopi¹⁵, Don Damjan Kurti¹⁶, Krist T. Ramaj¹⁷, don Mikel Tarabulluzi¹⁸, don Nikollë

Nazareku¹⁹, Don Jak Prenku²⁰, don Shan Zefi²¹, Don Rrok Gjonleshaj²², Qeshk Ukaj²³, Gjon Ballabani²⁴, don Lush Gjergji²⁵, Zef Ahmeti²⁶, Don Agim Qerkini²⁷, Don Fatmir Koliqi²⁸, Pjetër Gjoni²⁹, Ndue Ukaj³⁰, Albert Ramaj³¹ etj. Studimet a punimet e këtyre që i përmendëm, kanë karakter historik, edukativ, etnografik, letrar, artistik, arkitektonik, gjeografik etj. I shënuam famulltarët e këj vendi sikur vendas, por ata janë tjetër kund të lindur, por të cilët kanë vepruar ose ende veprojnë në Stubëll, si Dom Mikel Tarabulluzi, Dom Nikolla Mazrreku, Dom Rrok Gjonleshaj, kurse imzot Mark Sopi dhe Dom Damjan Kurti janë të lindur në Binqë. Këto dy famulli janë mbajtur përherë sikur të ishin një, pasi që edhe të dy këto vende janë pasardhës të martirëve dhe familjarisht janë shumë të lidhur mes veti. Kurse Dom Shan Zefi është i famullisë së Stubllës (i lindur në Dunav).

Shumë rreshta, punime dhe libra të publikuara në gjuhën shqipe janë nga autorët shqiptarë si: Atë Gjergj Fishta, Atë Justin Rrota e At Marjan Prela³², imzot Lazer Mjeda³³, Jashar Rexhepagiq³⁴, Gaspër Gjini³⁵, Zef Mirdita³⁶, Dhimitër S. Shuteriqi³⁷, P. Vinçec Malaj³⁸, Sadullah Brestovci³⁹, Anton Dedaj⁴⁰, Stavro Skendi⁴¹, Drita Halimi-Statovci⁴², Jahja Drançolli⁴³, Nuri Bexheti⁴⁴, Sabit Jaha⁴⁵, Frrok Kristaj⁴⁶, Tefik Basha⁴⁷, Rexhep Doçi⁴⁸, Rexhep B. Demiri⁴⁹, Uran Asllani⁵⁰, Rexhep Munishi⁵¹, Mehmet Halimi⁵², Muhamet Halimi⁵³, Ismail Syla⁵⁴, Hysen Matoshi⁵⁵, Mujë S. Berisha⁵⁶, Shefki Sejdiu⁵⁷, Albert Prestreshi⁵⁸ e shumë të tjerë. Do theksuar se nuk janë të shënuar shumë emra nga Shqipëria që kanë trajtuar apo e trajtojnë Stubllën drejtpërdrejt apo tërthorazi edhe sot në punimet të tyre. Për këtë shpresojmë se do ta bëjmë në një shkrim të veçantë.

Duhet gjithsesi të theksojmë se edhe joshqiptarëve ky vend ua tërhoqi vëmendjen, e sidomos historia e Stubllës, ashtu sikundër ua rëheq vëmendjen edhe e tashmja. Këta studiues janë: Georg von Hahn⁵⁹, Georg Rosen⁶⁰, Jean-Claude Faveyrial⁶¹, Fulvio Cordignano⁶², imzot Fulgenz Carev⁶³, F. Fougeray⁶⁴, Hillero⁶⁵, Troveyriot⁶⁶, motra Lesuer⁶⁷, Franjo Djuric⁶⁸, Alois Turk⁶⁹, Andrija Nikic⁷⁰, Atanasie Urošević⁷¹, Georg Stadtmüller⁷², Peter Bartl⁷³, Ger Duijzings⁷⁴, Noel Malcolm⁷⁵, Robert Elsie⁷⁶, Valentino Savoldi⁷⁷, Ni-

kola Zutic⁷⁸, dhe kohëve të fundit institutet e ndryshme që merren me çështje nukleare si psh.: “Vinca” Institute of Nuclear Sciences, Beograd; CRR (*Regional Centre for Radioactivity of Veneto*) - ARPAV, Verona, Itali; NRPA (*Norwegian Radiation Protection Authority*), Norvegji; SSI (*Swedish Radiation Protection Institute*) Stockholm, Suedi; UCD (*University College of Dublin*), Physics Department, Dublin, Irland. Bëhet fjalë konkretisht për uraniumin që është argumentuar se ka sasi shumë të madhe në Stubëll; sipas tyre është vendi i dytë me sasi të madhe në krejt ish Jugosllavinë që ka uranium (uran), sidomos në kodrën Stubllavaqa që është rreze e këtij fshati (shif shkrimin e këtyre institucioneve bashkangjitur në libër).

Arsyja që gjithë këta njerëz u morën dhe ende merren me të kaluarën dhe me të tashmen e këtij vendi, janë ngjarjet që ndodhën gjatë historisë së Stubllës dhe rrethinës, si është, në radhë të parë, internimi i popullatës nga Stublla, Terzijajt, Binça, Vërnakolla për në Turqi - maltretimi e martirizimi i tyre për shkaqe sidomos religjioze e etnike. Është shumë e rëndësishme në trajtimet e këtyre autorëve edhe shkolla e Stubllës e vitit 1905.

Nuk duhet të anashkalohej edhe një fakt, se për Stubllën luante një rol të rëndësishëm pozita gjeografike në afërsi të Letnicës, famulli e njohur për shtegtim jo vetëm në Kosovë, por edhe më gjerë ku lavdërohet (e lavdërohej) edhe shenjtërorja e ipeshkvisë së Kosovës. Deri më 1905 Stublla ishte një famulli e përbashkët me Letnicën. Pra, për shkak të pozitës gjeografike në afërsi të Letnicës, ndodhi shpesh që ky vend të bëhej i njohur në tërë trojet shqiptare dhe më gjerë. Kjo vërehet qartë nga publikimet e mëhershme në gjuhën shqipe e, po ashtu, edhe nga ato të huaja.

Arkivet e shumta që gjenden në shtetet evropiane, kanë dokumente që mund që ndryshojnë dhe t'i përmirësojnë rreshtat e historisë, jo vetëm të Stubllës, por edhe të vetë popullit shqiptar. Sidomos ato për kulturën, për rrethanat shoqërore të kohëve ta caktuara, për etnografinë, religjionin dhe bi(bli)ografinë.

Përveç Vatikanit, Vjena është një ndër qendrat kryesore për hulumtimin e historisë dhe historiografisë shqiptare. Që prej vitit 1994 kam gjurmuar e gjurmoj nëpër arkivat austriake, kurse me

bi(blio)grafinë e Stubllës edhe më parë. Hulumtimet që janë bërë në arkivat austriak, e kanë të bëjnë shumë me fshatin Stubëll dhe me shkollën e saj dhe po ashtu, edhe me disa vende të këtij rajoni.

Qëllimi kryesor i këtij punimi është që të shënojmë dokumentacionin, i cili gjendet në arkivin shtetëror të Austrisë e që ka të bëjë drejtpërdrejt me fshatin Stubëll e me banorët e saj, apo edhe tërthorazi bashkë me këtë rrethinë. Pra, dokumentacionin që do ta shënojmë më poshtë, është vetëm një pjesë e jo i tërë dokumentacioni që gjendet në këtë arkiv. Edhe pse një pjesë e dokumentacionit arkivor është tashmë i njohur për studiuesit tanë, të cilën e ka përpunuar studiuesi i thukët për këtë vend, Dr. Don Gjergj Gjergji-Gashi, megjithatë ka ende dokumentacione që nuk janë fare të njohura për publikun.

Ka studime të veçanta që në gjuhë të huaja janë të botuara mbi këtë fshat dhe për personalitet e këtij vendi, si psh. albanologu më i shquar i shekullit të kaluar, Georg von Hahn, i cili ka bërë e studime për këtë vend dhe i ka publikuar në gjuhën gjermane. Pastaj qysh më 1917 kemi publikime në Vjenë në gjuhën gjermane nga studiues austriako-hungarezë mbi don Zef Ramajn dhe Don Mikel Tarabulluzin. Më vonë kemi studiuesin e historisë shqiptare, Georg Stadtmüller, i cili një pjesë të studimit të vet ia kushtonte këtij vendi, si dhe studiuesin bashkëkohor, Peter Bartl. Kurse për shkrimet në gjuhën italiane, janë të njohur Aldonde Aldegheri, Fulvio Cordignano. Ndërsa në atë angleze njihet studiuesi bashkëkohor, Ger Duijzings, pastaj edhe Noel Malcolm. Të gjithë këta i kanë dhënë një publicitet të mirë në tërë botën martirëve të Stubllës të vitit 1846-48.

Shtrohet pyetja: çka ka në arkivin e Vjenës për këtë vend dhe rrethinë? Një përgjigje e shkurtër do të ishte: dokumentacion i mjaftueshëm, sa që nuk mund as të paramendohet për këtë vend “të vogël”. Të shkojmë me radhë.

Pjesa e parë ka të bëjë me personalitetin e këtij rajoni me dokumente që ngjallin shumë interesim në këtë arkiv, për priftin e lindur në famullinë e *Zarnagoria di Scopia* – Letnicës – don *Tomë Raspasani*, për të cilin deri më tani pak kemi ditur për jetën e tij.

Do të sjellim disa të dhëna biografike mbi priftin nga Karadaku, Tomë Rraspaskanin, të cilat të dhëna do t'i shënojmë këtu. Për këtë ne vumë kontakt edhe me famullinë në Hungari, aty ku ai kishte shërbyer me vite të tëra dhe na informuan më gjerësisht për jetën e tij atje, ku edhe vdes. Ne i shkëmbyem materialet që kishim për të, sepse as arkivi në Hungari nuk kishte informacione të plota për jetën e tij në ipeshkvinë e Shkupit dhe nuk kishin qenë në dijeni se ai ishte nga Kosova, konkretisht prej Karadakut.

Raportet mbi Tomë Rraspaskanin ruhen në arkivin shtetëror të Vjenës dhe janë të botuara nga Ignac Zamputi. Kurse kohëve të fundit Nuri Bexheti ka bërë një hulumtim (doktoranturë në Universitetin e Vjenës) shumë të thukët mbi kohën e Rraspaskanit, dhe ka shumë gjëra që cekën mbi Tomën. (shih bibliografinë)

Pjesa e dytë ka të bëjë me martirët e Stubllës, Terzijajve, Binçës, (për martirët e Karadakut apo Malit të Zi të Shkupit, si quhen nëpër studime të ndryshme) të vitit 1846-1848. Këto dokumente i ka hulumtuar më së miri deri më tani Dr. Don Gjergj Gjergji, ku një pjesë të tyre i ka botuar në librin e tij të njohur “*Martirët shqiptarë gjatë viteve 1846-1848*”.

Mbi Stubllën si famulli dhe shkollën e saj të parë në gjuhën shqipe, pos dosjeve të tëra, shumë të pasura me akte dhe me informacione; ekzistojnë edhe letrat e mësuesit të kësaj shkolle, Don Mikel Tarabulluzit, si dhe personalitetet e Stubllës, që kanë lindur këtu në Stubëll dhe kanë vepruar diku tjetër si: *Fratel Zef Antoni* (Antunoviq), *don Zef Ramaj*, *Atë Franë Koliqi*, *Dile* (Protegjena) *Bekaj*, *Marie* (Sherlotë) *Demaj*. Këto personalitete për opinionin janë ende të panjohura, të cilët, në fakt, ishin shumë të angazhuar në jetën kulturore, shoqëro-politike, humanitare, religjioze-kombëtare shqiptare dhe më gjerë etj.

Pjesa e tretë ka të bëjë me personalitetet nga Stublla, me shkollën në Stubëll dhe me rrethinën e këtij vendi. Sa për dijeni, don Zef Ramaj ishte i angazhuar, sipas disa dokumenteve, edhe për pavarësinë e Shqipërisë më 1912, kurse P. Franë Koliqi (1873-11.10.1919) (mund të shkruhet edhe forma e emrit Françeshk) ishte i lidhur ngusht edhe me P. Shtjefën Gjeçovin dhe kanë vepruar së bashku, pasi që të dy ishin françeskanë të provincës shqiptare. Atë Frana një kohë ka vepruar si mësues në Zym të Hasit, çka dëshmo-

jnë edhe letrat e tij të shumta dërguar ministrisë mbretërore të monarkisë Austro-Hungareze dhe po ashtu dëshmon fakti se në botimin e parë të veprës “Kanuni i Lekë Dukagjinit” të atë Gjeçovit, përmendet qysh në fillim të kësaj vepre (botimi 1933 fq. XV) nga Pashk Bardhi edhe frati nga Cërnağora (Stublla) atë Fran Koliqi.

**I. INFORMACIONE DHE DOKUMENTE NGA
ARKIVI SHETËTOR I AUSTRIË (VJENË)
DHE STUBLLA ME RRËTHINË**

I. 1. Tomë Rraspasi

Që në fillim le të theksojmë një dëshmi të re, se prifti dhe organizatori i njohur Tomë Rraspasi (*Raspasari apo edhe Raspisari e Rraspanovich*), prift, organizator dhe bashkëkohanik e mik i Pjetër Bogdanit⁷⁹ ishte nga Karadaku. Në shumicën e rasteve të publikimeve të deritanishme shënohet se vendi i lindjes së tij ishte Janjeva, Prishtina, Prizreni, Novobërda apo diku tjetër, por asnjë nga këto të dhëna nuk janë të sakta - vendlindja e tij është famullia e Letnicës.

Për ta dëshmuar mëtimin tonë, le të cekim dokumentet e kolegjit ilirik të Loretës ku thuhet me sa vijon: ““*Adi primo Gennaro 1665. TOMASO RASPASANOVICH di Letniza in Serrvia. Venne in luogo di Vincenzo Mattevich per il luogo di Uscopia mandato da Mons.r Ariv.o Andrea Bogdano. Ma perche erano erano passati li sei mesi della vacenza, e toccava l'elezione non più all'Arcivescovo, ma al Cardinale Protettore. Fu per tanto amesso per special gratia di S.E. come dall'infra scritta copia di lettera appare. E d'anni 14 e senza prima Tonsura. Ha Studiato li principij della Gramatica. Non sa Italiano. Parla dene la lingua Turchesca, et Illirica. Ha portato il solito deposito di scudi 10. Di Fori: All' Ill.mo et M.to Monsi.re Othone. Loreto. Di Trento. Ill. mo et M. to Revd. O Sig.re. Considerando la spesa e gl'incomondi del viaggio sofferti per cosi lungo camino da Tomasso Rraspanovich ch'è socta venuto per riempiere il luogo d'alunno spettante all'Archivecovo di Scopia, ma non e giunto in tempo dei sei mesi assegnati per la di lui nominatione, condescendo in fargli io la pgratia del medesimo luogo in nome del Sig.r Cardinal Antonio Protettore, non per modo di reintegrarlo dela nomin a pedruta dall'Arcivescovo sud.o ma per gratia speciale, e dipendente dall'assoluta libertà e faculta che sopra il medesimo luogo ha acquistata Em.za in Virtù della Bolla della S. Mem. Di Vrbano ottavo, potra dunque V.I. riconsocere i requisiti che cha se siano capaci, e fare che sominci dal primo di questo messe e di questo Anno a godere come Alunno della gratia sudetta, et a V.I.m'offerò con tutto l'animo. Roma li 6 Gennaro*

1665. Di V. I. Affet.mo per servirla Il Card. Carlo Barberini. Adi 5 Luglio 1665. fece il solito Giuramento. Adi 3. 9bre 1667. passo alla Filisofia, havando fatto nelle lettere humane competente profitto. Adi 3. 9bre 1670. passo alla Teologia Scolastica, e Morale. Adi 20 Desembre 1671. si ordino Suddiacono. Adi 26. Aprile 1672 parti. S'e portato bene. Sa bene; benche dalla Scolastica non hà potuto haver tutte le Materie, non essendosi compito il Corso, per mancanza di soggeti. Habile ad ogni ministero Ecclesiastico, con talento di predicare. Sano (44v).⁸⁰ ...

Në shqip: *Toma Raspasanovic nga Letnica. Në kolegji arriti më 1.1.1665 në vend të paraparë për argjipeshkvinë e Shkupit. Para ardhjes së tij ishte në kolegji ishte Vinko Matevici. Me urdhrin e argjipeshkvit Andrea Bogdani, Toma erdhi në kolegji edhe pse kaluan gjashtë muaj dhe vendi i zbrazët ishte për ipeshkvinë e Shkupit. Toma erdhi me ndihmën e kardinalit mbrojtës. Toma pati. Toma pati 14, tanzurën e parë e parë ende nuk e kish pranuar. Është regjistruar në klasën e parë të gjimnazit dhe nuk njihje gjuhën italiane. Mirë e fliste gjuhën turke dhe ilire (gjuhën serbo-kroate). Menjëherë në depo i dha 10 skuda. Këtë shumë ia dorëzoi administratorit të qytetit të Loretos Ottonit.*

Para se të vinte në Loret, Toma ishte në Romë. Nga Roma erdhi më 6.1.1665 e kishte dhënë betimin. Më 8.IV. 1665. Augustini Franciatti, argjipeshkvi i ceratisontes të shtunën e madhe ia ndan katër rende të ulta. Studimet e filozofisë e kreu më 3.II.1667 dhe kështu tregoi sukses të mirë. Rendin e subxhakonit ia ndau monsinjor Burani, argjipeshkëv administrues dhe vizitator i vendeve që nuk besonin. Toma subxhakonin e pranoi në kapelën e kolegjit ilirik. Teologjin morale dhe skolastikën e kreu më 3.II. 1670, ndërsa më 26.IV. 1672 shkoi nga kolegji. Ka qenë i sjellshëm, i shëndoshë, i arsimit dhe predikator i mirë. Ishte i afirmuar dhe i aftë për çdo funksion kishtar⁸¹.

Të njëjtën e thotë dhe e cek edhe studiuesi Malcolm⁸². Këtë mund ta dëshmojë edhe një fakt tjetër, kur bëhet fjalë për Gjon Raspasanin nga Karadaku.⁸³ Për biografinë e Tomës mund të gjejmë gjëra me interes edhe në veprën Odette Marquet, “Pjetër Bogdani Letra dhe dokumente”.

Në arkivin e Vjenës ka po ashtu shumë dokumente mbi Tomë Rraspaskanin, siç janë sidomos protokollat e publikuara nga Injac Zamputi dhe Selami Pullaha. Siç e cekëm më lart, në mënyrë intensive e sistematike ka punuar Dr. Nuri Bexheti - për veprimtarinë e T. Rraspaskanit ai ka shkruar edhe në disertacionin, përkatësisht mbi “Luftrat turko-austriake mes 1683-99”, ku rol të rëndësishëm kishin Gjeneral Veterani dhe Tomë Rraspasi⁸⁴. Duhet cekur se Toma që përherë ceket si *vicarus*, që prej fillimi të shekullit XVII ishte larguar nga Kosova dhe qëndronte në Hungari. Kishte shërbyer si prift në Budapest të Hungarisë që prej janarit 1702 deri në vdekje më 31 maj 1718.

Gjatë hulumtimeve mbi Tomë Rraspaskanin, duke iu falënderuar z. Andras Koltai, arkivistit të arkivit të Piastrëve në Budapest të Hungarisë, na siguroi disa informacione shumë të rëndësishme mbi jetën e Tomës në Hungari. Të njëjtën kohë edhe ne i dhamë informacione për jetën e tij gjersa ishte në ipeshkvinë e Shkupit, pra në territorin e sotëm të Kosovës.

Sipas Arnold Schoen, thuhet se Rraspasi ishte me prejardhje italiane dhe ishte prift petrin. Priftërinjtë petrinë, sidomos në shekullin e 16 e 17, ishin priftërinj oborrtarë apo priftërinj shumë të respektuar nga aristokracia dhe kishin një kulturë të gjerë jo vetëm teologjike. Kurse Tomë Rraspasi, sipas kësaj titulli, ishte shumë i privilegjuar. Ai vazhdon më tutje se Rraspasi kishte ardhur me motrën e vet, Katarinën, në Hungari dhe me djalin e vëllait të vet, Antonin. Risia e kësaj informacioni qëndron në faktin se zbardh pyetjen lidhur meçështjen se a kishte pasë me vete Toma besimtarë nga ipeshkvia e Shkupit apo jo. Nga dëshmia del se besimtarët katolikë nga Kosova kanë ikur edhe drejt Hungarisë në kohën kur edhe vetë Toma largohet. Schoen potencon po ashtu, se Toma ishte i formuar shumë mirë, jo vetëm në aspektin religjioz-teologjik, por edhe atë edukativ, shpirtëror dhe kishte prirje të ndryshme për art, se shtëpia e tij ishte me piktura të ndryshme jo vetëm me motive religjioze, por edhe me motive të natyrës. Edhe nga *Budapest Fovaros Leveltara* (Archiv i kryeqyteti të Budapest shënohet, sipas *Miscellanea nova*, Fasc. 3) (për)shkruhet se Tomë Rraspasi kishte disa piktura artistike që i posedonte e që ishin me motive të ndryshme: Kryqë-

zimin me një postament të zi, Shën Barbarën, Shën Injac Lojolën, Shën Françesk Ksaverin, motiv nga kalvari, mandej motive si Shën Ana, Shën Gjon Nipomuzzeni, Shën Gjergji, Shën Antoni i Pado-vës, engjëlli, dhe po ashtu piktura me motive të natyrës.

Ai mbante meshë/liturgjinë në kapelën e vogël të kapuçinëve në Kishën e Shën Anës. Kapuçinët e trajtonin Tomën sikur kapelan të tyre, kurse jezuitët e pjesës së qytetit Ofen/Buda e trajtonin Tomë Raspasanin sikur vikar të tyre. Kështu, që më 1701 kapuçinët largohen nga Qyteti i Ujit (Vizivaros), kurse për këtë largim Toma përfitonte shumë, sepse atij iu ngarkua detyra përgjegjës si meshtar i Qytetit të Ujit (Vizivaros) që ishte një Subidum i Ofen/Buda. Pas vdekjes së tij, këtë famulli e merr meshtari dioçezan, Gyorgy Kovacsics. Kurse më vonë, pikërisht më 1723, jezuitët e udhëheqin famullinë e Qytetit të Ujit (Vizivaros) dhe ndërtojnë një kishë për nderë të Shën Anës, e cila edhe sot e kësaj dite qëndron në pjesën e Budapestit në Felsovizivaros (Qyteti i lartë i Ujit). Ndërsa kisha e kapuçinës në vitin 1787 është e ngritur në famulli, në pjesën e Al-sovizivaros (Qyteti i ulët i Ujit).

Famullia e Qytetit të Ujit (Vizivaros) e Ofen/Buda (Qyteti i Ujit - Vizivaros ishte një Sububium e qytetit Ofen/Buda ishte udhëhequr nga kapuçinët që prej fillimit të 1693 sipas një vendimi të argjipeshkvit Gyorgy Szechenyi, argjipeshkëv i Gran/Esztergom. Këta zhvillonin debate të ashpra me jezuitët, të cilët, pas lirim të Ofen/Buda nga osmanët më 1686, punonin në pjesën e qytetit të Ofen/Buda dhe kishin dëshmi nga argjipeshkvi Szechenyi nga viti 1687, tek shkruante se jezuitët duhet të kenë të gjitha përkujdesjet famullitare të qytetit Ofen/Buda.

Raspasani vdes më 30 maj 1718⁸⁵, por sipas të gjitha gjasave ai nuk u varros në Qytetin e Ujit (Vizivaros), por dikund tjetër, sepse nuk është e shënuar në librat e matrikulimit.

Tomë Raspasani kishte lënë edhe një testament më 19 maj 1718, në të cilin shënon, që në qytetin Ofen/Buda me pasurinë e tij, të ndërtohet një kishë për nderë të Shën Anës. Këtu po sjellim një pjesë të testamentit të tij të pikës 11. që thotë: „*Sicut in vivis nil prius habui, aut desideravi, qvam ut honor S. Annae promoveatur, atqve hujus piae Intentionis intuitu pridem Ecclesiam qvadam optavi,*

ita huic etiam nunc inhaerens meam Donum pro Ecclesia ordino, quo citius in Sanctum hunc usum convertandum, ne vero media desint, hisce omnia mea totam nimirum substantiam, quatenus specialiter hic non disposui, prout in vivis feci, ita et modo plenissime offero, et S. Annae, quam eatenus et modo praescripto Haeredem facio, consecro.”

Kisha është ndërtuar më vonë në Qytetin e Ujit (Vizivsaros) të Ofen/Buda që ishte një Sububium i qytetit Ofen/Buda. Këtu mund të shihen kishat, për të cilat kemi folur deri më tani. Shih fotografitë ku janë: 1. kisha e kapucinëve në Ofen/Buda e vitit 1716. 2. kuro-rëzimi i Franz I. si mbret i Hungarisë në Ofa më 1792 dhe anësh majtas shihet kisha e kapucinëve. 3 kuvendi i kapuçinëve në vitin 1864 (fotografi e Viktor Myskovszky). 4. Kisha është rindërtuar prapë më vonë dhe kështu duket sot në foto më poshtë.

1

2

3

4

34

I. 2. Mbi martirët e Karadakut 1846-48

Periudha e viteve 1846-48 është më e bujshmja dhe më e frytshmja për historinë e këtij rajoni, kur pushtuesi turk i mori familjet shqiptare të fshatrave Stubëll, Binçë, Vernakollë e Terzijaj dhe i internoi në Brusë të Azisë së Vogël. Pas dy vjet internimi, shumica prej tyre, për shkak të maltretimeve dhe vrasjeve më mizore, vdiqën në Azi ku edhe sot janë të varrosur. Kurse pas intervenimit të fuqive të mëdha, sikur Franca, Anglia, Austro-Hungaria, Italia etj. ata që kishin mbetur ende gjallë, u kthyen në vendlindjen e vet pas dy vitesh. Në arkivin e Vjenës ka shumë dokumente për këtë periudhë. Pasi që Gjergji-Gashi ka hulumtuar këtë periudhë në arkivin e Vjenës, nuk e kam pasur në fokus gjatë hulumtimeve të mia, por këtu po i shënoj vetëm ato që janë të publikuara nga Gjergj Gj.-Gashi. Këto dokumente gjenden në këto dosje: Haus-Hof und Staatsarchiv, Türkei VI, K/95 dhe po ashtu në HAUS-HOF- und SAATSARCHIV, Administrative Registratur: 27/2. Prapë se prapë vlersojmë se ka ende dokumente edhe për këtë periudhë e që nuk janë të hulumtuara në këtë arkiv. Ka po ashtu edhe raporte të Konsullit të Shkodrës që gjenden në Vjenë, por të tilla gjenden edhe në Zarë (Zadar) të Kroacisë. Nga arkivi i Zarës ka publikuar disa gjëra edhe Vladimir Stojanovic në veprat e tija e sidomos në: Izvjestaj o radu u Zadarskom drzavnom arhivu dhe po ashtu në publikime tjera të tij (shih bibliografinë në këtë libër). Vetëm një pyetje duhet shkruar sa i përket martirëve të Karadakut, se me të vërtetë a ishte viti i internimit viti 1846 apo më parë. Sipas të gjitha gjasave edhe më parë kishte internime nga Karadaku e Stublla e viti 1846 ishte një lloj kulminacioni u gjithë torturave që iu ishin bërë banorëve të zonës së Karadakut. Kjo duhet të hulumtohet.

Kur është shkruar për martirët, është përmendur shpesh edhe letra e grafit Stürmer e 29 prill 1846, kurse këtë korrespondencë po e sjellim këtu në të cilën është shënuar emri Markovich e jo Maroevich i Atë Antonit:

Letra I.

Haus-, Hof-und Staatsarchiv, Vienna, AR. 27/2. p. 8 r. No. 17 Lit E

Constantinopel, 29. April 1846.

Durchlauchtig hochgeborener Fürst,

Ich hatte bereits wiederholt die Ehre Eurer Durchlaucht über die Schritte zu berichten, welche ich der Pforte gethan um das Schicksal jener katholischen Familien zu Ghilani in Albanien, welche wegen ihres kürzlich geoffenbarten Glaubensbekenntnisses von den Ortsbehörden hart bedrängt wurden, zu lindern. Nachdem dieselben in Scopia, wohin sie der dortige Gouverneur Selim Pasha kommen ließ, allerlei Unbilden und Mißhandlungen ausgestanden, wurden sie endlich den von der Pforte erlassenen Befehlen zufolge nach Salonik unter strenger Bewachung gebracht, um von dort nach den ihnen als künftigen Aufenthaltsort angewiesenen Moha'litsch am Meere von Marmara abgeschifft zu werden.

Die Grausamkeiten, welche sich die ihnen als Begleitung mitgegebenen türkischen Wachen und später die Behörden von Salonik gegen sie erlaubten, haben die beiden Botschafter von England und Frankreich veranlaßt, mit mir gemeinschaftliche Sache zu machen, damit die Schuldigen der verdienten Züchtigung nicht entgehen und diesen Schritten ist die jüngst erfolgte Absatzung des Statthalters von Salonik, Sahib Pasha, zuzuschreiben.

Im Anschluß habe ich die Ehre, Eurer Durchlaucht den von mir dem Herrn Minister es Auswärtigen mitgetheilten Auszug aus den betreffenden Berichten des k.k. Consuls in Salonik abschriftlich zu unterlegen, woraus Hochdieselben einige nähere Angaben über die jenen Katholiken zugefügten Mißhandlungen zu entnehmen geruhen werden. Zugleich mit den erwähnten albanischen Familien wurde der k.k. Untertan und katholische Pfarrer von Laringera, P. Antonio Markovich, von Selim Pasha nach Salonik gesendet und

hatte auf dem Wege gleichfalls die unmenschlichsten Mißhandlungen zu ertragen.

Den eifrigen Bemühungen des Konsuls von Mikanich gelang es jedoch, ihn aus den dortigen Gefängnissen zu befreien und nach Constantinopel zu senden, wo er mir das düsterste Bild von den Leiden entwarf, welchen er und seine Gefährten durch den Einfluß türkischen Fanatismus preisgegeben wurden, und dem einige dieser letzteren unterlegen waren.

Ich beeilte mich diesfalls bei der Pforte auf das kräftigste einzuschreiten und verlangte als Genugtuung, wie Eure Durchlaucht aus der Abschrift der anverwahrten Instruktion an den ersten Internuntiaturdolmetsch Graf von Testa zu entnehmen geruhen wollen, daß Selim Pasha von Scopia wegen seines Verhaltens zur Verantwortung gezogen, und die türkischen Wachen, welche sich erlaubten, den Pater Markovich zu mißhandeln, strenge bestraft und aus dem Dienste entlassen, ferner, daß dieser Geistliche auf gebührende Weise entschädigt und ihm ein großherrlicher (?) Ferman zur Rückkehr in seine Diözese ausgestellt werden soll.

Reshid Pasha trug dem Pforten-Conseil meine Mahnungen vor und es gelang ihm der von manchen Seiten dagegen erhobenen Opposition in Bezug auf die drei ersten Punkte zu besiegen; doch was die Rückkehr des P. Markovich nach Albanien betrifft, so ließ er mir entgegen, daß die Pforte aus dem Grunde derselben ihre Zustimmung versagen müßte, weil bei dem dortigen so aufgeregten Zustande der Gemüther sie für die persönliche Sicherheit dieses Geistlichen, welcher als der Urheber der stattgehabten Katholiken-Entheimlichung angesehen wurde, nicht Bürgschaft zu leisten vermöchten, was mich denn auch von der Nothwendigkeit überzeugte, auf diesem Punkte nicht ferner zu bestehen, dagegen aber die genaue Einhaltung der anderen desto kategorischer zu verlangen. Auch stellte ich das Begehren, daß die katholische Kapella, welche bisher von P. Markovich bedient wurde, nebst allen dazugehörigen, größtentheils auf seine eigenen Kosten beigeschafften Geräte dem hiermit beorderten Geistlichen übergeben werde.

Als Entschädigung für P. Markovich habe ich den Betrag von 10.000 Piastre erwirkt, welche , wie ich vernehme, auf Reshid Pashas Anrathen der Gouverneur von Scopia zu bezahlen verhalten werden soll, indem dies das wirksamste Mittel sei, ihn künftig von ähnlichen Gewaltthaten abzuhalten.

Ich habe diesen Anlaß benützt, um dem Bischof von Scopia und Prizren, Monsignore Urbano Bogdanovich, laut hoher Weisung vom 7. diesen gewünschten Ferman zu erlangen, indem ich bemerkte, daß es einerseits.....sei, daß in dem jetzigen Augenblicke die Angelegenheiten des katholischen Kultes daselbst übernehme, andererseits aber, dass hierdurch der Pforte ein Mittel an die Hand gegeben sei, der Welt und insbesondere dem k.k. Hofe zu beweisen, daß sie es nicht auf eine Verfolgung des Katholizismus in Albanien abgesehen habe. Es gereicht mir zur Befriedigung, Eurer Durchlaucht ankündigen zu dürfen, daß dieser Ferman mir bereits von Reshid Pasha zugesichert worden ist.

Endlich bietet mir das vom k. k. Consul in Salonik, Herrn von Mikanovich, in Rücksicht auf die erwähnten albanischen Katholiken eingehaltene Benehmen eine willkommene Gelegenheit dar, den stets engen Eifer dieses rechtschaffenen Beamten für die Interessen des allhöchsten Dienstes die verdiente Gerechtigkeit widerfahren zu lassen.

Genehmigen Eure Durchlaucht den Ausdruck meiner tiefen Verehrung.

Graf Stürmer.

Letra II.

Haus-, Hof-und Staatsarchiv Vienna AR.27/2. p.11r. No. 17. Lit. E.

Constantinopel, 29. April 1846.

Graf von Stürmer,

Über die albanischen Katholiken von Ghilani und den zugleich nach Salonik abgeführten österreichischen Geistlichen Pater

Markovich Genugtuung, welche der Internuntius für dessen Mißhandlung erwirkte.

Zugesicherte Ausfertigung des Fermans für Monsignore Bogdanovich in Scopie.

Beilagen

Auszug aus einigen Berichten des Herrn von Mikanovich.

Instruktionen an Freiherrn von Testa.

Letra III.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv AR. /27 9 2. Vienna. pp. 18 rv. p. 18 r.

Rom, den 2. Mai 1846.

Durchlauchtig hochgeborener Fürst!

Indem ich mir hiermit die Ehre gebe, Eurer Durchlaucht den der hohen Weisung vom 31. März des Jahres beigeschlossenen Internuntiaturs-Bericht vom 11. jenes Mts. danknehmigst zurückzustellen, ermangle ich nicht, hochdieselben die gehorsamste Anzeige zu erstatten, daß ich den Herrn Cardinal-Präfecten der Propaganda von der neuerlichen Verwendung des Herrn Internuntius Grafen von Stürmer zu Gunsten der Katholiken in Ghilani in unverweilte Kenntnis gesetzt habe. Obwohl mir von Seiten der Propaganda bis jetzt keinerlei schriftliche Äußerung über die fragliche Angelegenheit zugekommen ist, so befinde ich mich doch in der Lage, Eure Durchlaucht zu benachrichtigen, daß der peinliche Sr. des Herrn Fürsten Metternich Durchlaucht Eindruck, welchen die fortwährende und mit Mißhandlungen aller Art verbundene Gefangenhaltung jener Katholiken zu Scopia hierorts verursachte, nur durch Hoffnung auf baldige Einstellung der von dem Wütherich Selim Pasha gegen dieselben verübten Grausamkeiten einigermaßen gemildert wird, in welcher letzterer Beziehung man übrigens auf die durchgreifenden Befehle des den

*dermaligen osmanischen Ministers der auswärtigen
Angelegenheiten, Reshid Pasha, vornehmlich zu rechnen scheint.
Dieser Minister war vor einigen Jahren hier gewesen, war vom
Papste mit Güte aufgenommen worden und er selbst hatte noch in
der neuesten Zeit seiner Heiligkeit die ehrfurchtsvollsten
Äußerungen von Dank und..... hinterbringen lassen.*

*Genehmigen Eure Durchlaucht den Ausdruck meiner tiefen
Ehrfurcht
Lützow*

Letra IV

Haus-, Hof- und Staatsarchiv AR. 279 2. p- 19 r. pr. 11/5.

Rom, den 2. Mai 1846.

Graf Lützow,

*Rückstellung des der hohen Weisung vom 31. März 1.J.
beigeschlossenen Internuntiat-Berichtes in Betreffs der
Katholiken in Ghilani.
Durch den periodischen Kurier
Br.*

Letra V (e atë Anton Maroevicit)

Archivio della SC. De Propaganda Fide SC-ALBANIA,v1,33
P.317r. amo:1848-1851. pp.317-318v.

Eminentissimi Principi!

*Finalmente i Albanesi Cattolici che erano esiliati in Brussa hanno
ottenuto la liberta dai 22:di Giugno della Anno corrente, nell'istes-*

so tempo abbandonati dalla Porta Ottamana seilza darli nessun ajuto dopo 4 mesi l'Ambasciata FranCeSe s`e interessata appresso la Porta ed otene accio siano portati in Patria con le spese del Governo e rientegrati nei loro diritti, pero con varie condizioni, ed intrighi, per farci molestare, e questo io suppongo per contentare quei Turchi che si trovano in quelle terre di Albania.

I diagraziati Albanesi sono in pieno numero 86 sprovisiti di tutto, vito, e vestito, e dei loro Parenti, si raccomandano alla ineoatista gienerosita della Sacra Congregazione di darci qualche ajuto in queste critiche circostanze che sono, e che dovranno essere.

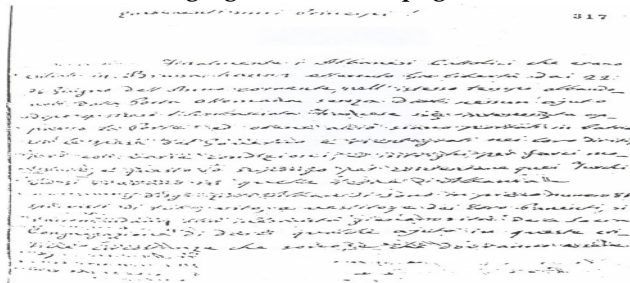
Io saro in compagnia loro fino alla loro Patria per ajutarti con le consolazioni Spi rituali, giacche le temporali hanno mancato da molto tempo arrivati che siamo in Dioceai di Scopia prego lor Eminenza di farmi un Decreto come a tutti i Missionarii delle Missioni, quando poi non poi non porto essere convenevole farmi avere l'ubbidienza per andare terminare i miei giorni in qualche Provincia nella Cristianita, io essendo Figlio della Provincia dell'Albania la quale e estinta, comunque potra essere. Supplico la Sacra Congregazione di commiserare lo stato mio ed i miei passati, e presenti.

Piaccia Sig.r Iddio anche in avvenire che io possa servire la Sua Divina Maesta e la Sarra Congregazione.

Brussa li 25 Ottobre 1848.

Ussmo ed Obbssmo Servo Fr. Antonio di Lesina Missionario con i Cattolici Albanesi che erano esiliati.

Alla Sacra Congregazione Di Propaganda Fide.

Faksimili i letrës Atë Anton Maroevich dërguar më 25 tetor 1848 nga Brusa kongregatës Propaganda Fide në gjuhën italiane: kopja gjendet edhe te F. Djuric.

Archivio della SC.
De Propaganda Fide
SC. ALBANIA, v. 1.33.
anno: 1848-1851.
pp. 317-318v.

- 270 -

p. 317r.

34(40)

Benemeritissimi Principi!

Finalmente i Albanesi Cattolici che erano esiliati in Brussa hanno ottenuto la libertà dal 22:di Giugno dell' Anno corrente, nell' interesse e benedizioni della Santa Ottomana Imperatrice, nessuna aiuto dopo 4 mesi l'Ambasciata Francese s'è interessata appresso la Porta ed ottiene scelti siano portati in Patria con le spese del Governo e rintegrati nei loro diritti, però con varie condizioni, ed intrighi, per farci molestare, e questo lo suppongo per contentare quei Turchi che si trovano in quelle terre di Albania.

I disgraziati Albanesi sono in pieno numero 85 approvati di tutto, vito, e vestito, e dai loro Parenti, si raccomandano alla pietosa misericordia della Sacra Congregazione di darci qualche aiuto in queste critiche circostanze che sono, e che dovranno essere.

p. 317v.

Io sarò in compagnia loro fino alla loro Patria per aiutarli con le consolazioni Spi - rituali, giacché le temporali hanno cessate da molte tempo arrivati che siamo in Adiocenti di Scopia prego lor Eminenza di farci un Decreto come a tutti i Missionarii delle Missioni, quando poi non potrà essere convenevole farci avere l'ab - bedia per andare terminare i miei giorni in qualche Provincia nella Cristianità. Io secondo l'ordine della Provincia dell'Albania la quale è estinta, comunque potrà essere. Supplico la Sacra Congregazione di cominciare lo stato mio ed i miei Parenti, e parenti.

- 280 - 274 -

Archivio della SC.
De Propaganda Fide
SC. ALBANIA, v. 1.33.
continua p. 317v.

p. 317v.

Piacca Sig. r Iddio anché in avvenire che io possa servire la Sua Divina Maestà e la Sacra Congregazione.

3

Brussa li 25 Ottobre 1848.

Ussuo ed Obbasso Servo
Fr. Antonio di Lesina
Missionario con i Cattolici
Albanesi che erano esiliati.

Alla Sacra Congregazione
Di Propaganda Fide.

I. 3. P. Franë Koliqi

Për P. P Franë Koliqin nuk posedojmë shumë të dhëna biografike. I lindir në Stubëll më 1873, i vrarë nga dora mizore e një besimtari të vet në Laç të Kurbinit (Shqipëri) më 11.10. 1919. Ishte prift frat apo françeskan i provincës shqiptare. Veprimtaria i tij është e njohur për arsim të Kosovës, sidomos që punoi në fillim të shekullit të XX në Zym të Hasit si mësues. Në një peticion drejtuar monarkisë austro-hungareze të shkruar më 1903 mbi gjendjen e shkollës së Letnicës, gjejmë poashtu edhe P. Franën si përkrahës të këtij peticioni. Në dosjen e HHStA A.R. F27/K144 Zymi të arkivit shtetëror të Austrisë gjejmë shumë letra në gjuhën italiane të shkruar vet nga dora e P. Fran Koliqit, drejtuar monarkisë austro-hungareze për gjendjen e shkollës së Zymit dhe në përgjithësi për gjendjen në rajon të Hasit, pra duke përfshi edhe Prizrenin. Sidoms është fjala për fillimin e shekullit të XX, rpa prej 1900 deri më 1914. Në dokumente arkviore paraqitet si mësues dhe organizator i mirë. Këtu kemi të bëjmë me dokumente që i dedikohet fshatit të Zymit dhe shkollës së këtij fshati. Mësues në këtë fshat kishte qenë edhe P. Franë Koliqi nga Stublla. Janë shumë letra të tij që i dërgohen qeverisë Austro-Hungareze sidomos për ndihmën e shkollës së Zymit. Në dosjen HHStA P.A. I, Karton 764 Generalia XI/1 dhe XI/5 të vitit 1914 gjejmë aktivitete të ngjeshura nga jeta e mësuesit P. Fran Koliqit gjatë jetës së tij në Zym dhe rrethinë. Kjo dosje, ka të bëjë edhe në aktivitete politike nga jeta e tij dhe të njëjtën kohë ndërlihdhën me jetën e besimtarëve në Karadak, sidomos në Letnicë e Stubëll dhe udhëtimet e pasigurta të besimtarëve katolikë që bënë në këtë rrethin prej Zymit apo Prizrenit, sidomos të atyre që ishin bukëpjekës.

Edhe në revistën „Hylli i Dritës“ mund të gjejmë për P. Fran Koliqin, XI, nr. 2, 1935 fq. 55, pra ku ceket veprimtaria e tij meshtarake.

P. Frana Koliqi kishte shkaur prej Zymit në Laç të Kurbinit të Shqipërisë, siç duket pas vitit 1914. Dihet se P. Franë Koliqi ishte i lidhur ngusht edhe me P. Shtjefën Gjeçovin i lindur në Janjevë dhe kanë vepruar së bashku, pasi që të dy ishin françeskanë të

provincës shqiptare dhe kishin vepruar në Shqipëri. Si „Kosovar“ që kishin vepruar në Shqipëri, kuptoheshin shumë mirë mes vete e kjo gjë dëshmohej edhe në botimin e parë të veprës monumentale të Shtjefën Gjeçovit më 1933 “Kanuni i Lekë Dukagjinit” përmendet në parafjalën e shkruar nga Pashko Bardhi qysh në fillim të kësaj vepre (botimi 1933 fq. XV) edhe fratën nga Cërnaqora atë Fran Koliqi. Pra, duhet të ketë luajt një rol edhe atë Frana në përmbledhje të dokeve e te zakoneve shqiptare, që kishte bërë P. Shtjefën Gjeçovi, por kjo gjë, duhet hulumtuar.

Dihet se P. Koliqi është vrasë në Laç të Kurbinit (Shqipëri). Vrasja e tij për disa krijon hutë, sepse nga një raport i Ernest Kozzi-t shihet shumë qartë se P. Koliqi ishte skandaloz për popullin e Laçit. Sipas dokumenteve që ishin në këtë dosje të Zymit, është shumë e qartë se P. Koliqi ishte njeri i shkollës dhe i punës dhe një guximtar, kurse për vrasjen e P. Franën më 11.10.1919 shkruan Ernesto Kozzi kështu: *“Kryepeshkvi Bardhi i kishte shkruar Eprorit ta hiqte nga Laçi i Kurbinit Atë Françesk Koliqin, dhe vërtetë duhet pohuar se kishte arsye të mëdha, se me jetën materiale që bënte ishte bërë skandal publik; por pati ndërhyrës që ndërhyjnë pranë Eprorit, i cili deshë ta shtynte për momentin pastaj Atë Françesku u vra. Hollësisht: Unë që isha i caktuar të në famulli duke u gjendur atje ditën e vrasjes I GJETA Në XHEP 100 NAPOELONA FLORINI dhe rreth 2000 korona. Me njerëz të tillë duhet të jesh i pamëshirshëm, sapo të dëgjosh fjalë për moralin, më mirë t'i heqësh fare nga famullia, se sa t'i leshë në dëmzim shpirtëror të shpirtëve”*.⁸⁶

I. 4. Dom Zef Ramaj në Innsbruck të Austrisë

Kush ishte dom Zef Ramaj?⁸⁷ Ai u lind në Stubëll më 13 janar 1882. Prindërit e tij ishin Pali dhe Çila, të cilët kishin 6 djem dhe 2 vajza. Zefi ishte fëmija i pestë. Don Zefi duhet të kishte kryer shkollën fillore në Prizren. Kurse shkollën e mesme në Shkodër në Kolegjin Ksaverian të Jezuitëve. Kurse një pjesë të studimeve i kreu në Innsbruck të Austrisë. Sipas Krist Ramajt, Dom Zefi duhet të kishte shërbyer në Selanik, por të dhëna të sakta nuk posedojmë.

Për një kohë të gjatë ishte famullitar dhe mësues në Shkup. Mësues ishte edhe në shkollën famullitare edhe në atë hekurudhore. Don Zef Ramaj kishte vdekur më 24 dhjetor 1914. Më 1963 ndodhi tërmeti në Shkup, me ç'rast edhe familja e don Zefit i mori eshtrat e tij prej Shkupit së bashku me pllakën përkujtimore që gjindej në varr dhe i sollti në Stubëll dhe ku edhe sot pushojnë eshtrat e tij. Disa dokumente, të cilat gjenden këtu, në këtë libër, kanë të bëjnë po ashtu edhe me dom Zef Ramaj. Dom Zef Ramaj është pagëzues i së lumës Nënë Tereze, që u lind më 26 gusht dhe një ditë pas (më 27) gusht 1910 u pagëzua në Shkup me emrin Gonxhe Bojaxhiu. Në disa dokumente shihet qartë se dom Zefi e njoftte mirë familjen Bojaxhiu.

Universitätsarchiv Innsbruck: (Arkivi i Universitetit Innsbruck): Duke falënderuar albanologun Prof. Dr. Hermann Ölberg, më ranë në dorë shënimet mbi studentët shqiptarë që kanë studiuar teologjinë katolike në këtë Universitet prej 1905-1918. Një ndër këta është edhe *Zef Ramaj* prej Stublle dhe që është i shënuar nga *Stublla e Shqipërisë*. Don Zefi ishte nxënës i seminarit papnor në

Shkodër dhe prej aty kishte shkuar në shkollim në Austri. Në të njëjtën dosje nga arkivi i këtij universiteti, është i shënuar edhe *Gasper Gashi* nga Vernakolla fshat 2 km në afërsi të Stubllës dhe që shënohet se gjuha e tij amtare ishte gjuha shqipe dhe vendi *Albania (Shqipëria)*, sikur edhe i don Zefit. Dihet se kohëve të fundit për këtë fshat është shënuar përherë se këtu jetojnë vetëm kroatët, kurse në këto dokumente shihet shumë qartë se në fillim të shekullit të kaluar kishte pasur edhe shqiptarë, pra, përkatësisht nga fisi Gash, sikur që edhe është Stublla. Dhe një gjë flet po ashtu për këtë fakt: në kohën e martirëve të viteve 1846-48, edhe nga Vernakolla kishte të internuar me ata nga Stublla, Terzija e Binça, kurse ata që ishin kroatë nga famullia e Cërnegorës (Letnicës) nuk janë internuar fare, ashtu si edhe ata nga fshatrat Letnica, Shashare dhe Verzezi.

Po iu kthehemi prapë dokumenteve të Innsburk-ut. Sipas këtyre dokumenteve që kemi, janë më shumë se 35 studentë shqiptarë që kanë studiuar teologjinë në Innsbruck, ndër të tjerë ishin *Martin Berisha* nga Peja, *Françesk Karma* nga Tivari, *Shtjefën Kurti* nga Prizreni, *Marjan Glasnovic* nga Janjeva, *Lazër Shantoja* nga Shkodra etj. Këtu do të shënojmë edhe disa nga dokumentet që gjenden në arkivin shtetëror e që kanë të bëjnë me studentin e atëhershëm, Zef Ramaj nga Stublla.

HAUS-HOF- und SAATSARCHIV, Administrative Registratur: F 27/K. 49, Mission Albanien 1871-1911, Albanische Seminaristen in Innsbruck (më vonë do të shënojmë shkurtimisht HHSa A.R.). Kjo dosje që gjendet në arkivin shtetëror austriak në Vjenë, ka të bëjë me studentët shqiptarë në Innsbruck, ndër të cilët, më 1906 në universitet (fakulteti i teologjisë) në Innsbruck gjendet edhe studenti nga Stublla, Zef Ramaj. Dokumente mbi don Zef Ramajn janë të shumtë. Zgjon interesim edhe fakti që Argjipeshkvi imzot *Pashk Trokshi* kërkon qysh më 1897 që 5 studentë nga ipeshkvia e tij Shkup-Prizren, të vijnë në seminarin (shkollën e mesme) dhe të studiojnë teologjinë diku në Austri. Kurse më 1906 e gjejmë Zef Ramaj në Innsbruck të regjistruar në këtë Universitet. Këtu gjenden të gjitha dokumentet

scritto al Re R. P. Regente che noi siamo venuti ad
insegnare per imparare da che cosa bisogna e che esse
dobbiamo impararle, facendole, se ce
sarà, anche gli studi di Teologia. Noi siamo venuti
a sapere, non dalla bocca dei giapponesi, ma da un
Signor Vicerettore, a quale scuola raccomandato di
segnare un po' di tedesco, gli era stato detto che
che del R. P. Regente, che al Ministero Austriaco esige
assolutamente che tutti imparino questa lingua.

Ma può capire quindi come i giapponesi nostri
invidino assai, che a tutte le volte si impari questa
lingua, perché da quanto pare, temono di compa-
rarsi con i nostri. Per timore che non lo fac-
cessimo in fretta tre volte alla settimana, ma
case che non fanno con nessun altro, benché vi
siano anche circa 10 altri che non lo sanno.

Ma abbiamo fatto sempre indistintamente ven-
mandati qui per perfezionarci negli studi Teolo-
gici, e che questo è non altro e che il fatto
che i nostri dell'altare e di studio, studiano,
quando noi ci siamo del tutto, di studio per
ma che parliamo per questo tedesco, per gli

impiegando molto tempo non si riesce ad
impararla, basti dire che ce sono qui un
cento e vari di nazioni straniere cioè non
tedeschi, e quali l'hanno studiata in Germania
o per 8 o 9 anni ed ancora non la sanno,
capiscono bene molto e parlano anche qualche
cosa, ma non tanto bene. Si figurino, S. Eccell.
che se cominciarono da un anno, non
quali dobbiamo studiare, non solo il tedesco
ma anche la Teologia e questo più o meno.
Imparata nella ricreazione parlando e parlando
parlarci i nostri compagni, siccome S. Eccell. ci
dice quando qui a trovarci, sarebbe certo
una bella cosa, ma queste ricreazioni sono
assai poche cioè mezz'ora dopo pranzo e do-
minato dopo cena, di più, due volte alla
settimana, abbiamo passeggiate. Alle ricre-
azioni non ci sono in qualche giorno di festa
fero, v'è qualche cosa di più. Come vede queste
ricreazioni sono troppo poche per imparare
questa lingua ed un cosa esercitarci. Per ora
noi capiamo qualche cosa ma a parlare assai.

quindi la Teologia in prima ed arte prima, che
ci ha da servire per tutta la vita, e come cosa
secondaria ed accessoria la lingua tedesca.

Che dobbiamo fare, Signore? Il Signor
fu due fratelli, che tutto il giorno, un padre
abbiamo qualche cosa di più di studio, il
resto del tempo si impieghi in altre cose, come
sarebbe, musica, canto e cose di pietà. In queste
ore di studio a che cosa dobbiamo occuparci prin-
cipalmente, alla Teologia o al tedesco? S. Eccell.
capisce bene che questo si segue con il tedesco,
non bastano nemmeno per le ore materiche della
Teologia che noi frequentiamo. Ma naturalmente
forza abbiamo dato la preferenza alla Teo-
logia non non poco deturamento della Teologia
altre cose, anche se il tedesco. Ma con
tutto ciò a imparare queste cose sono importanti.
Studiar anche le cose e moralmente, in quanto
le materie della Teologia sono assai in lungo e
brevi e sono anche il numero maggiore che a
sentire, per la lingua tedesca è veramente dif-
ficile e se non si studia con grande impegno

proco. Cercare di studiare anzitutto le cose cioè
 la Scologia e il Teatro. Anzi, di andare a finire
 di non sapere né l'una né l'altro. Se concludere
 insomma sono malconosciuti che noi non basti
 diamo come vorrebbero essi, ed uno dei profetti
 parlando su di noi ad un Convitto, in tutta
 confidenza gli ha dette, non esser contante di un
 pezzo non studiamo la lingua italiana e non
 altro ha detto. Se non lo vogliono studiare noi
 veniamo al loro vescovo che lo prenda senza altro
 e ne faccia che ne vuole di loro; ma in Convitto
 se non vogliono veramente imparare il tedesco,
 non lo accettiamo. Questa espressione non saprei
 anno ancora se l'abbia detta il R. P. Regente,
 però termino che questa voce del R. P. Regente, va
 d'eco di quella del R. P. Regente. Mi naturalmente
 ci boiammo un po' interrogati, e non sappiamo
 che fare. La preghiamo quindi di aver la bontà
 di scriverci, se ciò è possibile, due righe per
 darsi la notizia che dobbiamo tenere in questa
 faccenda. Il R. P. Regente, come fare a noi,
 e cosa vuole scrivere su ciò, perché egli non
 ha colpa alcuna avendo ricevuto ordini
 espressi da Roma di agire così. Mi natural-
 mente faremo tutto quello che S. Eccell. vorrà
 e come vorrà. Gli suoi ordini saranno per
 studiare questa lingua noi volentieri ciò fa-
 remmo. Se per nessuno ostacolo se vuole, non
 diremo al R. P. Regente di aver altri ostacoli
 ma farci quanto d'esser venuti a studiare
 la Scologia ed a questa dobbiamo attendere.
 Ci resterà adunque, la preghiamo di
 risponderci e noi andremo che noi faremo tutto
 quello che ci consiglierà di fare. In questa
 chiediamo scusa, Amagueri per la mala
 recitata con questa lettera, potrebbe un po'
 lunga. Innolte le obbiamo le grazie dalla
 benevolenza e facciandole al P. Uffizio ci dedi-
 ciamo. Di S. Eccell. M. e Rev.

Umilissimo ed obbediente figli in Cristo
 Innocenzo (Paroste Scologia) il 15 febbrajo 1866.
 Ch. Giuseppe Romario - Matteo Bourin.

E cekëm se don Zef Ramaj ishte njohur shumë mir ëme familjen Bojaxhiu. Dhe se don Zef Ramaj ishte pagëzuesi i saj. E dim se është shkruar shumë për këtë familje, por në fakt ka edhe aq shumë gjëra të pahulumtuara, saqë nuk mund të besohet ndonjëherë. Para pak kohësh është botuar në gjuhën gjermane nga autori një hulumtim mbi këtë familje në librin: Thede Kahl, Izer Maksuti, Albert Ramaj (Hg.) me titull “Die Albaner in der Republik Makedonien”. Duhet cekur se autori ka një dorëshkrim më të gjërë gjermanisht mbi historinë e familjes Bojaxhiu, që ka përgatitur dhe shpresojmë se së shpejti do të botohet në gjermanisht dhe në shqip. Do të shënojmë një rast se si ndodhë me stubllasit dhe Nënë Tereza më 1970, që don Nikollë Mini shkruan: “Ishim duke u kthyer prej Letnice klur qe disa vetë nja dhetë, dymbëdhjet, besitmarë të fshatit Stubëll që punojnë jashta famullisë së vet, ishin duke u kthyer, se e shtune pas dite, nëpër shtëpiat e veta. Duke shiquar „Peugeotin“ e njohur të famullitarit të Prizrenit, u ndalen që ta përshëndesin. Nderkaq, u ran ë sy një motër me petka të bardha –

sari të Indijës, veshë, tani më e njohur! U ndalën, i hapën sytë dhe tërë një zëri: Zotëri, a mos është kjo Nëna Tereze, na duket se kemi pa fotografinë e saj në „Drita“? U afruan të gjithë e ia puthën dorën! Kështu e njoftën pasardhësit e Dëshmitarëve të Stubllës – të martirëve tanë, Nënë Tereze! Shumë Shumë kemi ndejtë me ta në rrugë mes Vitiës dhe Letnicës. Stubllanët e divotshëm dojshin të flasin me te, dojshin që të kthehet Nëna Tereze në Stubëll. Kur u përgjegjëm se nuk kemi kohë me shkue edhe në Stubëll, na thanë: „a ban zotni, ta marrim në krah këtë veturë e t`ju çojmë me zor në Stubëll!“⁸⁹

Foto: Vorrimi i babait të Drane Bernaj (pra Nue Bernaj). Afër këmbëve të tij gjindet Drane Bernaj e veshur në të zeza dhe si vajzë e vogël mund të jetë Gonxhe Bojaxhiu në këtë foto.

I. 5. Shkolla e Stubllës, Mësuesi i saj Dom Mikel Tarabulluzi sipas dokumenteve arkivore

Më poshtë po shënojmë disa nga dokumentet që gjinden në arkivin shtetëror austriak në Vjenë që kanë të bëjnë me Stubllën dhe rajonin apo edhe me disa personalitete të asaj kohe që kishin lindur në Stubëll apo që kishin vepruar në Stubëll.

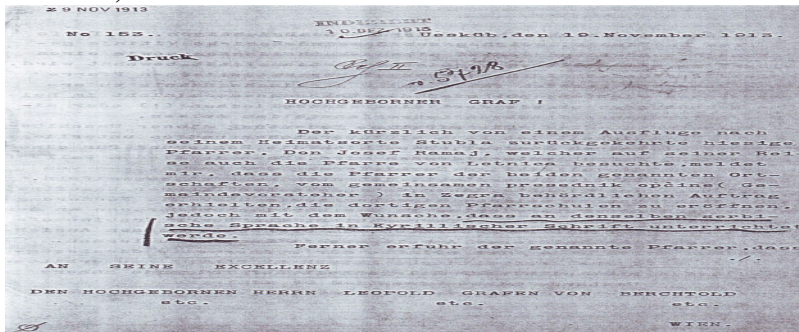
HHStA. Politisches Archiv (shkurtimisht P.A.) XXXVIII/K. 453 Konsulate-Üskub 1904: Këtu do cekur një raport prej 19 faqesh Nr. 188 me rëndësi për zhvillimin shoqëro-politik të rrethinës së Karadakut, pra edhe për Stubllën, Letnicën, Binçën. Në kuadër të këtij raporti, ndodhet edhe letra e Don Shtjefën Krasniqit, priftit të Letnicës që daton më 9 shtator 1904.

HHStA. P.A. XXXVIII/K 436 Konsulate Üskub 1905: Këtu janë disa dokumente që kanë të bëjnë me Stubllën. Njëra prej tyre është letra e mësuesit dhe priftit Don Mikel Tarabulluzit, e dërguar nga Stublla më 24 qershor 1905. Një tjetër dokument, është një telegram për kapjen e bandës (cubave) serbo-bullgare që i zënë në Stubëll, e përbërë prej 15 cubave, 9 i zënë kurse 6 arrijnë të ikin.

HHStA. P.A. XXXVIII/K 442 Konsulate Üskub 1914-1918: Sipas këtyre dokumenteve, shihet se ishte koha shumë e vështirë. Pra, ishte në pyetje e ekzistenca shqiptare, sidomos në territoret e Maqedonisë dhe të Kosovës nga presioni që bënë serbët. Në këtë dosje janë me interes katër raporte që kanë të bëjnë me don Zef Ramajn, famullitarin dhe mësuesin në Shkup. Ai këshillohet me zyrtarët e konsullit austriak në Shkup për marrjen e hapave politikë, sidomos për sa i përket popullatës katolike, porse angazhimi i don Zefit ishte i njëjtë, si për shqiptarët e besimit katolikë, po ashtu edhe për ata të besimit mysliman. Një raport tjetër ka të bëjë me Idriz Seferin dhe me shpërnguljen e shqiptarëve nga trojet e veta.

HHStA. P.A. XXXVIII/K 441 Konsulate Üskub 1911-1913. Këtu gjenden më shumë se 10 dokumente që kanë të bëjnë me

Stubllën. Ndër këto është edhe një letër që ngjall shumë interesim, ajo e don Mikel Tarabulluzit që daton më 22 prill 1912 nda Stublla. Në këtë dokument problemi kryesor është çështja e ekzistimit të Shkollës në gjuhën shqipe, sepse autoritetet serbe nuk lejonin që të mësohej shqip. Kurse Don Zef Ramaj raporton tek zyrtarët austriakë në Shkup, se famullia e Stubllës dhe e Letnicës kanë marrë vendim hapjen e një shkolle kishtare në Zhegër dhe raporton për karakterin e shkollës në Stubëll dhe në Letnicë. Më 19 nëntor 1913 (shif faksimilin e letrës) e lajmëron konsulli austriak Hehlitschka se në Stubëll është mësues Don Tadej Ivanovic, që njihej si proserb dhe i cili, po ashtu, është mësues edhe në Letnicë. Lajmëron se paraqet rrezik sllavizimi i shqiptarëve katolikë në Binçë. Edhe publikimet e Nikola Zutic (të cilin e kemi të shënuar më poshtë) bëjnë të ditur se Don Ivanovic ishte në shërbim të serbëve, kurse don Tarabulluzi e akuzonte don Tadej Ivanovic se po i kroatizon/serbizon stubllasit dhe Binçën e Kabashin. Ivanovic, siç duket, ishte famullitar e mësues, së paku deri më 1915 në Stubëll⁹⁰ (e në të njëjtën kohë edhe përgjegjës për Binçën e Kabashin).

Die serbischen Behörden beabsichtigen, in Dorca Bincia, welches zum Gmeinschaftskirk Višnje gehört und von 30 albano-katholischen sowie circa 50 serbisch-orthodoxen Katholikaten bewohnt wird, jedoch in dem Spracher der katholischen Pfarrer in Letnica fehlt, eine serbische Schule zu errichten, nur sind die Behörden noch nicht im Bilde, ob sie dort einen katholischen (K) oder einen orthodoxen Lehrer anstellen wollen.

Die wirkliche Bedeutung dieser Beschloßigkeit ist kaum abzuschätzen und es unterliegt keinem Zweifel, dass sich die Regierung für einen Serben entschließen wird. Dass in diesem Falle die einzige Serbische Schule der Katholiken von Bincia bevorsteht, ist auch kaum zu bezweifeln. Ich erlaube daher, dem genannten Pfarrer bescheidene zu erlauben, darüber sowie über die Fortsetzung des Unterrichtes in der serbischen Sprache an den katholischen Pfarrschulen, dem Herrn Erzbischofe Bericht zu erstatten, um eventuell dessen Ansichten in dieser Angelegenheit kennen zu lernen.

Ich erlaube mir meinerseits diesbezügliche Instruktionen KUKUK KXCHENNS zu erteilen und bei dieser Gelegenheit auf folgende näher Umstände hinzuweisen.

In der Pfarrschule Letnica wird der

Unterricht seit Jever, infolge der durchwegs slavischen Bevölkerung dieses Ortes und seiner nächsten Umgebung, in serbo-kroatischer Sprache erteilt; es würde sich daher hier nur um fakultative Einführung der Kyrillischen Schriftzeichen handeln. Nachdem der dortige Kooperator und Lehrer Don Simone Gjekaj (Gjekaj) die serbokroatische Sprache vollkommen beherrscht, dürfte er auch die Kyrillische Schrift kennen, wenigstens die Erlernung derselben ihm keine Schwierigkeiten machen.

Was die Pfarrschule in Stubla betrifft, so hat dieselbe durchaus albanischen Charakter, doch wird der Unterricht dort durch den, des Albanischen vollkommen kundigen Pfarrer Don Taddeo Ivanovis, einen gebürtigen Slaven aus Janjevo, erteilt, der ähnlich wie in Letnica, die serbo-kroatische Sprache beherrscht. Hier würde die Einführung des serbischen Sprachunterrichtes mit Kyrillischen Zeichen, infolge Unkenntnis der slavischen Sprache in dem vollständig von Albanern bewohnten Stubla, wenn auch keine unwahrscheinliche Sache sein. So doch eine nicht geringe Belastung des Pfarrers und Lehrers (bei ungefähr 40 Schülern) bilden.

Schliesslich gestatte ich mir ergebenst zu bemerken, dass unter den gegenwärtig veränderten politischen Verhältnissen sich die Einführung des serbischen Sprachunterrichtes an den unter dem K und K Protektorate stehenden Schulen kaum wird umgehen lassen und man daher schon jetzt auf die Beschaffung der bezüglichen Lehrmittel und Lehrer Bedacht nehmen müsste.

Gemeinhin KUKUK KXCHENNS den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht

HHStA A.R. F. 27/K 47a: Këtu e gjejmë, pos tjerash, dokumentin nr. 20 i datës 30 nëntor 1904, që ka të bëjë me shpërndarjen e librave shkollorë në Stubëll, Letnicë, pra është koha para hapjes së shkollës së Stubllës më 1905; dëftohet për përgatitjet për hapjen e

shkollës në Stubëll. Raporti është i konsullit Para. Në vitin 1906 konsullati lajmëron se në shkollat në Stubëll dhe në Shkup, i ka shpërndarë librat përkatëse (libra të matematikës). Prapë në vitin 1907 lajmëron se ka shpërndarë libra me temë biblike në Stubëll, Ferizaj e Shkup. Ngjashëm flitet edhe në vitin 1910, me ç'rast konsullata austriake në Shkup njofton se i ka shpërndarë 40 ekzemplarë nëpër shkolla librat katekistike në shkollën e Stubllës e në atë të Shkupit, dhe në atë të Ferizajt 20 ekzemplarë. Një vit më vonë lajmëron konsullati se i ka shpërndarë 40 copë libër leximi shqip për shkollat kishtare në Stubëll dhe Shkup dhe 20 copë në Ferizaj. Më 1911 lajmëron konsullati austriak se i ka shpërndarë 40 copë libra matematike në Stubëll dhe Shkup, 20 në Ferizaj.

HHStA P.A. I, Karton 764 Generalia XI/1 dhe XI/5 të vitit 1914: këto dokumente kanë të bëjnë vetëm me shkollën e Letnicës dhe Stubllës, - mbase kështu emërohet edhe dosja. Janë disa dokumente që kanë të bëjnë me Stubllën dhe pjesën e Karadakut - Letnicën. Sipas këtyre dokumenteve, rrezikohet etnosi shqiptar në këtë rajon dhe shihet shumë qartë se çfarë trazirash shkaktoheshin nga pala serbe në Letnicë, Shoshare, Stubëll, Gjilan, Mogille. Pra, shihet shumë qartë se çfarë ofendimesh kanë përjetuar shqiptarët katolikë nga ana serbe, duke ua sharë katolikëve kryqin dhe Franz Joseph-in, perandorin austriak, i cili i përkrahte katolikët e këtyre vendeve në lëmin e kulturës dhe arsimit. Ishin përpjekjet për ta mrojtur çështjen e ekzistimit të shkollave shqipe në Letnicë e Stubëll. Udhëtimet e pasigurta në famullitë tjera si në Zym e Janjevë, i përshkruan sidomos dokumenti nga generalia XI/5, të cilin e kemi bashkëngjitur këtu. Në këto dokumente argumentohet se shkolla e Stubllës ishte vatër arsimit në gjuhën shqipe dhe ishte përherë në shënjestrën e joshqiptarëve; konkretisht serbët dëshironin me çdo kusht t'i mbyllnin ato „sepse mësohej shqip“. Është një letër me shumë interes dhe e rëndësishme për t'i njohur e këto rrethana të kësaj kohe e që mban datën më 20 janar 1914. Kurse një tjetër është e 17 janarit e po këtij viti, e firmosur nga famullitari i Letnicës, Don Tomas Glasnovic. Kurse në dosjen “Mjeda”, që është e kësaj kohe, shihet angazhimi i Imzot Andre Mjedjes, duke dëshmuar se

ky angazhim ishte tejet i madh në ruajtjen e identitetit shqiptar dhe për avancimin e kulturës shqiptare. Në këto dokumente kemi të bëjmë edhe me fshatin Lubishtë, Pozheran, në afërsi të Vitisë, si dhe me Zymin e Hasit, Mitrovicën dhe Janjevën. Paraqitet një rast shumë interesant, një ngjarje iu ka ndodhur Xherë Jozefit nga Zymin dhe Stjefën Nokës. Por për hollësi të tjera të kësaj ngjarjeje, do të flasim tjetër herë më gjerësisht.

PERSONALIA “TARABULLUZI”: Arkivi i Vjenës ka edhe një mori dosjesh të personave apo familjeve. Këto dosje quhen me emrin Personalia. Dhe tek emri Tarabulluzi, ndodhet po ashtu dosja e familjes Tarabulluzi dhe është dosje më vete me disa dokumente të ndryshme. Kjo dosje ka të bëjë vetëm me familjen Tarabulluzi për gjenealogjinë e saj, për shpërnguljen prej Shkodrës në Prizren, për vrasjen e Baldo Tarabulluzit. Është edhe një baladë shumë e bukur

L'anga Baldes Tarabulluzit.

Lekë Baldo fjalë ka e një
 Loxdës nëmys kusc mi grue:
 "Most'vin keet's per mite:
 gziect vet m'kam regrue,
 scuib nga mi ka e një,
 por qhafil kam e një,
 un'hesk vetem sad megrue
 I mazi Eot m'ka nni m'ue
 as fan met trejan varue.
 Kamin Scodres ja kam e një;
 fort listoi kuscit per m'ue.
 M'na m'ue - Ballo eit:
 I mazi Eot mos na korit!
 Let nien të setat kraitit,
 setat kraitit egni davlet!
 burr e grue pas kan met,
 i pas fan vra ja pens a giasct vet;
 gizz kscenim'it i ran qhairit
 E ran qhairit gizz kscenim'it.
 E Ramadan'he n'le trimit!
 i'e kee gziost p'ischen l'atenit e!
 ti lan plim'at n'jak giurdinit
 oki varuni p'ok dokman!
 iscin fan tetan lumjan!
 kur tenin e eca ndn!
 po i vien motra prej Scodre:
 "kuku Baldo, s'ka maget!
 "kui ja lae madin e shkret?"
 "Ja lase kescen amanet,
 s'kam s'ka marx g'ia n'at jet!"
 Jo p'islet e motra vet
 motra vet t'ic p'islat.
 "scium duscman l'ise p'att!"

Kam qni fial me calue :
 " Det vien Corzda me scikiue
 mei ra me lapa me kertue . "
 Corzudadia kiscte gran :
 " K huse na mste ter tsgmenintan ? "
 Kamadan me lumjan ,
 Seib tga ju kisc gran
 Seib tga i ka eicte
 me mst Balden me gizz grue .
 Bessa turtut lan ka eicte ! —
 Corzda i nemzes lan ka eicue ,
 sepoit ka arz me scikiue
 qni randit Kafast n' sarai i ka eicue .
 Seib tgen me scikiue
 a a tats a ku ka sekue ?
 me pvet eme i calue :
 ka lumjan kisc i ka eicue
 me ma mst tsgmenin mue ?
 vien qni vakt lei kam me scikiue !
 n' Stambod kam me sekue
 me nzie Balden me gizz grue
 Kradilit Nemzes past nni mue

e shkruar shqip dhe gjermanisht për Baldo Tarabulluzinn (shif fa-
 ksimilin). Baldo Tarabulluzi ishte punëtor të
 konzullati austro-hungarez. Nga gjyqi i Prizrenit ishte akuzuar se ai
 do të bënte organizimin e largimit të turqve nga Kosova dhe për
 këtë punë duhej të dilte para gjykimit. Gjyqi e liroi nga kjo
 aktakuzë, por siç duket, me një zënkë tjetër. Sepse natën e 21 tetorit
 1880 është vrarë Blado Tarabulluzi me gjithë gruan e vet në
 Prizren.⁹¹

HHStA A.R. F27/K144 Zymi: Këtu kemi të bëjmë me dokumente
 që i dedikohet fshatit të Zymit dhe shkollës së këtij fshati. Mësues
 në këtë fshat kishte qenë edhe P. Franë Koliqi nga Stublla. Janë
 shumë letra të tij që i dërgohen qeverisë Austro-Hungareze për
 ndihmën e shkollës së Zymit.⁹²

HHStA F27/K 47a – Missionen Albanien 1871-1911: Në këtë
 karton gjenden disa informata për shpërndarjen e librave shkollore,
 përveç Ferizaj, Shkup e Stubëll.

HHStA F27/K 135 – Missionen Üskub 1871-1911: Në këtë dosje ka disa dokumente mbi don Zef Ramajn dhe Kolë Bojaxhiun, babain e Nënës Tereze. Pos të tjerash, po nxjerrim një segment interesant të një dokumenti që mban datën 26 qershor 1911. (nr. 50814):

Hochgeborner Graf!

Wie mir der hiesige Pfarrer, Don Giuseppe Ramaj, und der Jesuitenpater Genovizzi übereinstimmend melden, haben einige hiesige Katholiken – an ihrer Spitze die bekannte Italienfreunde Luigi Neracci und Kol Bojadzija – dieser Tage an das italienische Konsulat eine Eingabe gerichtet, worin sie um die Errichtung einer eigenen italo-albanesischen Schule bitten. Als Grund geben sie an, dass die Pfarrschule infolge Lehrkräftemangels ungenügend funktioniere und den Schülern die nötige Bildung nicht verschaffen könne. Die Betenten seien jetzt daran, unter der übrigen katholischen Bevölkerung Unterschriften zu sammeln, als Zeichen dafür, dass ihre Eingaben dem Wunsche der gesamten Bevölkerung entspreche. Wiewohl nun die ganze Aktion, selbst nach Auffassung der beiden erwähnten Geistlichen, nicht allzu tragisch zu nehmen ist, namentlich auch deshalb, weil das italienische Konsulat sich hiebei lediglich auf die Ausnützung der Aktion zu Gunsten der eigenen interkonfessionellen Volksschule beschränken dürfte, so wäre nach meiner Meinung doch das geeignetste Mittel zur Bekämpfung der gedachten Aktion die baldige Besetzung der, infolge seinerzeitigen Entlassung Giovanni Kajtas‘ vakant geworden Lehrerstelle an der Pfarrschule mit einer geeigneten Person.

Als solche Person bezeichnete mir unlängst Mgre Miedia – allerdings nur für den Fall, als Lehrer Logorezzi auch diesmal nicht frei werden sollte – den bei den PP Jesuiten in Scutari angestellten Lehrer Nikolla Thacci, fügte jedoch hinzu, dass wegen Ueberlassung desselben vorerst mit der Leitung der erwähnten Jesuitenschule Verhandlungen gepflogen werden müssten. Einen konkreten Vorschlag hat Mgre Meidia bis heute nicht eingebracht; offenbar erwartet, er dass das hohe Ministerium nunmehr selbst

die Initiative zur Lösung dieser seit einem Jahr pendenten Frage ergreifen wird.

Genehmigen, EURE EXELENZ, den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht.

Lejhanec

(nënshkrim)

Vizekonsul in Skopje (Üsküb), den 26. Juni 1911.⁹³

Këtu kemi edhe një raport mbi shkollën shqiptare në Shkup të datës 3 janar 1911 i përmbledhur nga konsulli Heimroth ku theskon me sa vijon: „Der hiesige Pfarrer D. Ramaj hat mit soeben mitgeteilt, dass drei hiesige katholische Albanesen dieser Tage bei ihm angefragt haetten, ob es mit Ruecksicht auf den andauernden Lehrkraeftemangel an der Pfarrschule nicht angezeigt waere, ihre Kinder von derselben wegzunehmen und in die italienische Schule zu schicken. Der Pfarrer habe ihnen von einem aehnlichen Schrutte abgeraten und empfohlen, sich noch Zeit zu gedulden“.⁹⁴

Siç e kemi cekur edhe më parë, don Zef Ramaj ishte pagëzues i Gonxhe Bojaxhiut-Nënë Tereza. Në këto dokumente bëhet fjalë për Kolë Bojaxhiun dhe Luigj Naraçin që dëshiroin të hapin një tjetër shkollë kishtarë italiane, pasi që nuk kishin dëshirë t'i dërgonin fëmijët në shkollë austriake, por italiane. Pra, Kolë Bojaxhiu, sipas këtij dokumenti, paraqitet si mik i italianëve e jo i monarkisë dualiste austro-hungareze. Po ashtu, në këto dosje gjenden edhe dokumentet mbi dy murgeshat e Stubllës, *Dile (Protegjena) Bekaj dhe Sharlote (Marie) Jashari –Demaj*. Që të dyja janë të varrosura në Kallmet të Shqipërisë, mbasi edhe atje vepronin si mësuese dhe ranë dëshmore për fe. Ka disa të dhëna gojore që flasin se ato kishin kontribuar edhe materialisht apo kishin ndërmjetësuar diku në ndërtimin e kopanjlit të kishës së vjetër në Stubëll. *Dile (Protegjena) Bekaj* ishte mësuese në Shkup në shkollën kishtarë shqiptare qysh më 1908. Është, pra, është me shumë interes të dihet se Shkupi në atë kohë ishte qendër e katolicizmit për Kosovën e Maqedoninë e sotme, porse pikërisht në këtë qendër gjenden disa persona nga Stublla që kanë luajtur një rol të rëndësishëm në

Don Zef Ramaj, sipas këtyre dokumenteve, paraqitet shumë lojal, njeri i vyeshëm dhe i angazhuar jo vetëm në shkollën e Shkupit, por i angazhuar edhe politikisht: në origjinal është kështu: *„Ein anderes ist es um die persönlichen Verhältnisse Don Giuseppe Ramais, der sich unverschuldet in drückender pekuniärer Lage befindet. Es handelt sich hier um einen loyalen Priester, der uns über das gewöhnlichen Mass ergeben ist, indem er ohne hiezu verpflichtet zu sein, der Religionsunterricht in der albanischen Pfarrschule sowie, dank seiner deutschen Sprachkenntnisse auch an der Schule der Orientalischen Eisenbahn erteilt; Dies hat aber insoferne Bedeutung, als dieser Gegenstand auf die katholischen Albanesen, welche die Pfarrschule absolviert haben, eine Anziehungskraft ausübt und sie die deutsche Eisenbahnschule behufs weiterer Ausbildung gerne besuchten lässt“*.⁹⁵

Konsullata austrohungareze konsultohej me të edhe për shkollën e Stubllës. Interes paraqet është edhe një dokument tjetër, i cili flet për don Mikelin që na njofton se më 1897 ai kishte qenë famullitar në Letnicë. Kurse në dokumentet tjera është i shënuar që para se të vinte në Stubllë, pra më 1905, ai erdhi prej Shkupit, sepse deri atëherë ishte famullitar në Shkup. Është me shumë interes edhe një letër, e cila mban datën 25 prill 1905, e konsullit Para, e cila flet edhe për shkollën e Stubllës. Konsulli Para cek se kjo shkollë ka 47 nxënës, 25 janë meshkuj dhe 22 janë femra. Siç duket, këtu është bërë një gabim, sepse dokumenti që gjendet me emër e me mbiemër të nxënësve të këtij viti (shih më lart, është i shënuar te dosja *Stublla*) shihet se janë 28 meshkuj dhe 12 femra, pra gjithsej 40 persona dhe është i shënuar me dorë të Don Mikel Tarabulluzit.

HHStA F27/K 137 – Missionen Üskub 1871-1911: Është dosje që ka të bëjë me gjendjen në përgjithësi dhe të famullisë së Shkupit në veçanti. Kështu që ndërlidhet e njëjta gjë edhe me famullitarin e Shkupit, don Zef Ramaj. Në këto dokumente paraqitet shumë qartë, se sa probleme kishte don Zef Ramaj me pushtetin e atëhershëm lokal dhe me atë të Beogradit. Nëpër oborrin e kishës së Shkupit

[Faded handwritten text, likely a letter or report in German or a similar language.]

[Faded handwritten text, likely a letter or report in German or a similar language.]

Janë edhe disa letra të tjera të don Mikelit që i shkruan konsullatës austro-hungareze në Shkup. Ato janë të shkruara nga Shkupi. Më 24 prill 1903 është shënuar një raport mbi gjendjen e kishës në ipeshkvinë e Shkupit dhe të njëjtën kohë ceken dy vajzat (murgesha) nga Stublla *Dile Kolë Bekes (Bekaj)* dhe *Maria Jashar Demaj*. (Shif faksimilin)

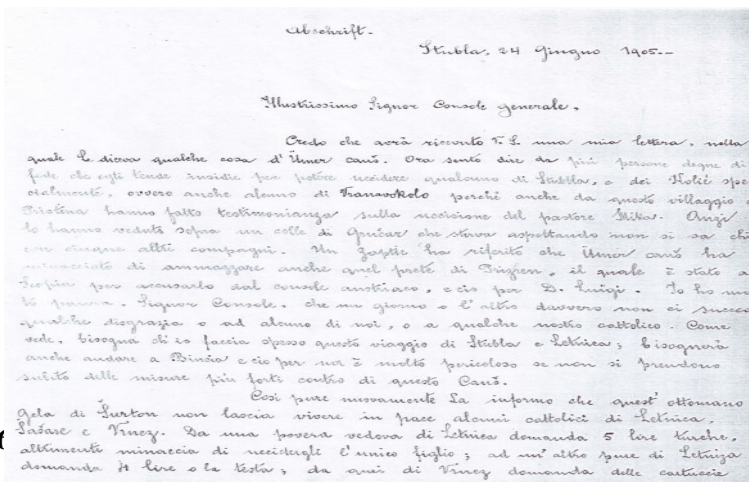
14 APR 1903
[Handwritten text in German, including a date stamp: 20 APR 1903]

[Handwritten text in German, likely a report or letter.]

Një letër me interes tejet të madh për shkollën e Letnicës, është ajo e 8 prillit 1903, e nënshkruar nga: don *Nikolla Mazarrek*, (Janjevë), don *Shthjefën Krasniqi* (Letnicë), don *Mikel Tarabulluzi* (Shkup), don *Luigj Kurti* (Prizren), don *Nikolla Glasnovic* (Ferizaj), P. *Engjell Palic* (Pejë), don *Tomë Berisha* (Prizren), don *Pashk Krasniqi* (Gjakova), don *Matteo Mazrreku* (Letnica). Në këtë dosje kemi edhe disa informata për Idriz Seferin.

HHStA, P.A. Liasse XLV/6, K 417: Në dosjen për proklamimin e pavarësisë së Shqipërisë më 1912, gjendet edhe emri i don Zef Ramajt, Lazër Mejdës dhe Mate Llogorecit. Në folion 128 shënohet po ashtu edhe emri i don Zefit, që ishte i angazhuar me delegacionin nga Shkupi. Këtu ceket se edhe argjipeshkvi Lazër Mjeda duhet të merrte pjesë në Vlorë, me delegacionin nga Shkupi. Don Zefi dhe Mate Llogoreci kishin informuar konsullin austro-hungarez në Shkup, se nëse argjipeshkvi Mjeda nuk arrin të shkojë në Vlorë në kohë të duhur, le të japin rekomandim me shkrim konsullati në Shqipëri delegacionit në Vlorë për mëvetësimin e Shqipërisë.

HHStA, P.A. XII, Liasse XLV/5, K 416: Këtu në folion 24-30 shënohet emri i don Zef Ramajt dhe Pashk Krasniqit që kishin njoftuar për aktet makabre, të bëra nga serbët mbi popullatën shqiptare të fesë myslimane në Maqedoni më 1912. Don Zefi kishte informuar konsullatën.⁹⁶

HHStA A.R. F27/K130 /Stublla: Ata që kanë bërë hulumtime nëpër arkiva, e dinë nganjëherë se çka do të thotë “fat” në kërkime arkivore. Pra, ai fat dhe ajo ndjenjë shpesh as që mund të përshkruhen. Kërkoja kohë të gjatë për Stubllën në arkivin e Vjenës dhe gjendeshin diku disa dokumente me interes. Porse, një rastësi që nuk di as si ndodhi me këtë dosje. Në katalog nuk ishte mirë i shënuar emri Stubëll, por me një gabim që vështirë ndoshta dikush do ta identifikonte këtë vend me atë që ishte shënuar në katalog. Kërkoja të shkronja S çdo gjë që mendoja se mund të ketë afërsi me vendin Stubëll dhe i porositja karkonat arkivorë. Dhe me të vërtetë ashtu edhe ndodhi. Një prej atyre kartonëve, ishte e stërbushur vetëm me dokumente mbi Stubllën dhe quhej po ashtu dosja “*Stublla*”. Kur e hapa kartonin, mbeta i shtangur. Kjo dosje është me interes të madh dhe e pasur për historinë e Stubllës. Janë të ndara në katër pjesë: Stublla 1, 2, 3 dhe 4. Gjithsej janë rreth 1000 faqe që kanë të bëjnë drejtpërdrejt vetëm me Stubllën dhe vetëm mes viteve 1905-1911. Disa dokumente janë të regjistruara se ku mund të gjendet ende material për këtë temë. Kështu që më udhëzonte në shumë gjëra tjera kjo dosje.

Stublla 1. Në këtë pjesë, e cila ka më së shumti dokumente, zgjon interesim raporti i 21 shkurtit 1905. Ka disa letra që janë të drejtuara ministrisë për kulturë të monarkisë dualiste austro-hungareze dhe që janë të dërguara prej Stublle, si ajo e 17 shkurtit 1907, 8 nëntor 1906, 3 shtator 1907, 7 mars 1908, 11 nëntor 1911. Letrat janë të shkruara prej vetë don Mikel Tarabulluzit, mësuesit dhe priftit të këtij fshatit. Gati të gjitha dokumentet kanë të bëjnë me shkollën e Stubllës dhe shihet shumë qartë se kjo shkollë, së bashku me ato të Prizrenit, Zymit, Gjakovës, Pejës, Ferizajt, Letnicës, Shkupit, Janjevës, Prizrenit, Zllakuqanit, luante rol të madh për tërë Kosovën dhe Maqedoninë. Pastaj gjenden edhe letrat e don Mikelit në gjuhën italiane që ia kishte dërguar Austro-hungarisë për përkrahjen e shkollës së Stubllës.

95

27. November

No 192.

Wien, am 10. November 1906.

S 9840 pr 14 XI 10

H O C H W O I L G E B O R N E N P R E S I D E N T

In der Anlage habe ich die Ehre EUREN EXCELLENZ das Genuß des Leitens der Schule in Stubai, dem HERRN TARBULLUS zu unterbreiten, in welchem derselbe die Wiederbilligung der ihm bisher gewährten ordentlichen, sowie eine ausserordentlichen Subvention erbittet.

Die Vorbedingungen zur Hochschätzung Gewährung des bezugnamten Falls sind Ihnen mit gegeben, da der Gesamte der K. und K. Regierung nach wie vor gegeben ist, und als Schulleiter seiner Aufgabe mit besonderer

AN SEINE EXCELLENZ HERRN HOCHWUHLGEBORNEH HERRN A L O I S P R E S I D E N T L E X A V O N A E R E N T H A L S t e . W I E N .

kennenswerten Eifer gesucht wird. Ich erlaube mir daher an EUREN EXCELLENZ mit dem gehorsamsten Antrage nachzusuchen, dass dem besten in seiner Eigenschaft als Lehrer auch pro 1907 die jährliche Jahressubvention von 200 Francs Herabgesetzt werden dürfte und deren Gesamtsumme wie bisher in den Monaten Juni und December flüssig gemacht werden möge. Tarbullus's um Gewährung einer ausserordentlichen Subvention obzulegen, so hat demselben allerdings erst im Jahre 1900 eine solche bewilligt worden, und zwar mit dem hohen Erlasse vom 17. April No 13.755/0 im Betrage von 200 Francs 1/2 und steht es demselben demnach eigentlich nicht zu, eine Wiederholung dieser Bewilligung und ausnahmsweisen Spende anzutreten.

Da jedoch Tarbullus's Haltung immer schon seit Jahren eine unzufriedene gewesen zu werden verlor, andererseits jedoch seine materielle Lage in dem bescheidenen Orte Stubai, wo er seit mehreren laufenden Jahren ausser den Pensionsen des Lehrers auch jene der von ihm geleiteten Pfarre versieht, wesentlich eine Nothlage erfahren hat, wogegen sich dem hohen Erlassen EUREN EXCELLENZ antizipatorisch ob ihm nicht auch diesmal eine ausserordentliche Unterstützung von 2 - 200 Francs zu bewilligen wäre. Genehmigen EUREN EXCELLENZ den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht.

F O L G T D I E S E R G E M A C H T E T .

No 192.

Wien, am 10. November 1906.

H O C H W O I L G E B O R N E N P R E S I D E N T

Subventionserbittung des 1907 für den HERRN TARBULLUS und Pfarre in Stubai.

No 144.

Wien, den 10. Dezember 1911.

S 3178 pr 18 XII 1911

H O C H W O I L G E B O R N E N G R A F

In Befolgung des hohen Tageserlasses vom 20. November letzten Jahres No 177.210/0 habe ich den HERRN EUREN EXCELLENZ meine Hochachtung des Komplexes gezeichnet zu bekräftigen, dass die in dem vorliegenden Bescheide des Präsesen und Schulleiters in Stubai, des HERRN TARBULLUS, vom 17. November dieses Jahres an den hohen EXCELLENZ übergebenen Angelegenheiten dem Inhalte der Wahrheit entsprechen, ihre Erhebungen in den betreffenden Schulen durchgeführt sind und mir von dem hohen Präsesen, dem Josef Rasmal, einem gebürtigen Stubaiener, der erst kürzlich

AN SEINE EXCELLENZ HERRN HOCHWUHLGEBORNEH HERRN L. GRAFEN VON A E R E N T H A L S t e . W I E N .

Ukes, 19. Doda i Dodë Koliqit, 20. Kola i Zef Koliqit, 21. Gjoni i Nout, 22. Tuna i Simanit, 23. Pala i Hamitit, 24. Gjoni i Jozë Gjergjit, 25. Bardh Simonit, 26. Pjetri i Jasharit, 27. Gjergji Jasharit, 28. Frana i Kolë Bekes.

Ndërsa numri i femrave ishte: 1. Lena e Perës Simanit, 2. Gjyla e Peres Simanit, 3. Gjyla e Gegë Latifit, 4. Dila e Simonit, 5. Tereza e Tomës Nout, 6. Maria e Martinit, 7. Mrika e Martinit, 8. Dila e Prenkët Gjonit, 9. Gjyla e Gasper Gjonit, 10. Ana e Kolë Ballabanit, 10. Palina e Dedë Koliqit, 11. Mila e Nout. Shih faksimilin më poshtë.

Faksimili: Lista e gjeneratës së parë të shkollës së Stullës 1905

Elenco dei scolari d'anno i assai nel villaggio di Stulle.

Maschi.

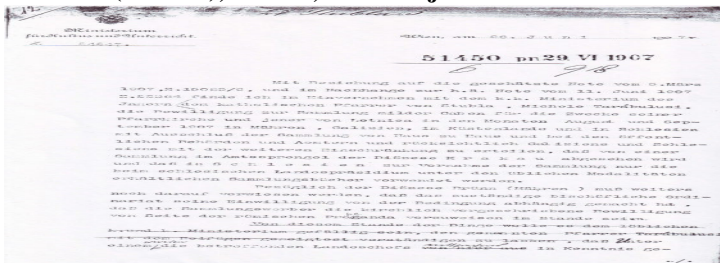
1. Sefi i Martinit	Di anni	15.	e mesi	6.
2. Kola i "	" "	9.	" "	10.
3. Frana i Gjonit	" "	14.	" "	8.
4. Heli i Gjonit	" "	11.	" "	
5. Luvai i Gjonit	" "	12.	" "	6.
6. Përdje Gjonit Avdajës	" "	8.	" "	
7. Sefi i Gjonit	" "	11.	" "	
8. Gjonit i Përdjes	" "	11.	" "	9.
9. Mila "	" "	8.	" "	
10. Gaspri i Luvai Avdajës	" "	15.	" "	9.
11. Gjonit i Luvai Gjergjit	" "	12.	" "	8.
12. Gjergji "	" "	10.	" "	9.
13. Koliqi "	" "	7.	" "	14.
14. Martini Sefit Avdajës	" "	10.	" "	
15. Luvai "	" "	14.	" "	
16. Luvai "	" "	8.	" "	
17. Pala "	" "	6.	" "	
18. Frana i Gjonit Avdajës	" "	8.	" "	
19. Doda i Dedë Koliqit	" "	15.	" "	2.

20.	Mela e Sof Helicit	di avni	7	e mesi	4.
21.	Yanni e Rouit	"	"	"	9.
22.	Yanni e Lomonit	"	"	12.	" " 10.
20.	Sata e Honnitit	"	"	11.	" " 8.
24.	Yanni e Gas gazit	"	"	8.	" " 7.
25.	Bartha e Lomonit	"	"	8.	" " 6.
26.	Beatri e Jafacit	"	"	8.	" " 8.
27.	Yanni e "	"	"	5.	" " 8.
28.	Yanni e Hol Rofes	"	"	12.	

Femmine.

1.	Lona e Beas Lomonit	di avni	10.	e mesi	
2.	Yola "	"	"	"	8.
3.	Yola e Ghagh Letifit	"	"	8.	" " 7.
4.	Sata Lomonit	"	"	7.	" " 8.
5.	Yanna e Yanni Rouit	"	"	6.	" " 7.
6.	Maria e Martinit	"	"	9.	" "
7.	Marta "	"	"	6.	" "
8.	Sata Beatri Yanni	"	"	5.	" " 8.
9.	Yola Gaspat	"	"	6.	" "
10.	Yanna e Hol Bealaban	"	"	11.	" " 7.
11.	Selina e Sof Helicit	"	"	8.	" " 6.
12.	Mela e Rouit	"	"	7.	" "

Stublla 2. Kjo dosje ka të bëjë më së shumti përkitazi me udhëtimin e Don Mikel Tarabulluzit, i cili kishte qëllim tubimin e ndihmave për renovimin e objekteve shkollore dhe kishtare në Stubëll. Gjendet edhe një biletë e Don Mikelit. Don Mikeli kishte marrë udhën nëpër disa vende të Austro-Hungarisë, sikur në Hungari (Budapest), Vjenë, Linz, Schlesien, Austri, në një vend të Polonisë (Krakau), Kroaci, Bosne etj.

und Pfarrwohnung in eigenen Räumen untergebracht wurden,
was bisher nicht der Fall war. -

Die vorhandenen Geldmittel haben jedoch
selbst diesen bescheidenen, notwendigen Anforderungen
nicht genügt; ich erlaube mir daher auf Grund eines an
mich gerichteten Schreibens des Apostolischen Adminis-
trators der Erzdiocese Ueskub Mgre Glasnović, der mich
von der wegen Kapitalmangels erfolgten Einstellung des
Zubauses verständigt und um Hilfe bittet, EURERER EXCELLENZ
den tiefergehensten Antrag zu stellen, für die Fertig-
stellung der Adaptierung des Pfarrhauses in Stubla Hoch-
genigst 600 Franca genehmigen sowie veranlassen zu
wollen, dass die Summe auf meinen Namen bei der hiesigen
Filiale der Banque de Salonique mittelst Cheque liqui-
diert werde. -

- Genehmigen, EURERER EXCELLENZ, den Ausdruck
meiner tiefsten Ehrfurcht. -

und Pfarrwohnung in eigenen Räumen untergebracht wurden,
was bisher nicht der Fall war. -

Die vorhandenen Geldmittel haben jedoch
selbst diesen bescheidenen, notwendigen Anforderungen
nicht genügt; ich erlaube mir daher auf Grund eines an
mich gerichteten Schreibens des Apostolischen Adminis-
trators der Erzdiocese Ueskub Mgre Glasnović, der mich
von der wegen Kapitalmangels erfolgten Einstellung des
Zubauses verständigt und um Hilfe bittet, EURERER EXCELLENZ
den tiefergehensten Antrag zu stellen, für die Fertig-
stellung der Adaptierung des Pfarrhauses in Stubla Hoch-
genigst 600 Franca genehmigen sowie veranlassen zu
wollen, dass die Summe auf meinen Namen bei der hiesigen
Filiale der Banque de Salonique mittelst Cheque liqui-
diert werde. -

- Genehmigen, EURERER EXCELLENZ, den Ausdruck
meiner tiefsten Ehrfurcht. -

Politischer Gegenstand.

No 156.

Ueskub, am 30. September 1908.

Vizekonsul L U K I C

um Beitrag für die Adaptierung
des Pfarrhauses in Stubla. -

Stublla 4. Jepen të dhëna për familjet e Stubllës. Më 1908 janë 33 familje, të cilat duhet ndihmuar Monarkia Austro-Hungareze pas një breshri, i cili kishte dëmtuar këtë rrethinën. Më 16 mars 1908 i shkruan kësaj qeverie, kur Don Mikel Tarabulluzi kërkon ndihmë nga monarkia dualiste Austro-Hungaria për familjet stubllase pas këtij breshri. Gjithsej janë të shënuar 33 familje: 1. *Pera i Simanit*, 2. *Tadea i Jozës*, 3. *Jashari i Demes*, 4. *Qerimi i Demës*, 5. *Kola i Bekës*, 5. *Krista i Dokës*, 7. *Toma i Ukës*, 8. *Nou i Andresë*, 9. *Martini i Zenelit*, 10. *Kola i Palës*, 11. *Gjergji i Tomshit*, 12. *Marki i Zefit*, 13. *Gjoni i Zefit*, 14. *Gjergji i Zefit*, 15. *Jakovi i Zefit*, 16. *Mata i Latifit*, 17. *Gega i Latifit*, 18. *Fila i Pashkit*, 19. *Simani i (?)*, 20. *Toni i Limanit*, 21. *Joza i Gjergjit*, 22. *Gega i Pjetrit*, 23. *Seba i Gjergjit*, 24. *Martini i Gjergjit*, 25. *Zefi i Osmanit*, 26. *Seba i Andresë*, 27. *Munishi i Nuhës*, 28. *Ivani i Jozës*, 29. *Seba i Perës* dhe 30. *Novi i Martinit*. Kurse 3 familje janë kriptokatolike që jetonin në Stubëll deri në vitin 1907 dhe ato janë: 1. *Hajrizi i Shabanit*, 2. *Meta i Nokut*, 3. *Syla i Metës* (shih faksimilin më poshtë nga Lista e familjeve më 1907 nga kjo dosje).

Lista
 Della più miserabili famiglie di Stublla
 danneggiata dalla grandine nell' estate del 1907

Nome	Giorni di pagamento	Simbo, angello o cosa del nome in mente
1. Pera i Simanit	19/10	
2. Tadea i Jozës	16/10	
3. Jashari i Demes	16/10	
4. Qerimi i Demës	16/10	
5. Kola i Bekës	16/10	
6. Krista i Dokës	16/10	
7. Toma i Ukës	16/10	
8. Nou i Andresë	16/10	
9. Martini i Zenelit	19/10	
10. Kola i Palës	16/10	
11. Gjergji i Tomshit	16/10	
12. Marki i Zefit	15/10	
13. Gjoni i Zefit	16/10	
14. Gjergji i Zefit	16/10	
15. Jakovi i Zefit	15/10	
16. Mata i Latifit	16/10	
17. Gega i Latifit	15/10	
18. Fila i Pashkit	15/10	
19. Simani i (?)	16/10	

Nome	Importo del suo quinto	firma, sigillo o croce del suo quinto
20. Tomi i Comanit	15%	Tomi i Comanit
21. Jha i Gorgit	15%	Jha i Gorgit
22. Jaga i Cefit	15%	Jaga i Cefit
23. Jha i Gorgit	15%	Jha i Gorgit
24. Matheu i Gorgit	15%	Matheu i Gorgit
25. Jha i Comanit	10%	Jha i Comanit
26. Jha i Comanit	15%	Jha i Comanit
27. Jha i Comanit	15%	Jha i Comanit
28. Jha i Comanit	15%	Jha i Comanit
29. Jha i Comanit	15%	Jha i Comanit
30. Jha i Comanit	15%	Jha i Comanit

13. Oltre alle qui notate famiglie, che sono appartenenti
cattoliche, ce ne sono tre altre sculte cattoliche, che
abbia la stessa sorte delle prime:

1. Hapiani i Comanit	15%	
2. Jha i Comanit	15%	
3. Jha i Comanit	15%	

Il sottoscritto attesta colla sua firma e col sigillo dell'Uf.
fisco parrocchiale di aver fatto la distribuzione dell'importo di
scuote alle famiglie sopraelencate, in parti uguali d'un ducato
per famiglia

Stubla li 16 Marzo 1808

M. M. Gombulsky

Ende janë të pashënuar dosjet e raporteve të konsujve nga Shkupi, Prizreni, Manastiri, si dhe dosjet nga Letnica, Shkupi, Ferizaj, Janjeva, Prizreni, Gjakova, Peja, Shkodra, Zymi, apo edhe ato “Personalialia” që në këto dosje përherë gjendet ndonjë dokument që ka të bëjë me Stubllën apo për personat që janë të lindur në Stubllë dhe që kanë vepruar diku tjetër. Mendoj se ende duhet kërkuar në këtë arkiv dokumentacion që ka të bëjë me Stubllën, por këtë ia lëmë gjeneratave të ardhme.

Le të jetë kjo punë tani vetëm një lloj udhëzimi për të ardhmen. Duhet pasur parasysh se këtu kemi shënuar vetëm një “gjysmëpasqyrë” mbi dokumentet që gjenden në arkivin shtetëror të Vjenës, i cili ka të bëjë mbi Stubllën apo stubllasit. Sipas mendimit tim, gjithsej gjenden diku rreth 6.000 dokumente që kanë të bëjnë me këtë fshat dhe banorët e tij apo edhe me rrethin, që prej shekullit XVII e deri më vitin 1918 në arkivin shtetëror austriak.

A ciò più facilmente ottenere, mi prendo la libertà di qui sottoporre a V. S. Illma una piccola lista di quegli oggetti scolastici, che pel momento più si occorrono a Skibla, pregandola umilmente di voler celi ottenere dall' Eccello. S. e R. Ministero, nostro Benefattore.

- 1^a -
- 2^a -
- 3^a -
- 4^a -
- 5^a -
- 6^a -
- 7^a -
- 8^a -

- Un quadro grande rappresentante Sua Maestà,
- Una carta geografica delle cinque parti del mondo,
- Un apparato colli lettere stampate (Litzkaster),
- Un apparato pel conteggio (Rechenapparat),
- Una tabella anatomica (Anatomische Wandtafel),
- Quadri degli animali domestici,
- Quadri del nuovo e vecchio Testamento,
- 50 tabelle rigate per scrivere (Schreibtafel samt Griffel)

Inciso nella benevolenza sempre grande dell' Eccello Ministero e nell' aiuto di V. S. Illma di ottenere quanto domandiamo, co' sensi di vera riconoscenza ed eterna gratitudine mi raffero

d. V. S. Illma
 Devotissimo, obbligo loro
 Don Michele Maria Gasaburri m.p.

Udine, li 29 Gennaio 1906.

favore di quanto sopra, e per poter per l'anno venturo essere convenientemente provveduto, conosci i bisogni e miei bisogni non possibili a essere fatti con le somme di cui dispono, per quest' motivo che fino a quest' termine suddetto, le somme non per le quali intendo alle presenti a Skibla.

Stella spero che quest' annuali domande vada presa in considerazione, con sollecito e utile provvedimento sia favorevole.

Skibla, 8 November 1906.

Devotissimo, obbligo loro
 M. M. Gasaburri

Abtschrift.

del 25.06.06 a. d. 1
 F. 27. F. 11. 1

Illmo Signor Conte generale.

Comito io qua sento che ad altri nostri principamenti anche per me una relazione a V. S. Illma e voce prima che parte per lavorare sull' andamento della nostra scuola di Skibla, con vero piacere sono nel caso di fare sapere che il progresso quotidiano di essa scuola è notevole e tutta l'attenzione a desiderare di meglio. La frequenza degli scolari, che ammonta al numero di 82 (25 maschi e 57 femmine) è giornalmente capace di loro trasporto per l'istruzione e tale di essere meravigliosa, tanto che veramente mi ricordo di avere udito in altre scuole. Per ciò ora affermare che la detta scuola di Skibla, suo tempo sempre diligentemente coltivata con assiduità e pazienza, a suo tempo sempre atteso dalla parte dei maggiori frutti che con ogni ragione d' Eccello S. e R. Ministero si aspetta.

All' Illmo Signor
 Il Signor Edmund Paton
 Conte Generale S. e R. d' Austria - Ungheria

Udine.

Mostreanno Signor Conte.

Ad compiacere la richiesta della graziosa concessione che l' Eccello Ministero mi è di questi ultimi tempi per quest' Scuola, mi pare che per un tempo non debba essere di gradimento e riconoscenza di più quanto corrispondere e miei cari e quelli dei miei alunni.

Quali se in persona hanno veduto l'istituto presentando all' Eccello Signor nostro Benefattore e la richiesta di concessione per quest' Scuola, mi pare che per un tempo non debba essere di gradimento e riconoscenza di più quanto corrispondere e miei cari e quelli dei miei alunni, che con una a lei appoggia la

All' Mostreanno Signor
 Il Signor Edmund Paton
 Conte Generale S. e R. d' Austria - Ungheria

1 Kur flitet për historikun e Stubllës, është a pamundur të mos përdoren shkrimet apo librat e Don Gjergj Gjergjit-Gashit, përveç hulumtimëve që ka bërë mbi historinë e Stubllës, jep informacione të shumta me shumë ngjarje apo edhe ato bibliografike.

² Krah. TURK A.: Letnica fq. 13

³ shif. Dhimitër S. Shuteriqi, Marin Beçikeni dhe shkrimet të tjera, fq. 92. dhe Lëvrimi i shqipes dhe shkolla shqiptare në Kosovë gjatë shek. XVI-XVII, fq. 12.

⁴ GJERGJI Sarë: Shkolla e Stubllës...

⁵ RAJOVIQ R.: Autonomia e Kosovës, Prishtinë, 1987, fq. 145.

6 BARTL Peter: Raportet e priftërinjve vizitatorë si burime për historinë e popullit shqiptar dhe të historisë së kishës - Argjipeshkvia e Shkupit -, vq. 42

⁷ JACOV Mato: Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due grandi guerre, fq. 15

⁸ JACOV Mato: Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due grandi guerre, fq. 283-284.

9 GJERGJI Nue don: Historiku i Famullisë dhe i fshatit Stubëll.

10 AHMETI Isak: Shkolla e parë shqipe në Karadak; Shkolla e Parë Shqipe në Kosovë; Shkolla e parë shqipe në Karadak; Dom Mikeli - pishtar i arsimit në Kosovë; Stublla me shkollën e parë legale shqipe në Kosovë etj.

11 GJERGJI Franë: Stublla e Karadakut - vatër e arsimit kombëtar; po ashtu ka shkruar punimin e diplomës në Fakultetin e Pedagogjisë të Universitetit të Prishtinës për këtë temë.

12 KOLIQI Engjëll: Stublla e Karadakut-vatër e parë e arsimit dhe shkollës shqiptare në Kosovë; Një manifestim për disa jubile dhe po ashtu ka shkruar punimin e diplomës në Fakultetin e Pedagogjisë në Universitetin e Prishtinës mbi shkollën e Stubllës.

13 GJERGJI Sarë: Kush ishte Mikel Tarabulluzi; Shkolla e Stubllës: Laramanizmi (në Karadak) – vetëdije, dhembje, ndërgjegje: Manifestim shkencor e multikulturor “Takimet e dom Mikelit: e disa artikuj publicistikë në mediat shqiptare.

14 SEDAJ Engjëll: Shkolla e parë shqipe dhe mësuesi i saj Dom Mikel Tarabulluzi; Martirët e Karadakut sipas një kënge popullore e artikujve nëpër gazeta, nëpër mediat shqiptare.

15 SOPI Mark imzot: Martirët e Karadakut, Prizren (1996) është librezë që ishte botuar si fejtון në revistën “Drita” prej I, 2, 1970, fq. 6 me titull “Dëshmitarët e Binçës dhe të Stubllës” dhe është me shumë interes, se në fillim të këtij fejtoni janë dy emra të shënuar si autorë, Don Mark Sopi dhe Don Damjan Kurti, kurse në libër që u botua më 1996 është vetëm Imzot Mark Sopi, i shënuar si autor dhe është kryesisht e bazuar në dorëshkrimin e botuar te “Hylli i Dritës” me titull: “Nos Martyrs ou Memoire historique sur les familles albanaises de Tchernagore” më 1924 dhe “Zani i Shnanout” me titull „Dishmitarët e Stubllës“ më 1943; Briga biskupa Gnidoveca o ljarmanima, in: SKULJ Edo (Editor.), Gnodovcev simpoozij v Rimu.

16 KURTI Damjan dom & SOPI Mark, don: Dëshmitarët e Binçës dhe të Stubllës, Drita., I, 2, 1970, fq. 6 dhe vazhdon fejtton në çdo numër të Dritës deri II nr. 11-12, 1971, fq. 9.

17 RAMAJ Kristë: Jeta dhe veprimtaria e dom Zef Ramaj; Engjë Zefi – mësues dhe patriot i madh; poashtu edhe disa shkrime informative gazetash. Krist T. Ramaj ishte më të vërtetë aktivist shumë i zellit dhe i dalluar në Stubëll. Ka vdekur fatkeqësisht në moshë të re, por puna e tij edhe sot vlersohet në Stubëll e më gjërë.

18 Shkrimet e atëherëshme të don Mikel Tarabulluzit, derisa ishte gjallë e që ia kushtonte Stubllës dhe shkollës së saj në mediat e huaja, sikur në ato italiane; letrat e tij që i dërgonte Austro-Hungarisë për shkollën, të cilat në këtë shkrim tonin janë të cekura disa prej tyre. Don Mikeli botonte në Shqipëri sidomos shkrime në temën kushtuar Zojës së Letnicës të “Elçija e zemrës së Krishtit” në Shkodër, sikur këto: “Festa e zemres Krishtit në Zërnagore”, “Arkidioqeza e Shkupit”, “Zoja e Zërnagorës”, “Merami i mojit”, “T’hapunit e divozionit t’Zojes Zernagores”, “Hiret e Zojes Zernagores”, “Fort i ndeer Zotni”, “Zoja Zernagore”, “Hiret e Zojes Zernagore”, “Arkidioqezi i Shkupit”, “Festa e zojës Zernagores”. (Informacionet për “Elçien e Zemrës së Krishtit” dhe shkrimet e don Mikel Tarabulluzit, m’i dërgoi studiuesi i historisë së Kishës shqiptare, Dr. Markus Peters, për çka edhe e falenderoj), sigurisht, punime të don Mikel Tarabulluzit ka ende të publikuara në Shqipëri. Sipas një bisede me Dr. Shaban Sinanin, drejtorin e mëparshëm të arkivit shtetëror në Tiranë, më informoi se arkivi i Tiranës ka dokumente për Don Mikel Tarabulluzin të mjaftueshme, prandaj nevojitet të hulumtohen.

19 MAZAREK Dom Nicolo: Breve Cenno circa gli Esilati Cripto-Catolici della Parrochia di Zarnagora e Nominamente dei villagi Stubla, Binci, Terziajt e Vernacolo. Nell` ano 1843-1846.

20 PRENKU Jakë DON: 75- Vjetori i Famullisë së Stubllës; Vdiq don Dedë Rama; Zëri i Karadakut nuk mund të përparojë pa kritikuar fenë katolike? Etj.

21 ZEZI Shan don: Fenomeni i laramanizmit në vazhden e islamizmit ndërshtiptar në dritën e relacioneve kishtarë; Islamizimi i shqiptarëve gjatë shekujve.

22 GJONLLESHAJ Rrok don: Famullia e Shën Jozefit (Stublla. Monografi) ; Është redaktor i buletinit të “Takimeve të don Mikelit” dhe motori i organizimit të Takimeve të don Mikelit. Më 2003 diaspora stubllase kishte organizuar Takimet e don Mikelit në diasporë për të dytën herë me radhë dhe don Rroku kishte paraqitur në mënyrë brilante dhe gjërësisht punën e Takimeve të don Mikelit që prej fillimit. Duhet cekur se puna e palodhshme e don Rrokit për takime, është sukses ndoshta i vazhdimësisë së këtyre takimeve që kanë dhënë fryte të mëdha deri më tash.

23 UKAJ Qeshk: (Mikro)toponomia dhe gjeografia e Stubllës.

24 BALLABANI Gjon: ka shkruar shkrime publicistike nëpër gazeta për Stubllën dhe po ashtu është marrë me përralla-kallzime dhe vajtime nga Stublla që i ka botuar në veprat e Anton Çettës.

25 GJERGJI Lush don: Martirët e Karadakut – frymëzim fetaro-kombëtar (1846-1848); Zhvillimi shoqërisë stubllase dikur dhe sot, in: Stublla. Monografi, Stubëll 2005, fq. 70-87; dhe në librat e tij mbi Nënë Tereze apo punimet që shkruan u jep përherë hapësirë nga pak rreshta Martirëve të Karadakut.

26 RAMAJ A. & AHMETI, Z.: Stubllasit në mërgim. Po ashtu shkruan

edhe shkrime gazetareske për Stubllën. Ka në dorëshkrim, të pabotuar (2006) një novelë për Stubllën me titull “Nga martirizimi në emigrim”.

27 QERKINI Agim don: Thirrjet shenjëta në Stubëll; Shenjtërorja e Zojës Cëmagore në Letnicë- Vend feje dhe bashkimi.

28 KOLIQI Fatmir don: Historiku (Stublla. Monografi) dhe Martirët - dëshmitarë të fesë dhe të kombit (Stublla. Monografi) dhe është editor i monografisë së Stubllës botuar më 2005.

29 GJONI Pjetër: Arkitektura dhe mjeshtëritë.

30 UKAJ Ndue, Penat e Stubllës.

31 RAMAJ A. & AHMETI Z.: Stubllasit në mërgim dhe puna arkivore në Vjenë. Dhe përcjell botimet e huaja (në gjuhën gjermane, angleze, italiane, frënge, serbe/kroate etj). Ka metirial të llojlojshëm për Stubllën dhe rajonin e Karadakut, po ashtu kontakton rregullisht me autorë ndërkombëtarë që shkruajnë për këtë temë në gjuhët e lartpërmendura.

32 Krahaso Drita nr. 3-4/1983, fq 22 dhe po ashtu fusnotat e GJ. – GASHI, Gj: Martirët shqiptarë gjatë viteve 1846-1848, fq.207.

33 Krahaso sidomos GASHI Gjergj: Altari i Arbërisë, I. II. III, por sidomos nr. II. Po ashtu nga i njëjti autor Vatikani dhe Arbëria.

34 REXHEPAGIQ Jashar: Tema të zgjedhura pedagogjike; Zhvillimi i arësimit dhe sistemi shkollor të kombësisë shqiptare në territorin e Jugosllavisë së sotme deri në vitin 1918.

35 GJINI Gaspër: Ipeshkvia Shkup-Prizren nëpër shekuj (shqip, kroatish dhe anglisht).

36 MIRDITA Zef: Krishtenizmi ndër shqiptarë.

37 SHUTERIQI Dhimitër S: Lërimi i shqipes dhe shkolla shqiptare në

Kosovë gjatë shekujve XVI-XVIII; Marin Beçikemi dhe shkrime të tjera (fq. 92) ku shruan se “Qysh më 1584, në Letnicë të Shkupit , më pas edhe në Shtumbulla të Gjilanit, dy fshatra shqiptare, kanë funksionuar kolegje fetare. Kolegjet e kohës ishin shkolla të larta. Aty përveç teologjisë, mësohej filozofia dhe studioheshin klasikët“.

38 MALAJ Vinçenc: The actyvity of dhe franciscans of the Dubrovnik Province among Albanian catholics.

39 BRESTOVCI Sadullah: Marrëdhëniet shqiptare - serbo-malazeze (1830-1878); Lëvizja kombëtare shqiptare në kazanë e Gjilanit.

40 Ka shkruar diplomën në Fakultetin Pedagogjik në Prishtinë mbi shkollën e Stubllës.

41 Stavro Skendi, Crypto-Christianity in the Balkan area under the Ottomans. American Association for the Advancement of Slavic Studies, 1967.

42 HALIMI-STATOVCI Drita: Disa tipare etnografike në trevën e Karadakut; dhe Tiptarët etnografike të Stubllës.

43 DRANÇOLLI Jahja: Dom Mikel Tarabulluzi dënohet me akuzën se donte t'i bashkojë shqiptarët.

44 BEXHETI Nuri: Die Teilnahme der Albaner am “Großen Türkenkrieg” 1683-99 dhe ligjërata mbi Tomë Raspasanin e mbajtur më në Takimet e don Milelit 2005 në Stubëll.

45 JAHA Sabit: është prezent me shkrime publicistike nëpër gazeta mbi Stubllën dhe shkollën e saj, shih edhe në buletinet “Takimet e dom Mikeli” është gati në çdo numër me ndonjë shkrim gazete.

⁴⁶ KRISTAJ Frrok: ka botuar shkruar shkrime publicistiko-historike nëpër gazetat shqipe dhe po ashtu në disa raste në librin e tij “Imzot Nikë Prela”

e përmend Stubllën.

47 BASHA Tefik: Vështrim mbi popullsinë e Anamoravës.

48 DOÇI Rexhep: Çështja të onomastikës së Malit të Zi të Shkupit dhe shkrime të tjera nëpër gazeta.

49DEMIRI Rexhep: Shkruan shkrime gazetareske për Stubllën.

50 URAN Asllani: Studentët shqiptarë në Austri. Roli i tyre në pavarësinë, konsolidimin e zhvillimin e shtetit shqiptar, fq. 284 shkruan për don Mikelin se kishte studjuar në Austri (Innsbruck). Ky pohim i Uran Asllanit nuk qëndron fare.

51 MUNISHI Rexhep: Muzika në „lojën e filxhanave“ në rrethin e Karadakut;; Riza Maksuti – instrumentist popullor.

⁵² HALIMI Mehmet: Disa përkime gjuhësore ndërmjet të folmes së Karadakut të Kosovës dhe të rrethinave të Shkodrës; Nazalizmi në të folmën e Karadakut.

HALIMI Muhamet: Dyzet murgeshat e Stubllës së Epërme, in: Rilindja, 26.III.1971, fq. 8.

HALIMI Muhamet: Zëri i Karadakut, in: Rilindja, 4.5.1978, fq. 10.

⁵³ HALIMI Muhamet: Dyzet murgeshat e Stubllës së Epërme; Zëri i Karadakut.

54 SYLA Ismail: boton shkrime nëpër gazeta për Stubllën.

55 MATOSHI Hysen: Si u zhvillua puna rreth bugosjes së dom Dedë Ramaj.

56 BERISHA Mujë S: Zeqë Vërbani dhe koha e tij, Prishtinë, 1997, fq. 137-169 flet për Stubllën, stubllasit dhe dhe don Mikelin.

57 SEJDIU Shefki: Rreth origjinës së toponimit Stubëll të Vitisë.

58 **PRESTRESHI** Albert, Shkruan disertacionin në Londër mbi Kriptokatolicizmin në Kosovë dhe një pjesë e disertacionit të tij ka të bëjë edhe me Stbullën, ku ka bërë hulumtime.

59 **HAHN** Georg Johann: “Albanesische Studien.; Reise von Belgrad nach Salonik.; Reise durch die Gebiete von Drin und Wardar.

60 **ROSEN** Georg: Geschichte der Türkei von dem Siege der Refor im J. 1826 bis zum Pariser Tractat vom J. 1856 ku flet për martirët e Karadakut dhe ai është i mendimit se ishin 120 familje të internuara më 1846-48 në Azi të Vogël.

61 **FAVEYRIAL** Jean-Claude: Histoire de l’Albanie, Pejë 2001 (frëngjisht) kurse shqip i njëjti libër Zhan Klod Faveirial. Historia (më e vjetër) e Shqipërisë [Përgatitur për botim nga Robert Elsie], Tirana 2004. Për këtë vepër flasim edhe më poshtë më gjerësisht.

62 **CORDIGNANO** Fulvio S.I.: - L’Albania a traverso l’opera e gli scritti di un grande Missionario italiano il P. Domenico Pasi S.I, I-III, sidomos në pjesën 2 prej faqës 135 flet për Stbullën, Martirët, don Milelin, Don Zef Ramaj (III, fq. 217), Franë Koliqin etj.

63 **CAREV** Fulgenz: Relacionet e tia të dërguara

64 Shif G.J.-**GASHI** Gjergj: Martirët shqiptarë gjatë viteve 1846-1848, fq. 181-185.

65 Shif G.J.-**GASHI** Gjergj: Martirët shqiptarë gjatë viteve 1846-1848, fq. 186-190.

66 Shif G.J.-**GASHI** Gjergj: Martirët shqiptarë gjatë viteve 1846-1848, fq. 208-225.

67 shif G.J.-**GASHI** Gjergj: Martirët shqiptarë gjatë viteve 1846-1848, fq.

191-193

68 DJURIC Franjo: Die Geschichte der Krypto-Katholiken (Ljaramanen) in der Diözese Skopje-Prizren und die Probleme ihrer pastoraren Bedeutung.

69 TURK Aloiz: Skof Janez Gnidovec; Dr. Janez Francisek Gnidovec; Letnica. Marijansko hodocasnicko svetiste – ekumenski centar na Kosovu.

70 NIKIC Andria: Stanje na Kosovu od 1840-1890 godine.

71 UROSEVIC Anastazije: Katolicka zupa Crne Gore; Prva skola za nase katolike u Letnici; Dvoverstvo medju Arbanasima.

72 STADTMÜLLER Georg: Die Islamisierung bei den Albanern, sidomos faqet 424-425 flet për martirët e Karadikut. Shqip është i përkthyer ky artikull dhe botuar te revista Urtia: STADTMÜLLER, Gerog: Islamizimi te shqiptarët. Te Stadtmüller është bërë, siç duket një gabim, apo lëshim kur thotë me fshatrat sllave të Gjilanit që ishte i njohur me besimtarë heronj në tërë Evropën. Por, siç dihet, këta që ishin të internuar, pra heronjtë që ishin bërë të njohur në tërë Evropën, nuk ishin sllavë, por ishin (dhe janë) shqiptarë. Mendojmë se gabimi/lëshimi qëndron këtu, sepse në atë kohë, famullia e këtyre heronjve ishte Montenegro di Scopia, apo Karadaku (Crnagora) e Shkupit, dhe në këtë famulli është e vërtetë që ishin tri fshatra me kroatë, Letnica, Shashare dhe Vrmezi, kurse fshatrat prej nga ishin të internuarit, ishin me besimtarë katolikë shqiptarë, si Stublla, Binça, Vërnakolla, Terziajt. Stadmüller ndoshta është bazuar në Atë Anton Maroevicin që ishte kroat nga Kroacia, i cili ishte famullitar i kësaj famullie dhe që ishte edhe ai po ashtu i

internuar.

73 BARTL Peter: Në publikimet e tij, sidomos për Kriptokrishterimin te shqiptarët, cek edhe çështjen e martirëve të Karadakut, sidomos në: *Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912); Kryptochristentum und Formen des religiösen Synkretismus in Albanien*: Shqip është përkthyer dhe botuar te revista Urtia: BARTL, Peter: Kriptokrishtenizmi dhe format e religjionit sinkretik te shqiptaret; *Kosova and Macedonia as Reflected in Ecclesiastical Reports*, shqip poashtu është botuar te Urtia versioni më i zgjëruar: *Relacionet e priftërinjve vizitatorë si burim për historinë e popullit dhe kishës shqiptare*.

74 DUIJZINGS Ger (Gerlaschus): *Religion and dhe politics of identity in Kosovo* (disertacioni) 1999, kurse libri Ger Duijzings. *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*. Londër 2000; serbisht është përkthyer ky libër me titull: “Religjia i identitet na Kosovu”, (Ger Dejzings) Beograd 2005. Autori Duijzings i ka kushtuar rëndësi të madhe pjesës së Karadakut, një kapitull ia kushton Letnicës dhe shpërnguljes së kroatëve nga Letnica në Kroaci, kurse një tjetër ia kushton martirëve të Stullës dhe Stullës.

75 MALCOLM Noel: *Crypto-Christianity and Religious Amphibianism in the Ottoman Balkans: the Case of Kosovo* (referat) i mbajtur më 1997, organizuar nga SSEES/SOAS, Londër 1997; e gjithësesi libri i MALCOLM i njohur: *Kosovo, a short history*, sidomos fq. 187-188, (shqip është botuar: *Kosova. Një histori e shkurtër* sidomos fq. 193-195.

76 FAVEYRIAL Jean-Claude: *Histoire de l’Albanie*, Pejë 2001

(frëngjisht) kurse shqip i njëjti libër Zhan Klod Faveirial. Historia (më e vjetër) e Shqipërisë [Përgatitur për botim nga Robert Elsie].

77 Librat e tij mbi Kosovën trajton aspektin historik edhe çështjen e martirëve të Karadakut.

78 ZUTIC Nikola: Rimokatolicka misija i klerikalizam na Kosovu i Metohiji u kraljevini Jugoslaviji; Vatikan i Albanci. U prvoj polovini XX veka do 1941; Kraljevina Jugoslavija i Vatikan. Odnos jugoslavenske drzave i rimske crkve 1918-1935; (së bashku me Ljubodrag Dimic) Rimokatolicki klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji; Srbija, Vatikan i Albanci u XX veku, fejtun në gazetën beogradase Glas javnosti 16-26 shkurt 2003.

⁷⁹ Mbi Bogdanin shih edhe letrat e tij, ku ceket edhe Tomë Rraspasi, të cilat janë të botuar nga MARQUETQ, Odette: Pjetër Bogdani. Letra dhe dokumente.

80 JURIC J. & KORADE, M.: Iz arhiva grade o ilirskom kolegu u Loretu.

81 ZEFI(Q), Frok: Nxënësit e konviktit të Loretos nga ipeshkvia Shkup-Prizren 1580-1586.

⁸² Malcolm, Kosova ,anglisht fq. 148, shqip fq. 153.

⁸³ Shif JACOV Mato: Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due grandi guerre: Candia (1645-1669), Vienna e Morea (1683-1699), fq. 9, 13; DRANÇOLLI, J: Kontributi i Kishës katolike gjatë luftës antiosmane, fq. 50-56.

84 NURI Bexheti: Die Teilnahme der Albaner am "Großen Türkenkrieg" 1683-99.

⁸⁵ Shih NEMETHY Ludovicus, *Series parochiarum et parochorum Archi-*

dioecesis Strigoniensis ab antiquissimus temporibus usque annum MDCCCXCIV, Strigonii, 1894, 43)

⁸⁶ GASHI Gjergj: Vatikani dhe Arbëria (1700-1922), fq. 433, shih po ashtu edhe faqe 260, 432.

⁸⁷ shif edhe RAMAJ Kristë T.: jeta dhe veprimtaria e don Zef Ramajt

88 *Catalogus Moderatorum, Professorum, Alumnorum in Convictu theologorum ad S. Nikolaiu et in facultate theologica Universitatis Oenipantanae invente anno schol. 1905/06 editus. Oenipante Typis Societatis Marianae, Innbruck 1905, fq. 12.* zgjon interesim mënyra se si është shënuar forma e mbiemrit të tij, pra nuk është shënuar Ramaj, por Ramovic Josephus, Scopien, Albaniae, 1905. Pra, është shënuar edhe ipeshkvia prej nga vjen. Kjo formë e mbiemrit është shënuar po ashtu edhe në arkivin e Universitetit të Innbruck-ut, porse në dokumentët tjera që kemi hasur në këtë arkiv, mbiemri i Don Zefit është shënuar përherë Ramaj. Vetëm se prapë format e emrit janë të ndryshme, sikur Giuseppe apo Josephus Ramaj.

⁸⁹ [MINI Nikollë] Nëna Tereze në Prizren, in: Drita L.6.1970, fq. 5

90 ZUTIC N.: Vatikan i Albanci, fq. 102.

⁹¹ NIKIC Andrija: Stanje na Kosovu, fq. 27

92 Dokumentet mbi Zymin kanë kërkuar që të kopjohen Frrok Kristaj dhe Frrok Prekpalaj, kështu që në vitin 2000 ato dokumente të kopjuara iu janë dorzuar nga autroi i këti shkrimi.

⁹³ HHStA F27/K 135 – Missionen Üskub 1871-1911, Üskub I,1,1a, Doc.140.

⁹⁴ HHStA F27/K 135 – Missionen Üskub 1871-1911, Üskub I,1,1a, Doc 138.

⁹⁵ HHStA F27/K 135 – Missionen Üskub 1871-1911, Üskub I,1,1a, doc.72, (14 November 1908, Vizekonsul Lukes).

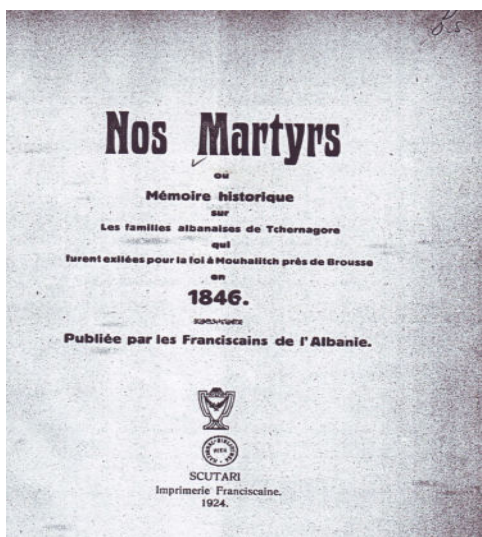
⁹⁶ Shif GASHI Gj.: Kosova Altari i Arbërisë 1910-1941, III, fq. 80, 89, 101, 104.

II. “RARA” – LIBRA/MANUSKRIPTE E SHKRIME TË RRALLA

Libra/manuspripte e shkrime të rralla mbi Stullën

Në këtë pjesë do t'i shënojmë disa libra apo manuskripte (apo typoskripte) që janë të rralla apo edhe ndoshta që për lexuesit tanë janë ende të panjohura deri më tani dhe që mund të gjenden në bibliotekat austriake.

II. 1 Nos martyrs

Nos Martyrs ou Mémoire historique sur les familles albanaises de Tchernagore qui furent exilées pour la foi a Mouhalitch pres de Brousse en 1846. (gall.)- Scutari, Impr. Franciscaine 1924. Ky manuskript është i botuar në Shkodër nga provinca françeskane shqiptare në gjuhën

frënge dhe gjendet në bibliotekën nacionale austriake dhe (Signatura 686580-C). Duhet cekur se ky manuskript ishte i botuar më parë si fejton te revista françeskane "Hylli i Dritës" më 1924 dhe është botuar bile para përfundimit të fejtonit si libër apo manuskript, i njëjtë sikur që ishte fejtoni në "Hylli i Dritës". Përkthimin në gjuhën shqipe të këtij manuskripti, me disa shkurtime, e botuan Atë Justin Rrota dhe Atë Marjan

Prela te “Zani i Shnanout” me titull “*Dishmitarët e Stubllës*” më 1943. Janë të rralla botimet e tilla sikur ky. Ky manuskript (apo fejtton) ishte shumë me rëndësi për studimin e çështjes së martirëve të Karadakut, sepse janë të shënuar gjërat kryesore në të. Ka 37 faqe formati A4. Siç duket, nënshkrimi në faqen 27 është i Atë Faveryal, e jo siç është shënuar deri më tani “F. FOUGERAY“. Më poshtë do ta sqarojmë pak më gjerësisht këtë, kur të flasim për J. C. Faveryrial dhe botimin e tij të përgatitur nga Robert Elsie. Sipas të gjitha gjasash, këtë manuskript e kishte edhe Atë Gjergj Fishta në dorë dhe e kishte lexuar e që do të lexojmë më poshtë për Fishtën.

II. 2. Arkivi i llazaristëve në Paris (Archives Lazaristes Paris) (95, rue de sevres 75006 Paris) mbi Stubllën, priftin laraman Viktor Pashkun

Këtë gjë ka hulumtuar edhe don Gjergj Gjergji për martirët e Karadakut, siç shifet nga vepra e tij. Siç kemi cekur edhe në këtë libër, në këta arkiv gjidnet edhe libri i Jean-Claude Faveryrial. Histoire de l'Albanie që ka botuar Robert Elsie në origjinal (frëngjisht) dhe në shqip që në këtë libër kemi cekur këtë libër ku ka të bëjë me Stubllën. Duke iu falenderuar atë Paul Henzmann cm, nga ky arkiv kam marrë disa gjëra interesante që kanë të drekt me Stubllën apo don Mikel Tarabulluzin. Këtu kemi një faksimil të letrës së tij të shkruar më 2 tetor 1898, kur ishte famullitar në Gjakovë. Poashtu kemi edhe një letër të Simon Lumezit, që daton më 30.07.1890, që kemi sjellur edhe një pjesë faksimil të kësaj letrë këtu. Simon Lumezi nga Prizreni ishte ai që kishte ndihmuar shumë në jetën e tij Atë Viktor Pashkut (në Selishte i quajtur Shahin Ferizi) nga Selishta. Është shumë interesant se Lumezi ka ligjeruar teologjinë qysh në fillim të shekullit 20 në universitete të Brasilit. Pra, për në shqiptarët nuk është ai shumë i njohur, kurse për Brasilin në atë kohë po. Poashtu duhet të ketë disa të dhëna të tij në këtë arkiv të lartpër-

II. 3. Jean-Claude Faveyrial libri “Histoire de l’Albanie” dhe Stublla¹

Ky libër është me interes për ne, sepse Autori Faveyrial në kapitullin 99 të këtij libri, shkruan për martirët e Karadakut, duke e zgjuar kureshtjen me dhënien e një shpjegimi shumë të sigurt, se kush ishte përpilues i manuskriptit mbi martirët. Ai thotë: *Sans être précisément faux, les détails donnés par M. Hécqard sont très incomplets. On en trouvera de plus complets et de plus exacts dans le mémoire que je rédigeai à la demande de Mgr. Darion, évêque de Prisrend et Uscup, avec le concours de M. Calvert, consul d’Angleterre à Monastir – Jo se janë krejt të gabuara, porse janë jo të plota detajet e dhëna nga Hekardi. Më të plota dhe më të sakta gjenden në përkujtesën që unë redaktova me dërgesë e Imz. Darionit, ipeshkvit të Prizrenit dhe Shkupit, me ndihmën e z. Kalvert, konsullit të Anglisë në Manastir.* Pra, tamam shihet se kush ka shkruar apo redaktuar manuskriptin mbi martirët. Hasim edhe një gjë me interes nga ky libër në parathënien e tij, siç shkruan R. Elsie: “Arkivat e Kongregacionit të Misionit Lazarist në Paris përmbajnë, gjithashtu, dokumente të tjera të rëndësishme për historinë e Shqipërisë dhe për historinë e kishës katolike tek shqiptarët në fund të shekullit të 19-të. Bëhet fjalë, mes tjerash, për dokumente dhe korrespondencë të shkruar nga personalitete të asaj periudhe, disa të njohur e të tjerë të harruar tashmë. Midis tyre mund të përmenden emra si: princi Prenk Bib Dodë Pasha (vdekur më 1920), Davidika Bib Doda, Margjela Bib Doda, Imz. Dario Buçareli (1827-1878), Imz. Fulgenc Carev, Abat Doçi (1846-1917), Gjon Pjetër Karadaku, Fransua-Ksavier Lobri, André Logoreci, Simon Lumezi, Anton Bytyçi, Mikel Tarabulluzi dhe Gjergj Çako”. Për ne janë shumë me rëndësi këta emra: Imz. Dario Buçareli (Dario Bucciarelli), Imz. Fulgenc Carev (Fulgence Czarev), Gjon Pjetër Karadaku (Jean-Pierre Karadaku), Simon Lumezi, Mikel Tarabulluzi². Dihet se në provincën franceze të lazarishtëve ishte Atë Viktor Paskes³ 1878-1961 (Atë Viktor Pashku që kemi shënuar poashtu edhe në këtë libër) një person shumë me rëndësi për kulturën franceze e që ishte i Karadakut, pra konkretisht i fshatit Selishtë (afër Zhegrës

së Gjilanit). Ai ishte prift katolik, edhe pse Selishta sot është tërësisht myslimane, por në fakt shihet shumë qartë se asaj kohe kishte edhe katolikë të fshehur në Selishtë, pra sikur që kemi edhe sot. Atë Viktor Pashku quhej në Selishtë Shahin Ferizi. Ambasadori i Francës në Damask më 1953 ia dorëzoi atë Viktor Paskës “Palme d’officier d’Accademie” për merita të mëdha kulturore. Për Viktor Pashkun (Paske), do të flasim edhe më poshtë, sepse në këtë rast më shumë na intereson me të vërtetë se kush ishte ai Gjon Pjetër Karadaku që e shënon R. Elsie në parathënien e këtij libri, mos ishte edhe ai lazaristi tjetër që deri më tani nuk e kemi ditur emrin e tij dhe që po ashtu vjen nga Selishta, apo është ndonjë person tjetër që edhe Gjergj Gjergji në librin e tij mbi Martirët e Karadakut e shënon në faqen 98 vetëm N. N. lazarist nga Selishta, por nga Selishta gjëjmë edhe një prift tjetër që quhet Ahmeti i Fazlia që e jep emrin e tij F. Djuric në fq. 204. Por Pjetër Karadaku, duhet të jetë poashtu edhe një prift i Karadakut, që nuk kemi të dhëna për të. Duke iu falënderuar Robert Elsie-t, bëra disa shpjegime për këtë temë. Elsie më rekomandoi që të kontaktoja direkt me arkivin e lazaristëve në Pariz dhe këtë e bëra. Më 29 mars 2005 më përgjigjet përgjegjësi i arkivit, atë Paul Henzmann dhe thotë se duhet të bëhen kërkime më të hollësishme në këtë arkiv dhe më dërgoi një dokument mbi Kishën e Gjakovës të 3 qershorit 1888, në të cilin përmendet edhe emri i don Mikel Tarabulluzit dhe është interesant se mi dha disa kopje nga ky arkiv e ndër të tjera edhe një letër e don Mikelit që në këtë libër e sjellim edhe faksimilin e saj.

II. 4. Die Schulaktion in Albanien⁴

1. Die Schulaktion in Albanien (Geheim) Referat II, Vjenë 1917, parafjala nga Tibor Graf Szapary, Vjenë 1917 dhe
2. Österreichisch-Ungarische Schulpflege in Orient Dy manuskripte Jänner 1912-Dezember 1916. (Geheim) Referat II, parafjala nga Tibor Graf Szapary, Vjenë 1916 (apo më mirë të thuhet tiposkripta) do tërëkthuar se është me interes këto janë të gjetura te dorëshkrimet e Krist Malokit në Graz dhe, gjithsesi, këtë

gjë duhet ta cekim këtu. Ato janë të botuara si manuskripte nga arkivi shtetëror austriak më 1916 dhe 1917 dhe kanë nga një parathënie nga Tibor Graf Szapary. Ky manuskript përmban raporte mbi gjendjen e shkollave austro-hungareze në Shqipëri, Kosovë e Maqedoninë e sotme. Manuskripti gjenden tek Albert Ramaj dhe një kopje i është dorëzuar po ashtu famullisë së Stubllës). Manuskripti “Österreichisch-Ungarische Schulpflege in Orient“, Jäner 1912-Dezember 1916. (Geheim) Referat II, parafjala nga Tibor Graf Szapary, Vjenë 1916 - janë të shënuar informatat për shkollat austro-hungareze në Bullgari, Greqi, Serbi, Rumani, Turqi, Tokio, dhe pak në Shqipëri. Për ne është me rëndësi manuskripti Die Schulaktion in Albanien. Ka 169 faqe të formatit A4. Ka të bëjë me shkollat austro-hungareze që gjendeshin në Shqipëri, Maqedoni, Kosovë, ku trajton fillimin e shekullit XX e sidomos kohën e 1911-1915. Pra, janë shkresa që janë të shënuara nga konsujt austriakë dhe që ia kanë dërguar ministrisë në Vjenë. Këtu bëhet fjalë për shkollat katolike në Lezhë, Durrës, Tiranë, Kallmet, Zarë (Kroaci), Milot, Nenshat, Nikaj, Shalë, Shosh, Shkup, Janjevë, Gjakovë, Pejë, Prizren, Ferizaj, Zym etj. Në këtë manuskript nuk përmendet shkolla e Stubllës, por duhet pasur parasysh se nuk përmendet as ajo e Letnicës. Por, megjithatë kemi diçka që ka të bëjë me Stubllën. Shkaku pse nuk përmendet shkolla e Stubllës, sikur që janë këto të tjerat, mund të jetë se ky manuskript është Referat nr. II siç është shënuar. Kurse nr. I nuk dihet se ku është. Botues i këtij manuskripti është arkivi shtetëror austriak. Gjatë hulumtimeve të mia në vitin 2000, e mora me vete një herë këtë tiposkript në arkiv për të kërkuar edhe pjesën nr. I. Iu drejtova një punonjësi dhe nuk dinte të më jepte përgjigje. E aranzhoi një takim me drejtorin e arkivit. Dhe ai e shfletonte këtë tiposkript disa here dhe më tha: ti posedon një manuskript që ka botuar arkivi ynë, porse ky arkiv nuk di fare se çka është kjo, pra as nuk i posedojmë këto gjëra“. Kjo gjë më ka befasuar shumë, kur e dëgjova këtë. Ky manuskript na jep informata me interes edhe për shkollën e Shkupit dhe të Janjevës. Në Shkup ishte mësues don Zef Ramaj nga Stublla. Më 26 shkurt 1914 lajmëron Don Zef Ramaj në Shkup konsullatën austro-hungareze për gjendjen e shkollës në

Janjevë dhe një gjë me shumë interes ceket këtu: se më 1914 në faqen 2 të manuskriptit në Janjevë ishte mësuës Don Mikel Tarabulluzi, ku ishte dërguar nga ipeshkvi Mjeda për të zëvendësuar mësuësin Filip Cibar. Dhe Don Zefi lajmëron konsullatën se në Janjevë e kundërshtonin autoritetet lokale serbe ardhjen e Don Mikelit në një shkollë ku mësohej kroatisht e jo shqip dhe shkruan kështu:

Relation des Pfarrers in Üskub

Das k. und k. Konsulat in Üskub legt mit Bericht vom 26. Februar 1914. Nr. 19/P., eine Relation des dortigen Pfarrers, Don Giuseppe Ramaj, vor, aus welcher hervorgeht, dass die serbischen Behörden den vom Herrn Erzbischof zur provisorischen Unterstützung des in Janjevo derzeit allein wirkenden und kränklichen Kooperators, Don Michele Tarabulusoi. entsendeten Priester die Erlaubnis verweigert, sich auf seinen Posten zu begeben, während der Expriester Cibar nach wie vor dort weilt und unverminderten, wenn auch nicht offiziellen Einfluß auszuüben scheint. Die Erkrankung des Lehrers Ivanovic, sowie die Angebotene Demission des zweiten Lehrers lassen es dringend wünschenswert erscheinen, ehestens für Ersatz zu sorgen.

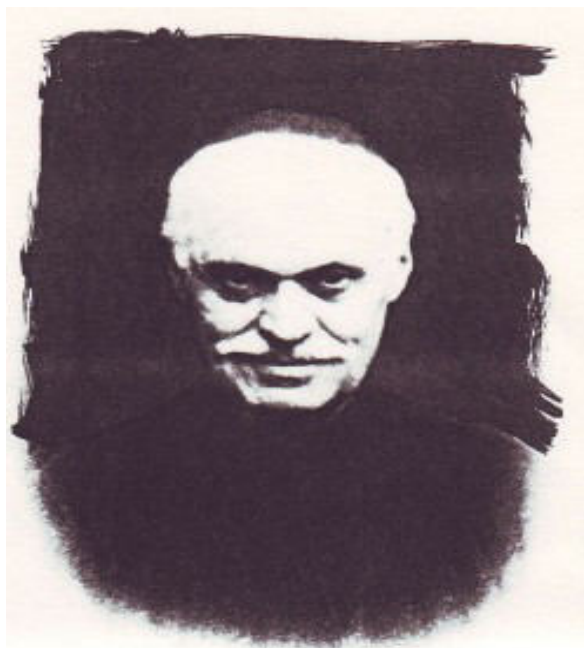
Für das nächste Schuljahr würden wegen der großen Zahl der Schulkinder die Bestellung mindestens zweier neuer Lehrkräfte ins Auge gefaßt werden müssen.

Mit Erlaß vom 10 März 1914, Z. 1086, wird dem Konsulat in Üskub bekannt gegeben, dass das Ministerium des Äußern damit einverstanden sei,. Daß die wegen Erkrankung des Lehrers Ivanovic unbesetzte Lehrstellen an der Schule in Janjevo durch den vom Pfarrer in Üskub empfohlenen Philip Bojadzi provisorisch und probeweise, neben dem Lehrer Berisch, eingenommen werde. Über die Höhe der dem Genannten zu gewährenden Remuneration möge das Konsulat berichten.⁵

Kur bëhet fjalë për famullinë apo shkollën e Shkupit, ndodh që të flitet edhe për famullitarin e atëhershëm, don Zefin, psh. faqe 149. Në janar të vitit 1915 lajmërojnë zyrtarët austro-hungarezë për vdekjen e Don Zef Ramaj. Don Zefi kishte vdekur më 24 dhjetor

1914. Në manuskript është shënuar vetëm lajmi për vdekjen e tij, e jo diçka tjetër, vetëm se shënon se më 28 dhjetor 1914 është lajmëruar ministria në Vjenë për vdekjen e tij. Po ashtu edhe në Selanik konsulli austriak është lajmëruar më 31 janar 1915 për këtë vdekje që janë të shënuar në faqen 157 të manuskriptit. Në faqen 159 bëhet fjalë për shkollën e Ferizajt dhe tërthorazi përmendet edhe shkolla e Stubllës dhe e Letnicës në këtë faqe, por jo sikur ato të tjerat që janë të shënuara me detaje.

II. 5. Jezuiti fratel Zefi nga Stublla

Deri më tani në shqip nuk kemi hasur në ndonjë shkrim për një person që vjen nga Stublla e që është i lindur më 29.09.1863. Emri i tij është Zef, kurse mbiemri është i shënuar zyrtarisht Antunoviq. Në librin zyrtar të jezuitëve në: Catalogus defunctorum S.I.(1814-1970)

numri 20197 shkruan për Fratel Zef Antunovic dhe janë këto të dhëna të shkurtuara mbi të. I lindur më 29.09.1863 në Stubëll (ipe-shkvia Prizren). Në Shoqërinë jezuite hyri më 17.10. 1883. Kushtet

e fundit i dha më 2.02.1896, kurse ka vdekur më 11.09.1936 në Shkodër.

Në fillim duket sikur e pashpjeguar kjo punë, pasi që deri më tani nuk kemi informacione aspak për këtë person, por dihet se në gjuhë të huaja kemi të publikuara gjëra me shumë interes, sikur në atë angleze dhe italiane. Në gjuhë italiane P. Giuseppe (Zef) Valentini publikoi një shkrim më të hollësishëm për jetën dhe veprën e Fratel Zefit nga Stublla në revistën e Milanos qysh me 1972 me titull: „Il Fratel Zef e la Missione volante” (që ia kemi bashkangjitur këtu) dhe aty janë të dhënat shumë të qarta mbi jetën dhe veprimtarinë e Fratel Zefit nga Stublla. Kurse, në gjuhën angleze ka shkruar Gjon Sinishta në *Albanian Catholic Bulletin* më 1888, në të cilin shkruan mbi jezuitët shqiptarë “The Jesuits in Albania” e ku Fratel Zefin e fut në radhët e jezuitëve shqiptarë që ishin shumë aktivë. Po ashtu edhe Fulvio Cordignano në 3 vëllimet e tia “L’Albania” cek në disa raste fratel Zefin, sidomos në vëllimit I. Kreu VI, nr. 3, ku cek fratel zefin dhe atë Domenico Pasi për misionet e tyre nëpër Shqipëri. Thekson se Fratel Zefi ishte i lindur në Stubëll, se më parë ai punonte si truproje në Shkup e pasi e njoftoi p. Donenico Pasi-in, ai u shoqërua me të dhe ishin miq të mirë, këtë e cek edhe Cordignano. Fratel Zefi ka shërbyer në Itali, Dubrovnik Shqipëri, Kosovë, Venedik, Mantova e në Cremona të Italisë. Sinishta dhe Valentini e cekin se Fratel Zefi ishte dora e djathtë e Donenico Passi-it në Kosovë gjatë misioneve fluturake. Po ashtu, edhe revista italiane e Venedikut shkruan për Fratel Zefin nga Stublla në *Lettere edificanti della Provincia Veneta*, Serie VI, qysh në vitin 1895; po ashtu edhe në atë: *Lettere edificanti della Provincia Veneta*, Serie X, Venezia të vitit 1900. Më vonë, po ashtu në këto revista, e hasim Fratelin e Stubllës. Ai në atë kohë kishte vizituar edhe Stubllën së bashku më P. Donenico Pasi-in. Ishte pjesëmarrës shumë aktiv në misionet fluturuese që u zhvilluan në Kosovë prej 1888-1912 dhe që mbante katekizëm në të gjitha famullitë e Kosovës, pasi që për të ishte shumë më lehtë sesa për italianët, sepse ai e dinte gjuhën shqipe. Poashtu edhe jezuiti i njohur F. Cordignano në 3 pjesët e librave të veta “L’Albania” shkruan për fratel Zefin nga Stublla dhe rolin e tij si misionar i misionit fluturues. Shif edhe sidomos pjesën

*Formola
de
Voti Simplici*

Compiuta scripturae Fidei in Giuseppe Antonovich quondam indignissimo del nostro Quind'ogor de confidati nomenclatura nella pietà e misericordia vostra impetrata, e messo dal Reverendo di conservare, se voti in presenza della Seratissima Vergine Maria, e di tutta la Corte celeste, alla divina Grazia, l'istesso di. Per voto Castità e Ubbidienza perpetua nella Compagnia di Gesù, e promette d'entrare per vivere e morire in quella, il tutto intendendo conforme alle Costituzioni di essa Compagnia. Dimanda dunque umilmente dell'immensa bontà e clemenza vostra, per che si gli sia fatto, che in ogni modo si accetti questo obsequio in Dio e servirci, e che vivano in tutto l'obsequio di Dio, e di se offrendo, così me lo vogliate concedere al suo Dominato per sempre.

Nella Capitale della Romania fatto il giorno del mese di Aprile 1855.

F. Giuseppe Antonovich

+

(Questo da lui fatto per non essere ammesso)

4185

Carta presentata a compagnia Giuseppe Antonovich a Saragozza, cattolica di nome "Antonovich", e altri, di quale si parla e "Antonovich" per un s. ob. ob. fuori della compagnia di Gesù per essere ammesso nella medesima.

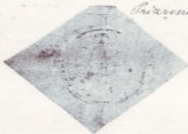
Dalla Curia Arcivescovile
Saragozza 24 Aprile 1855.

+ fr. Felice
Arcivescovo

4187

Ego subscripsit testor Josephum Antonovich Antonii et Mariae cultorum catholicorum filium e. Scuola superiore, Barochia Saragozza, natum die 29 Septembris anni 1863, baptizatum fuisse in domo parochiali Saragozza a Barocio Vno Paulo Berisio vicario Obisio quatuor anni, die octavo mortis. Testis fuit Jacobus Jostov e. Barochia eisdem Barochia. Item testor eundem Josephum Antonovich die 28 Septembris an. 1880 a me confirmatum fuisse. In quorum fidem Antonov e Curia Archiepiscopali Saragozza die 4 Octobris 1883.

+ fr. Felice
Archiepiscopus Saragozza

Shkrimi i atë Giuseppe Valentini S.I. mbi Fratel Zefin

IL Frate Zef e la missione volante

(“I miei Fratelli”, II puntata)

La serie dei Fratelli catechisti mi rimane smilza in mano, con un solo nominativo morto, e di vivi tre, che non posso nominare, benché si possano ritenere poco più che semivivi, essendo restati, come albanesi, sotto quella tirannia che si sa.

Del resto non furono mai molti: uno alla volta. al massimo due nei tempi della maggiore attività della missione Volante Albanese, quando i Padri si dividevano in due gruppi per visitare contemporaneamente due gruppi di parrocchie o di abitati.

Ma solo quell'uno si staglia nel folto gruppo dei miei Fratelli, con la sua fortissima personalità, come uno sdegnoso michelangiolesco Mosè. Si tratta del F. Giuseppe Antunoviq, o, com'era conosciuto in tutta l'alta Albania, da Dulcigno a Jakova e da Durazzo a Podgorica, il “Fratel Zefi” (abbreviativo di Joseph).

Nato in qualche parte della Kosova, la frera regione albanese (con minoranza serba) ora in territorio jugoslavo ma allora territorio turco, credo dalle parti di Jakova, era di famiglia Laramana, ossia di quelle famiglie criptocattoliche che per mantenere la fede senza troppe insettazioni, in pubblico si facevan passare per musulmane; e vide, o sentì raccontare da giovane come fatto d'attualità l'episodio eroico di quel centinaio di famiglie che, fidandosi delle liberali promesse di tolleranza cui il governo ottomano era stato costretto dal Congresso di Berlino (1878), si dichiararono cristiane e furono deportate in Anatolia, morendo di stenti per la strada, ma irremovibili nel proposito.

Anche il nostro Zef (chissà come si chiamava da turco?), giovane, prestante e fiero, si dichiarò cristiano e passò come kafàs, guardia del corpo armata, al servizio di uno di quei grandi arcivescovi albanesi (Mons. Logorezzi?) titolari di Scopia (odierna Skoplje o Skopje) ma aventi giurisdizione su tutta la Kosova. In realtà era anche tuttofare, cameriere segreto e maggiordomo, e cominciò così

l'attività su due fronti, esterno e interno, che fu caratteristica della sua vita.

Ma, poco dopo fondata la Missione Volante, passato il P. Pasi dall'Arcivescovo e notato il giovane kafàs, l'ottenne per la Missione e se lo portò via. E così Zef, divenuto Fratello Zef, divenne catechista, indubbiamente il più leggendario dei catechisti.

Il catechista della Missione, oltre che da catechista doveva fare da cerimoniere delle grandi funzioni, da braccio secolare per la disciplina e la pubblica sicurezza, da maestro di cappella, da guida negli spostamenti, da tutto. E per tutto egli sembrava fatto. Dotato di quel fiero senso del dovere e della fedeltà che per se colti tesse famosi in tutto il vicino Oriente i kafàs albanesi degli ambasciatori dei consoli europei come dei pascià turchi, conscio delle sue responsabilità, a tempo e luogo, assumeva il comando.

Siccome la Missione operava soprattutto nelle montagne, e specialmente d'inverno quando i pastori non sono dispersi ai pascoli, egli fungeva da guida e da battistrada, aprendo come una nave rompighiaccio, col petto e le ginocchia una trincea nella neve, armato di racchette e di coraggio.

Giunti a destinazione scaricava il mulo, allestiva l'alloggio, mandava l'avviso ai casali dispersi. Nel migliore dei casi si cambiava e si rifocillava, ultimo, naturalmente, fra tutti. Indimenticabile

l'accoglienza avuta nell'episcopio montanaro di Pulati presso il gran vescovo Mons. Marconi O. M. l'accoglienza fu più che ospitale all'albanese, festiva e cordiale. Visto il P. Pasi e l'altro Padre grondante d'acqua diaccia, si preoccupò di farli cambiare; il P. Pasi ebbe a prestito una veste episcopale smessa, l'altro Padre una veste da prete, e poi... non ce n'era più. Per il Fratello, Monsignore scovò una veste da frate con tutto il cordone. Una stanza all'uno, una all'altro per cambiarsi salva la modestia, e poi... non ce n'era più. Per il Fratello, Monsignore destinò un kashu vuoto (una specie di casetta di legno nell'interno di una stanza, con chiusura a saracinesca, per tenervi il granturco); ma quando ben rivestito come una sposa (è la frase albanese) fece per uscire, la saracinesca calata non voleva alzarsi, perché Monsignore aveva piantato un pie-

de sul bordo inferiore e stava a sghignazzare coi Padri sentendo i pugni e le invettive tonitruanti del F. Zef che era, quanto fedele e intrepido, altrettanto iracondo e sprovvisto di senso dell'umorismo alle proprie spalle.

Si va a tavola. Sua Eccellenza e le loro Riverenze si accontentano di piluzzicare qualche cipollina e qualche boccone di pan di granturco col rituale bicchierino d'acquavite per antipasto. Ma c'era sul piatto anche un bel peperone; visto che tutti lo scartavano e badavano a dirgli "Bujrum, Fratel" (Fratello, serviti), non gli parve di mancare all'etichetta agguantando e addentando il peperone per riscaldarsi. Già dal primo morso sentí le labbra formicolare; al terzo, labbra e faccia erano gonfie come il grugno d'un porco; quel peperone era di una razza speciale coltivata apposta

da Sua Eccellenza. L'episodio lo ebbi dalle labbra (è il caso di dirlo) dello stesso F. Zef, quando mi commissionò la copia in bella calligrafia di una lettera in tremolanti caratteri di vecchio paralitico, indirizzata a Mons. Marconi oramai anche lui vecchio e ritirato nel suo convento di Trento. Nella lettera tutto il passato era rievocato, compreso l'inciso: "Si ricorda, Monsignore, li pipironi?".

Vediamo il F. Zef nel vivo della sua attività apostolica. Nel prato intorno alla chiesa, in disparte, seduto su un masso, sta il P. Pasi confessando i valorosi della montagna accoccolati a uno a uno di fianco a lui. Il Fratello frattanto insegna la dottrina ai fanciulli, facendo cantare il catechismo (in albanese tutto si cantava, lettura, catechismo, preghiere), armato d'una lunga verga di corniolo per tenere la disciplina senza interrompere il canto.

A un certo punto però interrompere si deve, chiamato altrove da altra mansione. In Albania la penitenza sacramentale era qualcosa di reale, come nel cristianesimo antico: un bel digiuno, tener sulle spalle un bel macigno alla porta della chiesa lungo tutta la messa, una bella serqua di nerbate: "virga tua et baculus tuus ipsa me consolatas unt" (la tra verga e il tuo bastone mi hanno consolato, come dice il Salmo davidico). Ma uno di quei valorosi, di piú delicata e sensibile coscienza, avuta la sentenza "quadraginta una

minus (quaranta vergate meno una), aveva tirato giù il xhurdí (giubbotto di grossissima lana) e stava prendendo la “salutar penitenza” con vero spirito di compunzione, dalla vergolina che il P. Pasi teneva a portata di mano per la bisogna; a un certo punto il valoroso alza la testa e: “No, Padre, tu non ci sai fare, incaricai l Fratello ché lui ci ha la mano buona” Viene invocato il soccorso competente e, invece del cic cic del Padre, sotto la ben vibrata disciplina del Fratello, zhan zhan, e zhan zhan, e zhan zhan, il fedel cristiano si mostra tutto pervaso di spiritual godimento, e conscio del proprio occhio di competente nella scelta fatta.

Si entra in chiesa. Il Padre sale all'altare. Il Fratello imbraccia la fisarmonica e intona le preghiere fulminando l'assemblea coi suoi occhi sdegnosi; ogni tanto, per ristabilire il ritmo e il buon ordine, abbranca la sua lunga verga, e giù sulle zucche rase dei fieri cristiani che accettano in spiritu humilitatis et in animo contito; perché in Albania esser colpito o anche solo minacciato col bastone era offesa all'onore che imponeva di metter mano al fucile, ma non nel caso che le vergate venissero dai genitori o dal sacerdote, ché andavano in conto di correzione e di educazione.

Tutto procede in buon ordine e in edificante afmonia. Ma ecco che d'improvviso un fremito e un mormorio minaccioso percorre l'assemblea: qualcuno è entrato e ha fatto correre un annuncio. I valorosi balzan su e corron fuori; donne e fanciulli gemono e strillano. L'avviso, anzi l'allarme era: Kola ha dato fuoco alla casa di Marku. Sul sagrato i valorosi hanno abbrancato i fucili lasciati giri appoggiati al muricciolo di cinta, e divisi nelle due fazioni di Kola e di Marku si affrontano pronti a una strage. Fratel Zet torna a sentirsi Zef : balza su, esce, chiude donne e fanciulli in chiesa, abbranca il crocefisso e con la sua voce stentorea da bimbash turco al comando del battaglione intonando la “coroncina aurea del Sacro Cuore”, “Gesú mite ed umile di cuore, fate il mio cuore simile al vostro”, si caccia tra i due eserciti fulminandoli con le sue occhiate non miti; Fonda del canto afferira quegli eroi nati cantori, il Sacro Cuore fa la sua, e ora tutti cantano e si guardano imbarazzati; il Fratel Zef riprende il comando,

fa deporre le armi, impone la tregua di Dio, finché il Padre con il Consiglio dei Capi e degli Anziani avrà composto le divergenze.

Finita la campagna delle missioni si scendeva in città, stanchi, laceri, sporchi e spesso carichi di pidocchi. Fatta pulizia, Fratel Zef da kafàs tornava ad essere maggiordomo. La Missione aveva una bella casetta a parte tutta sua, separata dal resto del complesso gesuitico da tutta la larghezza dell'orto. Era stata originariamente il primo, modesto episcopio di Scutari. Era certamente il, pezzo piú ben tenuto di tutto il "vaticano scutarino", e io credo che lo scrupoloso buon ordine e pulizia, e tutta quell'aria di lindura che vi regnava fosse una tradizione instaurata proprio dal F. Zef e poi conservata dai suoi bravi successori. Ho l'idea che, inoltre, dato lo sviluppo modesto delle due piante di eucalyptus che stavano come di guardia davanti alla facciata della sede della Missione, esse fossero state piantate dal F. Zef, e che sia stato lui f iniziatore della tradizione secondo la quale i Fratelli missionari fabbricavano, con una formula segreta, un meraviglioso liquore con i frutti d'eucalyptus a confronto del quale lo "strega" e il "kümmel" o il "Grand Marnier" impallidivano (non faccio confronti con i liquori di marca Panizzon perché questi non faceva se non liquori amari). Inoltre, dato lo speciale accento del tabacco da fiuto del P. Genovizzi, del P. Sereggi o del P. Ferrario missionari, così affine a quello del tabacco Antunoviq, credo che anche la tradizione nicotiana missionaria risalisse a F. Zef. E così avremmo anche l'attività artigianale a completare la multiforme figura del Catechista della Missione.

Quando io lo conobbi, il F. Zef non era piú in efficienza; la vita di strapazzi e di intemperie gli aveva quasi paralizzate le gambe, e lasciate le mani esangui, bianche come la pasta del pane, per non so qual difetto di circolazione. Viveva ritirato in una stanzaccia traballante all'estremità dell'ala nuova della residenza della comunità del Collegio, che continuava a chiamarsi "Casa Guga" perché era rimasta talequale com'era stata la vecchia casetta che ci era stata donata qualche decennio prima.

Ma non aveva disarmato. Anzitutto, non so per qual prodigio, senza aiuto di nessuno, riusciva a mantenersi pulito come un ermellino

nella persona e nel vestito; anche i suoi baffi, benché tabaccasse abbondantemente, erano candidi come la neve. Il suo burnot (tabacco da fiuto) se lo confezionava da sé, ed era il miglior burnot della casa.

Il nuovo Maestro Valentini, giunto a Scutari già ben baffuto e con un certo piglio militaresco, gli parve promettere bene, e lo prese sotto severa osservazione. Per studiarlo meglio lo attirò all'amo della sua tabacchiera: rispose. Allora egli ne prese possesso e protezione.

A quel tempo si davano i punti della meditazione ai Fratelli, tutti o quasi tutti i Padri per turni di due settimane ciascuno; anche noi Maestri. Parecchi cercavano di schivare l'impegno, perché alla sera erano esauriti. Io ero allora il più giovane di casa e il più fresco di forze, e per di più a dare i punti mi sentivo qualcosa, ero più stimolato che a prenderli per conto mio (vae mihi si non praedicaverò!) e i Fratelli mi ascoltavano con compiacenza e benevolenza, senza troppo appisolarsi.

La mia predicazione era quella che voleva il F. Zef: ascetica e morale senza compromessi. Prese nuovamente a mio servizio le sue vecchie funzioni di kafàs. I punti si davano in sartoria; intorno le sedie e in mezzo un immenso tavolo armadio. Il Padre si sedeva al posto di presidenza e i Fratelli intorno come un senato. Il F. Zef mi si sedeva a destra eretto e imponente, appoggiandosi al suo bastone, puntato sull'impiantito, fra le gambe. Si guardava fieramente e sdegnosamente in torno fulminando i disattenti. Se qualcuno si appisolava (di solito era il F. Panizzon che era in gamba da diciott'ore), egli picchiava violentemente e ripetutamente col puntale del bastone sull'asse dell'impiantito, segnatissimo che i miei tesori andassero perduti.

Ma non limitava certo a ciò la sua intolleranza dell'inerzia. Voleva vedersi utile, ma utile come si deve. Visto che le gambe non gli servivano più, pensò di apprendere l'arte della sartoria. Aveva ereditato da non so quale antico Fratello un trattato sulla confezione delle vesti. Un trattato non pragmatistico basato sulla misurazione del corpo da vestite, bensì scientifico, basato sulla matematica delle proporzioni, sicché conoscendo per esempio la misura del brac-

cio o della larghezza del busto, si ricavano tutte le alte misure (a quei tempi si vede che i gesuiti erano, conforme alle Costituzioni, tutti ben proporzionati). Il trattato era corredato di numerosi disegni, scritto in bella e recisa calligrafia di 150 anni fa, ma sventuratamente in caratteri troppo mi nuti per un vecchio. E il gran vecchio mi incaricò di copiarglielo in bella e grande calligrafia. Assolsi il mio compito, ma sventuratamente, anche se non si trattava di cucito, ma solo di taglio, il F. Zef dovette accorgersi che le sue mani semiparalizzate non ci riuscivano; e il prezioso manoscritto, originale e copia, tornò silenziosamente nel cassetto.

Ma un F. Zef non poteva dichiararsi sconfitto. Con il suo sguardo inquisitore si era ben accorto che il servizio del grande refettorio era tenuto alla carlona e aveva bisogno, come diceva lui, di essere “argonizzato” Propose e ottenne di averne la direzione (poiché gambe e mani altro non gli consentivano) con un Fratello giovane ai suoi ordini. Venne, si installò maestosamente in posizione strategica, fornito di stracci, strofinacci, spazzolini e spazzoloni, tipoli, brill, ecc. ecc. e cominciò con la sua voce stentorea a dar ordini. Sembrava che il refettorio fosse diventato una piazza d'armi o un maneggio di cavalleria. E da allora tutto divenne e si mantenne lucido, brillante, immacolato, tutto fornito, tutto al giusto posto; i bicchieri non ebbero più i classici filetti neri nelle intagliature, e con le sottocoppe si sarebbe potuto mangiar la crema.

Non so come sia morto II F. Zef perché morì d'estate; del resto sembra che i gesuiti a Scutari morissero solo d'estate, quando io andavo in Italia a cercar soldi e documenti d'archivio. Per me non è morto. Son rimasto, nei limiti delle mie forze, un ostinato sfacchinatore come mi aveva insegnato IL F. Zef, che non prendeva nulla alla leggera e che cercava ad ogni modo di impiegare tutto il suo tempo.

Aprile 1921.

N. 1. 7-I. 1921. All' Arcivescovo.

1. Relazione dell'intercollegio dei preti
officiati della diocesi di Platane, con partico-
lari circa l'opera del 11-12-1911
e progetto di nuovo libro a Platane
con l'aggiunta di nuove.
2. Relazione delle cause di morte - Kowal.
3. Relazione delle cause di morte e patenti
di Platane (1911) e Platane.
4. Relazione delle cause di morte e patenti
di Platane (1911) e Platane.
5. Relazione di 100 nuove cause e 100
cause, con l'aggiunta di nuove.

1921.

N. 2. 24-I. All' Episcopo

Relazione di 4 paesi della diocesi
conferma dell'ordine di lavoro
nel 1911 del 27 dic. 1920, quando
conferma di lavoro dei mu-
lti: molti.

N. 3. (24-I) Episcopo

Accusa contro di Platane di lavoro
di Agrippa per l'opera di lavoro della
diocesi, con l'aggiunta di nuove e del mu-
lti: da non so chi.

N. 4. (27-I) Episcopo

Relazione dell'opera di lavoro con

1921.

due di lavoro per lavoro con l'aggiunta
di lavoro di lavoro in a lavoro del
lavoro del lavoro di lavoro di lavoro,
ma da parte non lo accetti.

N. 6. (34-I) Episcopo

Relazione di lavoro per lavoro per la
diocesi di lavoro delle cause.

N. 5. (9-II) Arcivescovo

1. Relazione per lavoro di lavoro il 19-I.
2. Relazione di lavoro di lavoro della
diocesi per la causa di lavoro.
3. Relazione della causa di lavoro e lavoro.
4. Relazione di 100 nuove cause di lavoro.
5. Relazione di lavoro di lavoro e lavoro.

1921.

6. Relazione di lavoro di lavoro.
7. Relazione di lavoro di lavoro.
8. Relazione di lavoro di lavoro.
9. Relazione di lavoro di lavoro.

N. 6. (9-II) Arcivescovo
Relazione di lavoro di lavoro (1911).

N. 7. (9-II) Arcivescovo
Relazione di lavoro di lavoro (1911).

N. 8. (14-II) Episcopo

Relazione della diocesi di lavoro
con lavoro per la causa di lavoro della
diocesi di lavoro il 1911 del 1911.

N. 9. (14-II) Arcivescovo
Relazione di lavoro di lavoro (1911).

1921.

N. 10. (16-II) Arcivescovo

Relazione di lavoro di lavoro
di lavoro per la causa di lavoro.
Relazione di lavoro di lavoro
a lavoro di lavoro il 1911 del
della diocesi di lavoro.

N. 11. (21-II) Episcopo
Relazione di lavoro di lavoro
per lavoro di lavoro il 1911 del 1911.

N. 12. (15-II) Arcivescovo
Relazione di lavoro di lavoro
di lavoro per lavoro di lavoro.

N. 13. (15-II) Arcivescovo
Relazione di lavoro di lavoro
di lavoro di lavoro il 1911 del 1911
di lavoro di lavoro il 1911 del 1911.

N. 14 (7-3) *Prerogative.*
 1. Rispondi di non aver potuto ac-
 cettare un'offerta in quanto alla stessa
 e senza compenso, ma che si sarebbe
 dovuto sì, e no, impadronirsi.
 2. Decisione di ben. Matko Stan-
 nel essere giusta.
 3. Rispondi le obiezioni poste in
 detto n. 14 di ben. Stanov, e come
 si è fatto in detto n. 14.
 4. Così pure che si era una proposta
 se fosse fatta di sì che.
 5. E come sono potute essere le
 obiezioni e non compenso. Mi ha
 voluto e domanda di detto n. 14
 in tutto o in parte.
 6. Caratterizzazione di Milan Siki.

N. 15 (11-III) *Opština*

Risposta all'Ufficio (s. g. n. 1000)
 d. d. L. 10. 3, col quale mi si è
 mandato a g. d. d. Spisak e g. g. g. g.
 sul detto ordine in 1901 (S. g. n. 1000)
 met. v. / come pure L. Spisak d. d. L.
 bambino / d. d. d. i. 1901 / col 1920.

N. 16 (10-3) *Opština*

Supplica parte in d. n. *Uveranje*
 1. da un *Spisak* e *Uveranje* bene.
 2. da un *Uveranje* 24. dicembre
 3. da " 344. progl. g. g. g.
 4. *Uveranje* bene.

N. 17. (18-III) *Uveranje*
 1. da un *Uveranje* *Spisak* per
Uveranje, *Uveranje*, *Uveranje*.

N. 18 (15-III) *Uveranje*
 1. da un *Uveranje* *Spisak*

Supplica za kradl. moja plate
 za *Uveranje* *Uveranje*.

N. 19. *Opština* (18-IV)

Risposta 450 *Opština* (12-2-1921)
 da domanda lista di vol. al
 1901 e 1902 - 899. b. IV. un-
 da questo lista.

N. 20. *Opština* *Uveranje* (7-IV)

Attestato della morte di *Uveranje*
Uveranje di *Uveranje* (u. p. v.).

N. 21. *Opština* *Uveranje* (19-IV)

Un *Uveranje* *Uveranje* 19. 4. b. 558.
 Un *Uveranje* *Uveranje* *Uveranje*
 (*Uveranje*) *Uveranje* *Uveranje* *Uveranje* in
 1902 god.

N. 22. (13-V) *Opština*

Un *Uveranje* *Uveranje* a *Uveranje* *Uveranje*
Uveranje, nato 9. 10. 1891, che
 è *Uveranje*, non ha fratelli, e che
 esp. *Uveranje* la madre.

N. 23 (*Opština*) 15-V.
 risposta all'ufficio di *Uveranje* S. n. 961.
 Testimonianza morte di *Uveranje* *Uveranje*
 di *Uveranje* *Uveranje* b. 31/10-1919.

N. 24. *Uveranje* *Uveranje* *Uveranje*
 nato 18/12-1920

N. 25. *Uveranje* *Uveranje* *Uveranje*
 nato 19/3-1921.

N. 26. *Uveranje* *Uveranje* *Uveranje*
 nato 25/11-1920.

N. 27. *Uveranje* *Uveranje* *Uveranje*
 nato 16/2-1920.

N. 28 (*Opština*) 15-V.
 risposta al d. l. ufficio 15-V.

N. 29 (*Opština*) *Uveranje* *Uveranje*
 g. g. g.

N. 29 (*Opština*) 14-VI.
 risposta, bis, all'ufficio di *Uveranje*
 N. 1148 - 298-1919

Testimonianza morte di *Uveranje*
 ecc. come nella pag. 60 qui in un.

N. 30 (*Opština*) 26-VI.
 risposta all'ufficio di *Uveranje*
 del 15-VI. N. 1539 nel

questo che mandato parte di
 batter. sus a *Uveranje* *Uveranje*
 meglio, *Uveranje*, e 1/1 g. g.

N. 31 (*Opština*) 30-VI.
 accusa contro *Uveranje* *Uveranje* *Uveranje*
 di *Uveranje* per avere *Uveranje* *Uveranje*
 una moglie *Uveranje* *Uveranje*
 e una madre *Uveranje*.

N. 48 (12-X) Opština Velvačkoj.

Priglasenje da se
Pobornik izabere u skladu sa
zakonom iz godine 1864. godine
za izbori u Velvačkoj opštini.
Priglasenje da se izabere
pravnica u skladu sa zakonom
za izbori u Velvačkoj opštini.
za izbori u Velvačkoj opštini.

N. 48 (12-X) Opština Velvačkoj.

U odgovoru na listopisno
pismo od 10. X 1922. godine, u kojem
je bilo rečeno da se u skladu sa
zakonom izabere pravnica u
Velvačkoj opštini. U skladu sa
zakonom izabere pravnica u
Velvačkoj opštini.

N. 48 (12-X) Opština Velvačkoj.
Priglasenje da se izabere
pravnica u skladu sa zakonom
za izbori u Velvačkoj opštini.
za izbori u Velvačkoj opštini.

N. 48 (12-X) Opština Velvačkoj.
Priglasenje da se izabere
pravnica u skladu sa zakonom
za izbori u Velvačkoj opštini.
za izbori u Velvačkoj opštini.

N. 48 (12-X) Opština Velvačkoj.

Priglasenje da se izabere
pravnica u skladu sa zakonom
za izbori u Velvačkoj opštini.
za izbori u Velvačkoj opštini.

N. 49 (12-X) Opština Velvačkoj.
Priglasenje da se izabere
pravnica u skladu sa zakonom
za izbori u Velvačkoj opštini.
za izbori u Velvačkoj opštini.

N. 49 (12-X) Opština Velvačkoj.

Priglasenje da se izabere
pravnica u skladu sa zakonom
za izbori u Velvačkoj opštini.
za izbori u Velvačkoj opštini.

N. 50.

N. 49 (12-X) Opština Velvačkoj.
Priglasenje da se izabere
pravnica u skladu sa zakonom
za izbori u Velvačkoj opštini.
za izbori u Velvačkoj opštini.

N. 49 (12-X) Opština Velvačkoj.
Priglasenje da se izabere
pravnica u skladu sa zakonom
za izbori u Velvačkoj opštini.
za izbori u Velvačkoj opštini.

N. 49 (12-X) Opština Velvačkoj.
Priglasenje da se izabere
pravnica u skladu sa zakonom
za izbori u Velvačkoj opštini.
za izbori u Velvačkoj opštini.

N. 49 (12-X) Opština Velvačkoj.
Priglasenje da se izabere
pravnica u skladu sa zakonom
za izbori u Velvačkoj opštini.
za izbori u Velvačkoj opštini.

N. 49 (12-X) Opština Velvačkoj.
Priglasenje da se izabere
pravnica u skladu sa zakonom
za izbori u Velvačkoj opštini.
za izbori u Velvačkoj opštini.

N. 49 (12-X) Opština Velvačkoj.
Priglasenje da se izabere
pravnica u skladu sa zakonom
za izbori u Velvačkoj opštini.
za izbori u Velvačkoj opštini.

N. 49 (12-X) Opština Velvačkoj.
Priglasenje da se izabere
pravnica u skladu sa zakonom
za izbori u Velvačkoj opštini.
za izbori u Velvačkoj opštini.

N. 49 (12-X) Opština Velvačkoj.
Priglasenje da se izabere
pravnica u skladu sa zakonom
za izbori u Velvačkoj opštini.
za izbori u Velvačkoj opštini.

N. 49 (12-X) Opština Velvačkoj.
Priglasenje da se izabere
pravnica u skladu sa zakonom
za izbori u Velvačkoj opštini.
za izbori u Velvačkoj opštini.

N. 49 (12-X) Opština Velvačkoj.
Priglasenje da se izabere
pravnica u skladu sa zakonom
za izbori u Velvačkoj opštini.
za izbori u Velvačkoj opštini.

1925. 74

11/5. br. 22. Bishopu i prilozi za kralj amokromat od 1864 u staro gradnja u ala Bismar.

18/5. br. 23. Opština Klevičke odgovo u. ¹⁸⁶⁴ ¹⁸⁶⁵ ¹⁸⁶⁶ ¹⁸⁶⁷ ¹⁸⁶⁸ ¹⁸⁶⁹ ¹⁸⁷⁰ ¹⁸⁷¹ ¹⁸⁷² ¹⁸⁷³ ¹⁸⁷⁴ ¹⁸⁷⁵ ¹⁸⁷⁶ ¹⁸⁷⁷ ¹⁸⁷⁸ ¹⁸⁷⁹ ¹⁸⁸⁰ ¹⁸⁸¹ ¹⁸⁸² ¹⁸⁸³ ¹⁸⁸⁴ ¹⁸⁸⁵ ¹⁸⁸⁶ ¹⁸⁸⁷ ¹⁸⁸⁸ ¹⁸⁸⁹ ¹⁸⁹⁰ ¹⁸⁹¹ ¹⁸⁹² ¹⁸⁹³ ¹⁸⁹⁴ ¹⁸⁹⁵ ¹⁸⁹⁶ ¹⁸⁹⁷ ¹⁸⁹⁸ ¹⁸⁹⁹ ¹⁹⁰⁰ ¹⁹⁰¹ ¹⁹⁰² ¹⁹⁰³ ¹⁹⁰⁴ ¹⁹⁰⁵ ¹⁹⁰⁶ ¹⁹⁰⁷ ¹⁹⁰⁸ ¹⁹⁰⁹ ¹⁹¹⁰ ¹⁹¹¹ ¹⁹¹² ¹⁹¹³ ¹⁹¹⁴ ¹⁹¹⁵ ¹⁹¹⁶ ¹⁹¹⁷ ¹⁹¹⁸ ¹⁹¹⁹ ¹⁹²⁰ ¹⁹²¹ ¹⁹²² ¹⁹²³ ¹⁹²⁴ ¹⁹²⁵ ¹⁹²⁶ ¹⁹²⁷ ¹⁹²⁸ ¹⁹²⁹ ¹⁹³⁰ ¹⁹³¹ ¹⁹³² ¹⁹³³ ¹⁹³⁴ ¹⁹³⁵ ¹⁹³⁶ ¹⁹³⁷ ¹⁹³⁸ ¹⁹³⁹ ¹⁹⁴⁰ ¹⁹⁴¹ ¹⁹⁴² ¹⁹⁴³ ¹⁹⁴⁴ ¹⁹⁴⁵ ¹⁹⁴⁶ ¹⁹⁴⁷ ¹⁹⁴⁸ ¹⁹⁴⁹ ¹⁹⁵⁰ ¹⁹⁵¹ ¹⁹⁵² ¹⁹⁵³ ¹⁹⁵⁴ ¹⁹⁵⁵ ¹⁹⁵⁶ ¹⁹⁵⁷ ¹⁹⁵⁸ ¹⁹⁵⁹ ¹⁹⁶⁰ ¹⁹⁶¹ ¹⁹⁶² ¹⁹⁶³ ¹⁹⁶⁴ ¹⁹⁶⁵ ¹⁹⁶⁶ ¹⁹⁶⁷ ¹⁹⁶⁸ ¹⁹⁶⁹ ¹⁹⁷⁰ ¹⁹⁷¹ ¹⁹⁷² ¹⁹⁷³ ¹⁹⁷⁴ ¹⁹⁷⁵ ¹⁹⁷⁶ ¹⁹⁷⁷ ¹⁹⁷⁸ ¹⁹⁷⁹ ¹⁹⁸⁰ ¹⁹⁸¹ ¹⁹⁸² ¹⁹⁸³ ¹⁹⁸⁴ ¹⁹⁸⁵ ¹⁹⁸⁶ ¹⁹⁸⁷ ¹⁹⁸⁸ ¹⁹⁸⁹ ¹⁹⁹⁰ ¹⁹⁹¹ ¹⁹⁹² ¹⁹⁹³ ¹⁹⁹⁴ ¹⁹⁹⁵ ¹⁹⁹⁶ ¹⁹⁹⁷ ¹⁹⁹⁸ ¹⁹⁹⁹ ²⁰⁰⁰ ²⁰⁰¹ ²⁰⁰² ²⁰⁰³ ²⁰⁰⁴ ²⁰⁰⁵ ²⁰⁰⁶ ²⁰⁰⁷ ²⁰⁰⁸ ²⁰⁰⁹ ²⁰¹⁰ ²⁰¹¹ ²⁰¹² ²⁰¹³ ²⁰¹⁴ ²⁰¹⁵ ²⁰¹⁶ ²⁰¹⁷ ²⁰¹⁸ ²⁰¹⁹ ²⁰²⁰ ²⁰²¹ ²⁰²² ²⁰²³ ²⁰²⁴ ²⁰²⁵ ²⁰²⁶ ²⁰²⁷ ²⁰²⁸ ²⁰²⁹ ²⁰³⁰ ²⁰³¹ ²⁰³² ²⁰³³ ²⁰³⁴ ²⁰³⁵ ²⁰³⁶ ²⁰³⁷ ²⁰³⁸ ²⁰³⁹ ²⁰⁴⁰ ²⁰⁴¹ ²⁰⁴² ²⁰⁴³ ²⁰⁴⁴ ²⁰⁴⁵ ²⁰⁴⁶ ²⁰⁴⁷ ²⁰⁴⁸ ²⁰⁴⁹ ²⁰⁵⁰ ²⁰⁵¹ ²⁰⁵² ²⁰⁵³ ²⁰⁵⁴ ²⁰⁵⁵ ²⁰⁵⁶ ²⁰⁵⁷ ²⁰⁵⁸ ²⁰⁵⁹ ²⁰⁶⁰ ²⁰⁶¹ ²⁰⁶² ²⁰⁶³ ²⁰⁶⁴ ²⁰⁶⁵ ²⁰⁶⁶ ²⁰⁶⁷ ²⁰⁶⁸ ²⁰⁶⁹ ²⁰⁷⁰ ²⁰⁷¹ ²⁰⁷² ²⁰⁷³ ²⁰⁷⁴ ²⁰⁷⁵ ²⁰⁷⁶ ²⁰⁷⁷ ²⁰⁷⁸ ²⁰⁷⁹ ²⁰⁸⁰ ²⁰⁸¹ ²⁰⁸² ²⁰⁸³ ²⁰⁸⁴ ²⁰⁸⁵ ²⁰⁸⁶ ²⁰⁸⁷ ²⁰⁸⁸ ²⁰⁸⁹ ²⁰⁹⁰ ²⁰⁹¹ ²⁰⁹² ²⁰⁹³ ²⁰⁹⁴ ²⁰⁹⁵ ²⁰⁹⁶ ²⁰⁹⁷ ²⁰⁹⁸ ²⁰⁹⁹ ²¹⁰⁰ ²¹⁰¹ ²¹⁰² ²¹⁰³ ²¹⁰⁴ ²¹⁰⁵ ²¹⁰⁶ ²¹⁰⁷ ²¹⁰⁸ ²¹⁰⁹ ²¹¹⁰ ²¹¹¹ ²¹¹² ²¹¹³ ²¹¹⁴ ²¹¹⁵ ²¹¹⁶ ²¹¹⁷ ²¹¹⁸ ²¹¹⁹ ²¹²⁰ ²¹²¹ ²¹²² ²¹²³ ²¹²⁴ ²¹²⁵ ²¹²⁶ ²¹²⁷ ²¹²⁸ ²¹²⁹ ²¹³⁰ ²¹³¹ ²¹³² ²¹³³ ²¹³⁴ ²¹³⁵ ²¹³⁶ ²¹³⁷ ²¹³⁸ ²¹³⁹ ²¹⁴⁰ ²¹⁴¹ ²¹⁴² ²¹⁴³ ²¹⁴⁴ ²¹⁴⁵ ²¹⁴⁶ ²¹⁴⁷ ²¹⁴⁸ ²¹⁴⁹ ²¹⁵⁰ ²¹⁵¹ ²¹⁵² ²¹⁵³ ²¹⁵⁴ ²¹⁵⁵ ²¹⁵⁶ ²¹⁵⁷ ²¹⁵⁸ ²¹⁵⁹ ²¹⁶⁰ ²¹⁶¹ ²¹⁶² ²¹⁶³ ²¹⁶⁴ ²¹⁶⁵ ²¹⁶⁶ ²¹⁶⁷ ²¹⁶⁸ ²¹⁶⁹ ²¹⁷⁰ ²¹⁷¹ ²¹⁷² ²¹⁷³ ²¹⁷⁴ ²¹⁷⁵ ²¹⁷⁶ ²¹⁷⁷ ²¹⁷⁸ ²¹⁷⁹ ²¹⁸⁰ ²¹⁸¹ ²¹⁸² ²¹⁸³ ²¹⁸⁴ ²¹⁸⁵ ²¹⁸⁶ ²¹⁸⁷ ²¹⁸⁸ ²¹⁸⁹ ²¹⁹⁰ ²¹⁹¹ ²¹⁹² ²¹⁹³ ²¹⁹⁴ ²¹⁹⁵ ²¹⁹⁶ ²¹⁹⁷ ²¹⁹⁸ ²¹⁹⁹ ²²⁰⁰ ²²⁰¹ ²²⁰² ²²⁰³ ²²⁰⁴ ²²⁰⁵ ²²⁰⁶ ²²⁰⁷ ²²⁰⁸ ²²⁰⁹ ²²¹⁰ ²²¹¹ ²²¹² ²²¹³ ²²¹⁴ ²²¹⁵ ²²¹⁶ ²²¹⁷ ²²¹⁸ ²²¹⁹ ²²²⁰ ²²²¹ ²²²² ²²²³ ²²²⁴ ²²²⁵ ²²²⁶ ²²²⁷ ²²²⁸ ²²²⁹ ²²³⁰ ²²³¹ ²²³² ²²³³ ²²³⁴ ²²³⁵ ²²³⁶ ²²³⁷ ²²³⁸ ²²³⁹ ²²⁴⁰ ²²⁴¹ ²²⁴² ²²⁴³ ²²⁴⁴ ²²⁴⁵ ²²⁴⁶ ²²⁴⁷ ²²⁴⁸ ²²⁴⁹ ²²⁵⁰ ²²⁵¹ ²²⁵² ²²⁵³ ²²⁵⁴ ²²⁵⁵ ²²⁵⁶ ²²⁵⁷ ²²⁵⁸ ²²⁵⁹ ²²⁶⁰ ²²⁶¹ ²²⁶² ²²⁶³ ²²⁶⁴ ²²⁶⁵ ²²⁶⁶ ²²⁶⁷ ²²⁶⁸ ²²⁶⁹ ²²⁷⁰ ²²⁷¹ ²²⁷² ²²⁷³ ²²⁷⁴ ²²⁷⁵ ²²⁷⁶ ²²⁷⁷ ²²⁷⁸ ²²⁷⁹ ²²⁸⁰ ²²⁸¹ ²²⁸² ²²⁸³ ²²⁸⁴ ²²⁸⁵ ²²⁸⁶ ²²⁸⁷ ²²⁸⁸ ²²⁸⁹ ²²⁹⁰ ²²⁹¹ ²²⁹² ²²⁹³ ²²⁹⁴ ²²⁹⁵ ²²⁹⁶ ²²⁹⁷ ²²⁹⁸ ²²⁹⁹ ²³⁰⁰ ²³⁰¹ ²³⁰² ²³⁰³ ²³⁰⁴ ²³⁰⁵ ²³⁰⁶ ²³⁰⁷ ²³⁰⁸ ²³⁰⁹ ²³¹⁰ ²³¹¹ ²³¹² ²³¹³ ²³¹⁴ ²³¹⁵ ²³¹⁶ ²³¹⁷ ²³¹⁸ ²³¹⁹ ²³²⁰ ²³²¹ ²³²² ²³²³ ²³²⁴ ²³²⁵ ²³²⁶ ²³²⁷ ²³²⁸ ²³²⁹ ²³³⁰ ²³³¹ ²³³² ²³³³ ²³³⁴ ²³³⁵ ²³³⁶ ²³³⁷ ²³³⁸ ²³³⁹ ²³⁴⁰ ²³⁴¹ ²³⁴² ²³⁴³ ²³⁴⁴ ²³⁴⁵ ²³⁴⁶ ²³⁴⁷ ²³⁴⁸ ²³⁴⁹ ²³⁵⁰ ²³⁵¹ ²³⁵² ²³⁵³ ²³⁵⁴ ²³⁵⁵ ²³⁵⁶ ²³⁵⁷ ²³⁵⁸ ²³⁵⁹ ²³⁶⁰ ²³⁶¹ ²³⁶² ²³⁶³ ²³⁶⁴ ²³⁶⁵ ²³⁶⁶ ²³⁶⁷ ²³⁶⁸ ²³⁶⁹ ²³⁷⁰ ²³⁷¹ ²³⁷² ²³⁷³ ²³⁷⁴ ²³⁷⁵ ²³⁷⁶ ²³⁷⁷ ²³⁷⁸ ²³⁷⁹ ²³⁸⁰ ²³⁸¹ ²³⁸² ²³⁸³ ²³⁸⁴ ²³⁸⁵ ²³⁸⁶ ²³⁸⁷ ²³⁸⁸ ²³⁸⁹ ²³⁹⁰ ²³⁹¹ ²³⁹² ²³⁹³ ²³⁹⁴ ²³⁹⁵ ²³⁹⁶ ²³⁹⁷ ²³⁹⁸ ²³⁹⁹ ²⁴⁰⁰ ²⁴⁰¹ ²⁴⁰² ²⁴⁰³ ²⁴⁰⁴ ²⁴⁰⁵ ²⁴⁰⁶ ²⁴⁰⁷ ²⁴⁰⁸ ²⁴⁰⁹ ²⁴¹⁰ ²⁴¹¹ ²⁴¹² ²⁴¹³ ²⁴¹⁴ ²⁴¹⁵ ²⁴¹⁶ ²⁴¹⁷ ²⁴¹⁸ ²⁴¹⁹ ²⁴²⁰ ²⁴²¹ ²⁴²² ²⁴²³ ²⁴²⁴ ²⁴²⁵ ²⁴²⁶ ²⁴²⁷ ²⁴²⁸ ²⁴²⁹ ²⁴³⁰ ²⁴³¹ ²⁴³² ²⁴³³ ²⁴³⁴ ²⁴³⁵ ²⁴³⁶ ²⁴³⁷ ²⁴³⁸ ²⁴³⁹ ²⁴⁴⁰ ²⁴⁴¹ ²⁴⁴² ²⁴⁴³ ²⁴⁴⁴ ²⁴⁴⁵ ²⁴⁴⁶ ²⁴⁴⁷ ²⁴⁴⁸ ²⁴⁴⁹ ²⁴⁵⁰ ²⁴⁵¹ ²⁴⁵² ²⁴⁵³ ²⁴⁵⁴ ²⁴⁵⁵ ²⁴⁵⁶ ²⁴⁵⁷ ²⁴⁵⁸ ²⁴⁵⁹ ²⁴⁶⁰ ²⁴⁶¹ ²⁴⁶² ²⁴⁶³ ²⁴⁶⁴ ²⁴⁶⁵ ²⁴⁶⁶ ²⁴⁶⁷ ²⁴⁶⁸ ²⁴⁶⁹ ²⁴⁷⁰ ²⁴⁷¹ ²⁴⁷² ²⁴⁷³ ²⁴⁷⁴ ²⁴⁷⁵ ²⁴⁷⁶ ²⁴⁷⁷ ²⁴⁷⁸ ²⁴⁷⁹ ²⁴⁸⁰ ²⁴⁸¹ ²⁴⁸² ²⁴⁸³ ²⁴⁸⁴ ²⁴⁸⁵ ²⁴⁸⁶ ²⁴⁸⁷ ²⁴⁸⁸ ²⁴⁸⁹ ²⁴⁹⁰ ²⁴⁹¹ ²⁴⁹² ²⁴⁹³ ²⁴⁹⁴ ²⁴⁹⁵ ²⁴⁹⁶ ²⁴⁹⁷ ²⁴⁹⁸ ²⁴⁹⁹ ²⁵⁰⁰ ²⁵⁰¹ ²⁵⁰² ²⁵⁰³ ²⁵⁰⁴ ²⁵⁰⁵ ²⁵⁰⁶ ²⁵⁰⁷ ²⁵⁰⁸ ²⁵⁰⁹ ²⁵¹⁰ ²⁵¹¹ ²⁵¹² ²⁵¹³ ²⁵¹⁴ ²⁵¹⁵ ²⁵¹⁶ ²⁵¹⁷ ²⁵¹⁸ ²⁵¹⁹ ²⁵²⁰ ²⁵²¹ ²⁵²² ²⁵²³ ²⁵²⁴ ²⁵²⁵ ²⁵²⁶ ²⁵²⁷ ²⁵²⁸ ²⁵²⁹ ²⁵³⁰ ²⁵³¹ ²⁵³² ²⁵³³ ²⁵³⁴ ²⁵³⁵ ²⁵³⁶ ²⁵³⁷ ²⁵³⁸ ²⁵³⁹ ²⁵⁴⁰ ²⁵⁴¹ ²⁵⁴² ²⁵⁴³ ²⁵⁴⁴ ²⁵⁴⁵ ²⁵⁴⁶ ²⁵⁴⁷ ²⁵⁴⁸ ²⁵⁴⁹ ²⁵⁵⁰ ²⁵⁵¹ ²⁵⁵² ²⁵⁵³ ²⁵⁵⁴ ²⁵⁵⁵ ²⁵⁵⁶ ²⁵⁵⁷ ²⁵⁵⁸ ²⁵⁵⁹ ²⁵⁶⁰ ²⁵⁶¹ ²⁵⁶² ²⁵⁶³ ²⁵⁶⁴ ²⁵⁶⁵ ²⁵⁶⁶ ²⁵⁶⁷ ²⁵⁶⁸ ²⁵⁶⁹ ²⁵⁷⁰ ²⁵⁷¹ ²⁵⁷² ²⁵⁷³ ²⁵⁷⁴ ²⁵⁷⁵ ²⁵⁷⁶ ²⁵⁷⁷ ²⁵⁷⁸ ²⁵⁷⁹ ²⁵⁸⁰ ²⁵⁸¹ ²⁵⁸² ²⁵⁸³ ²⁵⁸⁴ ²⁵⁸⁵ ²⁵⁸⁶ ²⁵⁸⁷ ²⁵⁸⁸ ²⁵⁸⁹ ²⁵⁹⁰ ²⁵⁹¹ ²⁵⁹² ²⁵⁹³ ²⁵⁹⁴ ²⁵⁹⁵ ²⁵⁹⁶ ²⁵⁹⁷ ²⁵⁹⁸ ²⁵⁹⁹ ²⁶⁰⁰ ²⁶⁰¹ ²⁶⁰² ²⁶⁰³ ²⁶⁰⁴ ²⁶⁰⁵ ²⁶⁰⁶ ²⁶⁰⁷ ²⁶⁰⁸ ²⁶⁰⁹ ²⁶¹⁰ ²⁶¹¹ ²⁶¹² ²⁶¹³ ²⁶¹⁴ ²⁶¹⁵ ²⁶¹⁶ ²⁶¹⁷ ²⁶¹⁸ ²⁶¹⁹ ²⁶²⁰ ²⁶²¹ ²⁶²² ²⁶²³ ²⁶²⁴ ²⁶²⁵ ²⁶²⁶ ²⁶²⁷ ²⁶²⁸ ²⁶²⁹ ²⁶³⁰ ²⁶³¹ ²⁶³² ²⁶³³ ²⁶³⁴ ²⁶³⁵ ²⁶³⁶ ²⁶³⁷ ²⁶³⁸ ²⁶³⁹ ²⁶⁴⁰ ²⁶⁴¹ ²⁶⁴² ²⁶⁴³ ²⁶⁴⁴ ²⁶⁴⁵ ²⁶⁴⁶ ²⁶⁴⁷ ²⁶⁴⁸ ²⁶⁴⁹ ²⁶⁵⁰ ²⁶⁵¹ ²⁶⁵² ²⁶⁵³ ²⁶⁵⁴ ²⁶⁵⁵ ²⁶⁵⁶ ²⁶⁵⁷ ²⁶⁵⁸ ²⁶⁵⁹ ²⁶⁶⁰ ²⁶⁶¹ ²⁶⁶² ²⁶⁶³ ²⁶⁶⁴ ²⁶⁶⁵ ²⁶⁶⁶ ²⁶⁶⁷ ²⁶⁶⁸ ²⁶⁶⁹ ²⁶⁷⁰ ²⁶⁷¹ ²⁶⁷² ²⁶⁷³ ²⁶⁷⁴ ²⁶⁷⁵ ²⁶⁷⁶ ²⁶⁷⁷ ²⁶⁷⁸ ²⁶⁷⁹ ²⁶⁸⁰ ²⁶⁸¹ ²⁶⁸² ²⁶⁸³ ²⁶⁸⁴ ²⁶⁸⁵ ²⁶⁸⁶ ²⁶⁸⁷ ²⁶⁸⁸ ²⁶⁸⁹ ²⁶⁹⁰ ²⁶⁹¹ ²⁶⁹² ²⁶⁹³ ²⁶⁹⁴ ²⁶⁹⁵ ²⁶⁹⁶ ²⁶⁹⁷ ²⁶⁹⁸ ²⁶⁹⁹ ²⁷⁰⁰ ²⁷⁰¹ ²⁷⁰² ²⁷⁰³ ²⁷⁰⁴ ²⁷⁰⁵ ²⁷⁰⁶ ²⁷⁰⁷ ²⁷⁰⁸ ²⁷⁰⁹ ²⁷¹⁰ ²⁷¹¹ ²⁷¹² ²⁷¹³ ²⁷¹⁴ ²⁷¹⁵ ²⁷¹⁶ ²⁷¹⁷ ²⁷¹⁸ ²⁷¹⁹ ²⁷²⁰ ²⁷²¹ ²⁷²² ²⁷²³ ²⁷²⁴ ²⁷²⁵ ²⁷²⁶ ²⁷²⁷ ²⁷²⁸ ²⁷²⁹ ²⁷³⁰ ²⁷³¹ ²⁷³² ²⁷³³ ²⁷³⁴ ²⁷³⁵ ²⁷³⁶ ²⁷³⁷ ²⁷³⁸ ²⁷³⁹ ²⁷⁴⁰ ²⁷⁴¹ ²⁷⁴² ²⁷⁴³ ²⁷⁴⁴ ²⁷⁴⁵ ²⁷⁴⁶ ²⁷⁴⁷ ²⁷⁴⁸ ²⁷⁴⁹ ²⁷⁵⁰ ²⁷⁵¹ ²⁷⁵² ²⁷⁵³ ²⁷⁵⁴ ²⁷⁵⁵ ²⁷⁵⁶ ²⁷⁵⁷ ²⁷⁵⁸ ²⁷⁵⁹ ²⁷⁶⁰ ²⁷⁶¹ ²⁷⁶² ²⁷⁶³ ²⁷⁶⁴ ²⁷⁶⁵ ²⁷⁶⁶ ²⁷⁶⁷ ²⁷⁶⁸ ²⁷⁶⁹ ²⁷⁷⁰ ²⁷⁷¹ ²⁷⁷² ²⁷⁷³ ²⁷⁷⁴ ²⁷⁷⁵ ²⁷⁷⁶ ²⁷⁷⁷ ²⁷⁷⁸ ²⁷⁷⁹ ²⁷⁸⁰ ²⁷⁸¹ ²⁷⁸² ²⁷⁸³ ²⁷⁸⁴ ²⁷⁸⁵ ²⁷⁸⁶ ²⁷⁸⁷ ²⁷⁸⁸ ²⁷⁸⁹ ²⁷⁹⁰ ²⁷⁹¹ ²⁷⁹² ²⁷⁹³ ²⁷⁹⁴ ²⁷⁹⁵ ²⁷⁹⁶ ²⁷⁹⁷ ²⁷⁹⁸ ²⁷⁹⁹ ²⁸⁰⁰ ²⁸⁰¹ ²⁸⁰² ²⁸⁰³ ²⁸⁰⁴ ²⁸⁰⁵ ²⁸⁰⁶ ²⁸⁰⁷ ²⁸⁰⁸ ²⁸⁰⁹ ²⁸¹⁰ ²⁸¹¹ ²⁸¹² ²⁸¹³ ²⁸¹⁴ ²⁸¹⁵ ²⁸¹⁶ ²⁸¹⁷ ²⁸¹⁸ ²⁸¹⁹ ²⁸²⁰ ²⁸²¹ ²⁸²² ²⁸²³ ²⁸²⁴ ²⁸²⁵ ²⁸²⁶ ²⁸²⁷ ²⁸²⁸ ²⁸²⁹ ²⁸³⁰ ²⁸³¹ ²⁸³² ²⁸³³ ²⁸³⁴ ²⁸³⁵ ²⁸³⁶ ²⁸³⁷ ²⁸³⁸ ²⁸³⁹ ²⁸⁴⁰ ²⁸⁴¹ ²⁸⁴² ²⁸⁴³ ²⁸⁴⁴ ²⁸⁴⁵ ²⁸⁴⁶ ²⁸⁴⁷ ²⁸⁴⁸ ²⁸⁴⁹ ²⁸⁵⁰ ²⁸⁵¹ ²⁸⁵² ²⁸⁵³ ²⁸⁵⁴ ²⁸⁵⁵ ²⁸⁵⁶ ²⁸⁵⁷ ²⁸⁵⁸ ²⁸⁵⁹ ²⁸⁶⁰ ²⁸⁶¹ ²⁸⁶² ²⁸⁶³ ²⁸⁶⁴ ²⁸⁶⁵ ²⁸⁶⁶ ²⁸⁶⁷ ²⁸⁶⁸ ²⁸⁶⁹ ²⁸⁷⁰ ²⁸⁷¹ ²⁸⁷² ²⁸⁷³ ²⁸⁷⁴ ²⁸⁷⁵ ²⁸⁷⁶ ²⁸⁷⁷ ²⁸⁷⁸ ²⁸⁷⁹ ²⁸⁸⁰ ²⁸⁸¹ ²⁸⁸² ²⁸⁸³ ²⁸⁸⁴ ²⁸⁸⁵ ²⁸⁸⁶ ²⁸⁸⁷ ²⁸⁸⁸ ²⁸⁸⁹ ²⁸⁹⁰ ²⁸⁹¹ ²⁸⁹² ²⁸⁹³ ²⁸⁹⁴ ²⁸⁹⁵ ²⁸⁹⁶ ²⁸⁹⁷ ²⁸⁹⁸ ²⁸⁹⁹ ²⁹⁰⁰ ²⁹⁰¹ ²⁹⁰² ²⁹⁰³ ²⁹⁰⁴ ²⁹⁰⁵ ²⁹⁰⁶ ²⁹⁰⁷ ²⁹⁰⁸ ²⁹⁰⁹ ²⁹¹⁰ ²⁹¹¹ ²⁹¹² ²⁹¹³ ²⁹¹⁴ ²⁹¹⁵ ²⁹¹⁶ ²⁹¹⁷ ²⁹¹⁸ ²⁹¹⁹ ²⁹²⁰ ²⁹²¹ ²⁹²² ²⁹²³ ²⁹²⁴ ²⁹²⁵ ²⁹²⁶ ²⁹²⁷ ²⁹²⁸ ²⁹²⁹ ²⁹³⁰ ²⁹³¹ ²⁹³² ²⁹³³ ²⁹³⁴ ²⁹³⁵ ²⁹³⁶ ²⁹³⁷ ²⁹³⁸ ²⁹³⁹ ²⁹⁴⁰ ²⁹⁴¹ ²⁹⁴² ²⁹⁴³ ²⁹⁴⁴ ²⁹⁴⁵ ²⁹⁴⁶ ²⁹⁴⁷ ²⁹⁴⁸ ²⁹⁴⁹ ²⁹⁵⁰ ²⁹⁵¹ ²⁹⁵² ²⁹⁵³ ²⁹⁵⁴ ²⁹⁵⁵ ²⁹⁵⁶ ²⁹⁵⁷ ²⁹⁵⁸ ²⁹⁵⁹ ²⁹⁶⁰ ²⁹⁶¹ ²⁹⁶² ²⁹⁶³ ²⁹⁶⁴ ²⁹⁶⁵ ²⁹⁶⁶ ²⁹⁶⁷ ²⁹⁶⁸ ²⁹⁶⁹ ²⁹⁷⁰ ²⁹⁷¹ ²⁹⁷² ²⁹⁷³ ²⁹⁷⁴ ²⁹⁷⁵ ²⁹⁷⁶ ²⁹⁷⁷ ²⁹⁷⁸ ²⁹⁷⁹ ²⁹⁸⁰ ²⁹⁸¹ ²⁹⁸² ²⁹⁸³ ²⁹⁸⁴ ²⁹⁸⁵ ²⁹⁸⁶ ²⁹⁸⁷ ²⁹⁸⁸ ²⁹⁸⁹ ²⁹⁹⁰ ²⁹⁹¹ ²⁹⁹² ²⁹⁹³ ²⁹⁹⁴ ²⁹⁹⁵ ²⁹⁹⁶ ²⁹⁹⁷ ²⁹⁹⁸ ²⁹⁹⁹ ³⁰⁰⁰ ³⁰⁰¹ ³⁰⁰² ³⁰⁰³ ³⁰⁰⁴ ³⁰⁰⁵ ³⁰⁰⁶ ³⁰⁰⁷ ³⁰⁰⁸ ³⁰⁰⁹ ³⁰¹⁰ ³⁰¹¹ ³⁰¹² ³⁰¹³ ³⁰¹⁴ ³⁰¹⁵ ³⁰¹⁶ ³⁰¹⁷ ³⁰¹⁸ ³⁰¹⁹ ³⁰²⁰ ³⁰²¹ ³⁰²² ³⁰²³ ³⁰²⁴ ³⁰²⁵ ³⁰²⁶ ³⁰²⁷ ³⁰²⁸ ³⁰²⁹ ³⁰³⁰ ³⁰³¹ ³⁰³² ³⁰³³ ³⁰³⁴ ³⁰³⁵ ³⁰³⁶ ³⁰³⁷ ³⁰³⁸ ³⁰³⁹ ³⁰⁴⁰ ³⁰⁴¹ ³⁰⁴² ³⁰⁴³ ³⁰⁴⁴ ³⁰⁴⁵ ³⁰⁴⁶ ³⁰⁴⁷ ³⁰⁴⁸ ³⁰⁴⁹ ³⁰⁵⁰ ³⁰⁵¹ ³⁰⁵² ³⁰⁵³ ³⁰⁵⁴ ³⁰⁵⁵ ³⁰⁵⁶ ³⁰⁵⁷ ³⁰⁵⁸ ³⁰⁵⁹ ³⁰⁶⁰ ³⁰⁶¹ ³⁰⁶² ³⁰⁶³ ³⁰⁶⁴ ³⁰⁶⁵ ³⁰⁶⁶ ³⁰⁶⁷ ³⁰⁶⁸ ³⁰⁶⁹ ³⁰⁷⁰ ³⁰⁷¹ ³⁰⁷² ³⁰⁷³ ³⁰⁷⁴ ³⁰⁷⁵ ³⁰⁷⁶ ³⁰⁷⁷ ³⁰⁷⁸ ³⁰⁷⁹ ³⁰⁸⁰ ³⁰⁸¹ ³⁰⁸² ³⁰⁸³ ³⁰⁸⁴ ³⁰⁸⁵ ³⁰⁸⁶ ³⁰⁸⁷ ³⁰⁸⁸ ³⁰⁸⁹ ³⁰⁹⁰

1 FAVEYRIAL Jean-Claude: Histoire de l'Albanie, Pejë 2001 (frëngjisht) , kurse shqip i njëjti libër Zhan Klod Faveirial. Historia (më e vjetër) e Shqipërisë [Përgatitur për botim nga Robert Elsie], Tirana 2004

² ELSIE R.: në parathënjen e librit të Zhan Klod Faveirial. Historia (më e vjetër) e Shqipërisë fq. 29

3 KRONISTI: Atë Viktor Paskes (1878-1961), in: Drita, XV nr. 11-12 (107), 1984, fq. 8-9.

4 Die Schulaktion in Albanien, (Geheim) Referat II, mit einem Vorwort von Tibor Graf Szapary.

⁵ Die Schulaktion in Albanien S. 2.

⁶ Sinishta Gj.: Jezuits in Albanien. Fq. 73

III. KRIPTOKRISHTENIZMI APO LARAMANIZMI NË KARADAK

III. Kriptokrishtenizmi apo laramanizmi në Karadak

Me ardhjen e turqëve në Ballkan, qështja fetare ndryshoi shumë gjëra. Pra, përhapja e fesë së pushtuesëve në vendet ballkanike, e sidomos tek shqiptarët ishte që mori hov të madh. Për islamizimin nuk do të flasim këtu, por për një fenomen tjetër. Për Laramanizmin apo kriptokrishtenizmin (Kriptokatolicizmin në sidomos në territor të Cërnagorës apo Karadaku).

Islamizimi pranohej sipërfaqësisht nga kryefamiljari e më vonë edhe nga meshkujt tjerë të rritur të familjes (por jo edhe nga femrat - gratë), të cilët para pushtetit osman do të njihen me emra të rinj musliman për tu paraqitur para pushtuesit si mysliman për shkaqe tatimore, kurse në qarqet familjare fshehurazi ishin krejtësisht krishterë sikur të gjithë të krishterët tjerë. Vetëm se haptas nuk shkonin në kishë apo nuk merrnin sakramente, vetëm se brenda natës meshtari ishte i detyruar që ti vizitonte, pagëzonte dhe të kryente çdo shërbesë fetare që ata kërkonin. Pra, jeta e tyre fetare ishte e dyfishtë, paraqiteshin nga frika haptas se janë mysliman, kurse fshehtas mbanin fenë krishtere. Ky fenomen është në disa vende i pranishëm, sikur në Shqipëri, paoshtu edhe në Kosovë. Në koncilin kombëtar kishtar të 1703 i mbajtur në Mërçi është trajtuar poashtu edhe kjo temë. Poashtu edhe koncili tjetër kishtar shëqiptar i 1871 dhe tjetri i vitit 1895 trajtonin këto tema.

Poashtu është itneresant se Vatikani ishte interesuar që këto gjëra të përfundoni si duhet. Kështu që dy enciklika dhe një dekret janë shkruar për këtë temë. Enciklikat janë firmosur nga papa Benedikti XIV. Këto dy enciklikave të papës Benediktit XIV i dedikoheshin popullit shqiptar: “Inter Omnigenas“ e vitit 1744, dhe “Quod Provinciale Concilium“ e vitit 1754 apo edhe dekreti që për studiues tanë nuk është shumë i njohur “Decretum que reprobantur nonnullae praxes christianorum occultorum muhamethanum sectam simultantium“ i 19.02. 1774 të nënshkruar nga prefekti Kongregatës Propaganda Fide MSgr Castelli preferohet që fëmijëve të krishterë t’u vihen emra të krishterë. Kjo gati më së shumti ka të bëjë me territorin e sotëm të Kosovës dhe të

Maqedonisë këto enciklika dhe dekreti i lartpërmendur, apo më mirë të themi për laramanët e kësaj ane. Po i sjellim një rënë në italisht e tjetër në anglisht këto enciklika këtu:

III. 1. Inter omnigenas calamitates - Encixklika e Papës Benediktit XIV e 1744 mbi koncilin kombëtar shqiptar 1703 dhe mbi laramanët

Fra le calamità di ogni specie dalle quali i figli della Chiesa che abitano sotto il dominio degli infedeli sono oppressi da ogni parte, e delle quali, tutte, sentiamo compassione con paterna carità, quelle che più sollecitano e premono il nostro animo sono quelle da cui temiamo che nasca occasione di perdizione per le anime redente dal Sangue di Cristo, con la conseguenza che possa essere causato un danno alla integrità della Fede cattolica e della disciplina. Fra tali calamità che Voi, Venerabili Fratelli, Diletti Figli, sostenete da tempo nel Regno di Serbia sotto il durissimo giogo dei Turchi, e che altre volte giunsero alle Nostre orecchie da molte parti, Ci colpirono con incredibile dolore le ultimissime che Ci furono spiegate con maggiori particolari e quasi mostrate ai Nostri occhi dal Venerabile Fratello Giovanni Battista, da Noi eletto e costituito Arcivescovo di Skopje. Infatti, anche se abbiamo dovuto lodare e anzi ammirare l'assidua vigilanza e sollecitudine per il proprio gregge dei Pastori di codesto Regno e la ferma costanza dei popoli nella Fede e nella pietà, fra le gravissime vessazioni e persecuzioni inferte dalla crudeltà degli infedeli e dall'odio degli scismatici, tuttavia Ci causarono molto dolore sia il comportamento non lineare e fluttuante o anche arbitrario, in cose della massima importanza, di alcuni di loro, sia la corruzione dei costumi e della disciplina portata nella maggior parte dei fedeli dalla compagnia degli stranieri, ma soprattutto la turpe occultazione della professione cristiana, somigliante all'infedeltà, che molti in codeste regioni mostrano di usare, per timore di danni materiali.

1. In verità, quelle cose che si dice si siano introdotte fra i fedeli di codeste Chiese contro la purezza della fede e dei costumi dovevano, per la maggior parte, essere prevenute o corrette ed emendate in forza delle sanzioni sufficientemente conosciute del diritto pontificio e canonico, dei decreti della Sede Apostolica emanati più spesso attraverso

l'organo dei Venerabili Nostri Fratelli Cardinali di Santa Romana Chiesa preposti agli affari di "Propaganda fide", ma specialmente a motivo di ciò che fu stabilito nel Concilio Albanese che fu indetto e celebrato, sotto il Nostro predecessore di felice memoria Clemente XI, dal Primate di codesto Regno, per tutto il clero e il popolo di Albania e Serbia. Perciò, richiamando alla memoria a tutti voi tutte le predette leggi del Diritto Ecclesiastico e della Sede Apostolica e raccomandando molto di studiarle e osservarle, comandiamo che il predetto Concilio Albanese, adattato specialmente alla vostra situazione e all'opportunità dei tempi, sia in tutto mantenuto e dappertutto osservato, volendo che tutti gli Arcivescovi, Vescovi, Parroci e Missionari e gli altri che sono in cura d'anime in codesto Regno, abbiano presso di sé qualche copia di quel Concilio e cerchino di regolare e di conformare il loro comportamento e quello dei loro fedeli secondo quelle norme.

2. Tuttavia, affinché siano tolti del tutto ed eliminati per sempre i più gravi abusi riguardanti l'integrità della Fede, dei costumi e dei riti, che sono giunti a Nostra conoscenza da codeste regioni, dopo averli Noi stessi considerati ed esaminati con attenzione e diligenza, abbiamo stabilito, col consiglio dei Nostri Venerabili Fratelli, di riferirvi e di annunciarvi quei Decreti che seguono, le cui disposizioni confidiamo nel Signore che debbano essere abbracciate volentieri da tutti voi, a cui spetta, come utili e necessarie, e nondimeno ordiniamo con autorità Apostolica che siano esattamente compiute e custodite.

3. Cominciando perciò dalle cose della Fede, senza la quale è impossibile piacere a Dio, ordiniamo e comandiamo rigorosamente a tutti e singoli i fedeli di codesto Regno che vogliono mantenere la comunione con la Chiesa cattolica, che si guardino dal fare o dall'ammettere alcunché contro i precetti e le norme Evangeliche, al fine di occultare il possesso della Religione cristiana, per quanto talvolta sia lecito e necessario; specialmente quelle cose che implicano una affermazione della setta Maomettana. Perciò, se avranno ricevuto la circoncisione, sappiano che Cristo non gioverà ad essi per nulla, secondo la parola dell'Apostolo. Evitino del tutto di assumere nomi turchi, che non dovrebbero nemmeno ricordare con le labbra; di frequentare gli abominevoli templi degli infedeli, chiamati Mosche e; di profanare, mangiando carne, i giorni dei digiuni Ecclesiastici: ciò, al fine di essere creduti Maomettani. Tutte queste cose infatti, anche se la Fede di Cri-

sto è mantenuta nel cuore, non si possono fare senza la simulazione degli errori di Maometto, contraria alla sincerità cristiana; tale simulazione contiene una menzogna in materia gravissima e comporta una virtuale negazione della Fede, con gravissima offesa di Dio e scandalo del prossimo.

4. Ma molto più, nel caso che siano interrogati dalle pubbliche autorità, sappiano che non è loro lecito professarsi seguaci della setta Maomettana, ma ricordino che quello è il tempo in cui – brandendo lo scudo della Fede – debbono non solo credere col cuore alla giustizia, ma anche confessare Cristo con la bocca per la salvezza, altrimenti, se avranno osato rinnegarlo davanti agli uomini, anche Lui li rinnegherà davanti al Padre Suo.

5. Ugualmente empio ed illecito è l'abuso di quei Cristiani di Serbia che, prossimi a morire, permettono o dispongono che i loro cadaveri siano consegnati alle sepolture dei Turchi, con l'assistenza di costoro e con l'uso dei riti Maomettani; infatti, se non devono affatto vergognarsi di Cristo in vita, quanto meno lo devono nel momento in cui stanno per comparire al Suo tremendo giudizio, affinché Egli non si vergogni di loro davanti al Suo Eterno Padre.

6. Sarà dunque compito dei Vescovi, dei Parroci e dei Missionari, ammaestrare ed ammonire seriamente quei Cristiani che empicamente osano fare le cose suddette, con grande offesa della Fede; invano si vantano della custodia, dello zelo nella legge cristiana e della educazione dei figli nella medesima legge, poiché se mancano anche in uno solo di questi punti, si rendono colpevoli di tutti. Perciò dichiarino ad essi apertamente che chiunque, per timore di qualsivoglia potestà o per paura di perdere i beni materiali, tradisce la sua Fede, provoca l'ira di Dio su di sé e si esclude da ogni speranza di salvezza, a meno che se ne penta, poiché teme più l'uomo che Dio e preferisce conservare le cose effimere di questa terra piuttosto che acquistare le realtà eterne. Se poi alcuni vorranno continuare ostinati in questa via di empietà, saranno privati dei Sacramenti in vita e, se morranno impenitenti, dei suffragi dopo la morte; a questi nessun Ministro della Chiesa osi ammetterli, altrimenti dovrà essere punito dal proprio Vescovo con le pene canoniche, secondo quanto è prescritto anche dal suddetto Concilio Albanese.

7. Sono ugualmente da tener lontane dai Sacramenti della Chiesa quelle donne che, introdotte nel padiglione dei Turchi col titolo di mogli,

celando la professione della religione cristiana, là conducono una vita lontana da ogni esercizio della religione; ad esse dev'essere dichiarato dai Pastori che non ripongano fiducia per l'eterna salvezza in quella fede che, morta senza le opere, si convincono di poter conservare utilmente soltanto nel cuore.

8. Quanto ai figli di queste donne, che vengono presentati ai Parroci per essere battezzati, se la loro vita sembra in pericolo, i predetti Parroci non esitino a battezzarli, ammonendo le madri che, se guariranno, dovranno educarli con impegno nella religione cristiana. Riguardo a quelli di sana e robusta costituzione, che sono presentati al Battesimo dalle suddette madri senza fini superstiziosi, ma con l'unico scopo di ottenere la salvezza, poiché è impossibile esaminare le singole circostanze che possono convincere se essi persevereranno nel culto della legge Evangelica e della Fede, o se, privati dell'educazione Cristiana da madri di quel genere, seguiranno l'empietà del padre Maomettano, considerati anche i pericoli dell'età infantile per i quali dicono che, per lo più, un terzo degli uomini muore prima di compiere i 10 anni, pensiamo di non dover comandare nulla espressamente. Solamente esortiamo i Ministri Ecclesiastici che, dopo aver invocato con gemiti la luce dello Spirito Santo, si comportino secondo la sua guida e le indicazioni della sua prudenza. Se poi crederanno di poterli ammettere al Battesimo, non omettano di inculcare nelle madri l'obbligo rigoroso a cui sono tenute, di far conoscere la verità di Dio a questi figli della Chiesa, se arriveranno all'uso di ragione, e di educarli nella disciplina e nella legge del Signore.

9. Giunge alle Nostre orecchie anche la notizia grave e molto incresciosa che i Decreti del Concilio Tridentino sul Sacramento del Matrimonio da alcuni non sono osservati in codeste regioni nelle quali – come comprova lo stesso Concilio Albanese – essi furono a suo tempo debitamente pubblicati. Perciò, dichiarando che tutti i fedeli di codeste parti sono tenuti ai suddetti Decreti, definiamo completamente invalidi e nulli quei pretesi matrimoni che sono contratti davanti al solo giudice dei Turchi, detto "cadi", o anche senza di lui, dai soli sposi, e non secondo le prescrizioni del predetto Concilio Tridentino. Coloro che contrassero nozze nulle e clandestine di tal genere e, dopo averle contratte, convivono, comandiamo che, come persone che vivono in illecito concubinato, a meno che facciano penitenza del passato e siano

congiunti con matrimonio valido riguardo alla Chiesa, siano tenuti lontani dalla partecipazione ai Sacramenti.

10. Ma quando il matrimonio è stato contratto secondo il rito dai fedeli, non permettiamo affatto a loro, neppure per salvaguardare le mogli dal rapimento dei Turchi, di rinnovarlo davanti al Cadi per mezzo di procuratori secondo il rito turco, salvo che il rito maomettano delle nozze sia puramente civile e non contenga nessuna invocazione a Maometto o qualunque altra specie di superstizione. Infatti, benché facciano questo non di persona, ma per mezzo di procuratori, tuttavia non devono mai essere considerati innocenti di quel crimine che viene commesso per loro autorità o mandato.

11. Per quanto riguarda le pubblicazioni stabilite dal Concilio Tridentino, benché si dica che in Serbia non sono affatto confermate dall'uso, in quanto tuttavia sono prescritte ai Parroci anche di Serbia nel prelodato Concilio Albanese, tolta la facoltà di dispensarne tranne che per motivo di necessità urgente, comandiamo che ciò sia osservato in tutto, per quanto si possa fare.

12. Se poi la moglie di qualche fedele fugge fra i Turchi e osa contrarre nozze scellerate con qualcuno di loro, non è lecito al marito sposarne un'altra al posto di quella, in quanto il Matrimonio, indissolubile per diritto divino finché vivono i coniugi, non viene affatto dissolto dal misfatto di una donna di tal fatta. Quindi se uno in tale situazione ne sposa un'altra, commette adulterio e, se non si separa completamente da lei, dev'essere tenuto lontano dai Sacramenti.

13. E pure a tutti è chiaro che cosa si debba dire sulla salvezza di simili donne, a meno che facciano penitenza. Riguardo alle donne cristiane rapite con la forza dai Turchi e sposate a forza o nell'infanzia che, senza essere congiunte da nessun diritto di fede sacramentale, perseverano in illecito concubinato con gli infedeli, stabiliamo in tutto la medesima cosa che fu decretata nel predetto Concilio Albanese: siano loro negati i Sacramenti della Chiesa, non tenendo in nessun conto né la loro pretesa perseveranza nella fede cristiana, né la violenza usata loro dai Turchi in età infantile, e nemmeno il fatto che siano considerate dai Turchi come moglie unica o migliore o giusta. Queste cose non danno nessun diritto, a chi vive in concubinato o fornicazione, a ricevere i Sacramenti, e non offrono ai Sacerdoti nessuna facoltà ad amministrarli a chi ne è indegno.

14. Circa le dispense matrimoniali, i Vescovi e i Missionari di Serbia stiano attenti a non servirsi senza giudizio o verso gli immeritevoli delle facoltà loro comunicate da questa Santa Sede, e a non oltrepassare i limiti della loro autorità. Abbiamo perciò stabilito che non si debba concedere nessuna dispensa a quei cristiani occulti, di cui si è detto, che fingono di seguire i riti maomettani; infatti costoro, poiché si vergognano di Cristo, si rendono indegni delle grazie della Chiesa, che di Cristo è la sposa. Inoltre non concedano nessuna dispensa nei casi in cui prevedano che i matrimoni non saranno celebrati validamente e santamente secondo il rito della Chiesa Cattolica, come detto sopra; in tal caso infatti non sarebbero dispense, ma dissipazioni e incitamenti all'incontinenza, dalle quali il fedele e prudente ministro di Cristo deve tenersi lontano in ogni modo.

15. Specialmente poi considerino che, fra le altre facoltà loro comunicate, non si trova quella di dispensare dall'impedimento di giustizia di pubblica onestà, proveniente dal matrimonio rato che sia intercorso altra volta fra l'una o l'altra delle parti e il consanguineo in primo grado dell'altra parte, ma che sia stato sciolto prima della consumazione o per morte o per altra legittima causa. Infatti questo impedimento è più forte di quello che nasce dagli sponsali: perciò dovranno evitare di concedere una dispensa di tal genere.

16. Nel celebrare le nozze si osservino i tempi prescritti dalla Chiesa Cattolica. Se poi i Maomettani, celebrando le loro nozze nei tempi proibiti, avranno invitato qualche fedele a motivo del suo ufficio, poiché i precetti della Chiesa non riguardano minimamente coloro che ne sono fuori, non si proibisce ai cattolici di Serbia di parteciparvi, comportandosi con cristiana modestia, purché lo si possa fare senza offendere il Creatore, né i fedeli, né la Chiesa di Dio, e non ci sia nessuna invocazione a Maometto nelle nozze dei Turchi e nessun rito superstizioso, ai quali i cristiani invitati debbano partecipare o consentire con la bocca o con le azioni.

Tuttavia, se cercheranno, per quanto potranno, di scansare quelle adunanze di infedeli e quei conviti profani, eviteranno molti pericoli per le loro anime.

17. Per quanto riguarda la cognazione spirituale, comandiamo che in Serbia siano osservati in tutto i sapientissimi Decreti del Concilio Tridentino, nonostante qualsiasi consuetudine contraria. Perciò non permettiamo che sia estesa oltre le persone e i gradi definiti dallo stesso

Concilio quella cognazione che nasce dai Sacramenti del Battesimo e della Confermazione, ed espressamente dichiariamo che nessuna cognazione spirituale nasce da altra causa e specialmente dall'assistenza prestata al matrimonio, anche su invito dei contraenti; come neppure fra coloro dai quali vengono tagliati i capelli ai bambini per la prima volta. Infatti è importante il motivo del predetto Decreto conciliare che, a causa delle troppe proibizioni, non avvenga più spesso che si contraggano matrimoni in casi proibiti senza saperlo, o si perseveri nel peccato, o che debbano essere sciolti con scandalo. Ciò che fu stabilito sapientemente circa quei casi di cognazione spirituale che erano già stati accolti nella Chiesa, a molto maggior ragione deve valere in altre specie di tal genere che, ignote nella Chiesa Cattolica, hanno un'origine infetta dagli scismatici, dei quali è tipico imporre agli uomini pesi gravi e impossibili a portarsi, senza muoverli nemmeno con un dito. Perciò è sicuramente da disprezzarsi lo scandalo di costoro, se avranno saputo dell'osservanza di questo decreto fra i fedeli.

18. Riguardo poi ai sacri riti, in cui le Chiese di codeste regioni, mettendosi davanti come specchio ed esempio questa Chiesa Romana, Madre e Maestra di tutte le altre, mostrano di usare non altro che il Messale, il Rituale ed il Cerimoniale Romano, esortiamo i Venerabili Fratelli Arcivescovi e Vescovi a non cambiare niente in questa consuetudine sicura e lodevole; tanto nella celebrazione dei Santi Misteri e nella amministrazione dei Sacramenti, quanto nelle Benedizioni e negli Esorcismi, non permettano che sia aperto l'ingresso, sotto qualunque pretesto, a qualsivogliano altri riti, cerimonie e preghiere, presi da altre parti.

19. Badino poi che le cause di timore che talvolta sono addotte per omettere nell'amministrazione del Battesimo le cerimonie prescritte dal Rituale Romano, non siano inutili o leggere; e, qualora capiti che siano trascurate per veri e gravi motivi, cureranno anche che, appena possibile, siano compiute. Infatti riti di così grande importanza e di tanta antichità e sommamente necessari a procurare riverenza al Sacramento, non si trascurano senza peccato grave.

20. È da curare altresì che, tolto il caso di necessità e di giusto timore ispirato dagli infedeli, non si usi nell'amministrazione del Battesimo l'acqua comune e naturale e nemmeno quella che viene benedetta per le purificazioni; né temerariamente si ometta di usare l'acqua benedetta a questo preciso scopo secondo la prescrizione del Rituale Romano.

Infatti può difficilmente accadere senza massima incuria e vano timore (anche secondo il senso del Concilio Albanese), che nelle Chiese Parrocchiali, dove esistono, non siano benedetti i fonti battesimali nei tempi stabiliti e secondo i riti, o che non ci sia una sufficiente quantità di Sacri Oli per questo.

21. Per compiere il loro dovere pastorale, vigilino anche che ai fedeli dimoranti in qualunque luogo, non manchino Sacerdoti Cattolici che possano amministrare loro la Sacrosanta Eucaristia nella solennità di Pasqua, sia perché sia osservato il Decreto del Concilio Laterano per tutti i fedeli di ambo i sessi, sia perché, nella comune letizia di tutta la Chiesa per la Risurrezione del Signore, i figli della Chiesa siano nutriti e irrobustiti da questo vivificante pascolo che è anche simbolo dell'unità. E se capitasse che, a causa della infelicità dei luoghi e dei tempi, questo non si possa in alcun modo fare entro le due settimane che intercorrono dalla domenica delle Palme alla domenica in Albis, in tal caso, a tenore di questa Lettera, concediamo e permettiamo che i popoli di codeste regioni della Serbia possano soddisfare quel precetto o in Quaresima o nella solennità di Pentecoste e nei giorni precedenti, secondo il consiglio del proprio Sacerdote.

22. Con troppo dolore abbiamo poi saputo che le Chiese di codeste regioni sono talmente abbandonate e rovinose e che il furore degli'infedeli è così insolente che non è possibile conservare la Santissima Eucaristia in modo decente e sicuro, come si conviene. Da ciò deriva che la maggior parte dei fedeli infermi paga il debito alla natura senza il Viatico della salvezza. Per l'avvenire si deve ovviare e provvedere, per quanto possibile, a questo gravissimo male; perciò i Parroci devono cercare con ansiosa diligenza di aver notizia degli infermi, non solo per purificarli col Sacramento della Penitenza, e per aiutarli e sollevarli con esortazioni cristiane e conforti spirituali, ma anche perché siano ristorati col santissimo Corpo di Cristo e fortificati per affrontare l'ultima battaglia. Perciò, quando vedano che il pericolo di morte sovrasta qualche fedele, al più presto gli somministrino il predetto Sacramento dell'Eucaristia e, se possono farlo senza pericolo, presolo dalla Chiesa, se ce n'è qualcuna, lo devono portare a casa dell'infermo, dal momento che non è lecito celebrare la Messa presso gli infermi, in luogo non consacrato, eccetto il caso gravissimo di necessità.

23. Mentre poi il Sacerdote porta agli infermi un così grande Sacramento, osservi con esattezza i decreti promulgati nel Concilio Albanese, con i quali si comanda che, indossata la cotta e posta la stola sulle spalle, con davanti almeno un cero, recitando a bassa voce inni e salmi, porti devotamente il Sacramento entro la Sacra Pisside o in un Calice pulito, tenendolo davanti al petto con le due mani. Ma quando la prepotenza e l'iniquità dei Turchi è più forte (come si aggiunge nello stesso luogo), il Sacerdote porti sempre la stola coperta dalle proprie vesti, nasconda la Pisside in un sacchetto o in una borsa che, appesa al collo con cordicelle, tenga sul seno, e non vada mai solo, ma si faccia accompagnare almeno da un fedele, in mancanza del chierico.

24. Infine, riguardo alla sepoltura dei cadaveri dei fedeli, si evitino tutte le vane credenze dei Turchi, dalle quali in verità traggono un'impura origine alcuni riti superstiziosi, come lavature che vengono eseguite con incenso e con la recita di certe preghiere che sono disapprovate dalla Chiesa Cattolica. Pertanto, astenendosi, per quanto potranno, da ogni apparenza negativa e dalla imitazione degli infedeli, i popoli di codeste regioni imparino che in tali riti non c'è nulla che sia necessario alla salvezza e al suffragio dei defunti, e non diano importanza né alle dicerie e alle derisioni dei Turchi, né ai vani discorsi degli scismatici.

25. Nel giudicare poi i pericoli in presenza dei quali abbiamo dichiarato che può essere addolcito il rigore della disciplina Ecclesiastica nelle circostanze sopra enunciate, ammoniamo e preghiamo tutti i fedeli di codeste regioni, e specialmente i Pastori delle Anime, affinché, innalzando con cristiana fermezza gli animi abbattuti, considerino che cosa sia davvero da temere e che cosa da disprezzare; osservino i precetti di Dio e della Chiesa non con angustia e timore delle autorità terrene, ma con la larghezza della carità e l'ardore dell'amore che scaccia il timore; amministrino la cura delle Anime. E se giudicheranno giusto motivo per trasgredire i precetti della Religione Cristiana o per trascurare la cura delle Anime loro affidate, la sola paura degli insulti dei Turchi o il pericolo di lievi incomodi, veramente di loro si potrà dire: "Trepidarono di timore laddove non c'era da temere". Perciò esortiamo nel Signore e scongiuriamo i Venerabili Fratelli Arcivescovi e Vescovi, che lo Spirito Santo pose a reggere codeste Chiese oppresse da un cumulo di gravissime calamità, a scacciare questi vani timori dal petto dei Ministri inferiori della Chiesa e di tutti i fedeli, e a sollevarli e a

stimolarli affinché, calpestati ugualmente le lusinghe e i terrori del mondo, per il sentiero arduo e angusto, seguano con costanza Cristo, Capo della Chiesa, che li chiama alla vetta della santificazione.

26. Riconoscano infine la singolare misericordia nei loro confronti del nostro Dio, il quale, mentre con terribile giudizio permise che in altre regioni sottoposte alla dominazione degli infedeli la Religione Cristiana fosse completamente calpestata ed estinta, volle invece che in codesto Regno di Serbia splendesse la luce della sua verità, guardando la quale gli uomini che si trovano nelle angustie e nelle tribolazioni potessero ricevere consolazione in questa vita, e fossero condotti a conseguire l'altra migliore e più beata.

27. Perciò, Venerabili Fratelli, Diletti Figli, meditate ancora, e ancora guardate che, per il vizio di un animo ingrato, non si inaridisca il flusso della divina pietà verso di voi e sia tolto a voi il Regno di Dio, dal momento che avrete sdegnato di ottemperare alle sue leggi e di conservare i costumi rettamente stabiliti.

28. Se poi i sopraesposti decreti, ai quali amiamo richiamare il vostro modo di fare per la purezza delle santissime leggi della Chiesa, e che con Apostolica autorità con questa nostra Lettera vi dichiariamo che devono essere in tutto eseguiti da voi, vi sembreranno pesanti e impossibili da portarsi, badate di non attribuire per vostra opinione al leggero peso di Cristo e al giogo soave della sua legge quella pesantezza e molestia che traggono principio o dalla eccessiva sollecitudine di conservare i beni temporali, o dalla cupidigia di acquistarli. Se rigetterete queste cose e riterrete che non si può conciliare la servitù del mondo con quella che avete dichiarato a Cristo, tutto vi sembrerà davvero leggero e spedito nell'osservanza della legge cristiana. E poi Dio è fedele e non permetterà che voi siate perseguitati dagli infedeli né che siate tentati oltre le vostre forze, ma anzi dalla tentazione ricaverà un guadagno e ripagherà abbondantemente i pochi momenti delle vostre tribolazioni con un eterno cumulo di gloria. La qual cosa augurandovi di cuore dallo stesso Padre delle misericordie e Dio di ogni consolazione, impartiamo a voi tutti affettuosamente la Benedizione Apostolica.

Dato a Roma, presso Santa Maria Maggiore, il 2 febbraio 1744, quarto anno del Nostro Pontificato.

III. 2. Quod provinciale - (on christians using ohammedan names) Enciklika e Popës Benediktit XIV mbi emrat e muhamedanëv (Iaramanët)

To Our Venerable Brothers the Archbishops and Bishops as well as Our Beloved Sons, the Parish Priests and Missionaries of the Province of Albania.

Venerable Brothers and Beloved Sons, We give you Greeting and Our Apostolic Blessing.

Forbidding Use of Mohammedan Names

The Provincial Council of your province of Albania, Venerable Brothers and Beloved Sons, was held in the year 1703 during the pontificate of Our predecessor Pope Clement XI. It decreed most solemnly in its third canon, among other matters, as you know, that Turkish or Mohammedan names should not be given either to children or adults in baptism. It also decreed that the faithful of Christ should not allow themselves to be called by Turkish or Mohammedan names which they had never received, for the purpose of either exemption or immunity from taxes, or the advantage of free trading, or avoiding penalties. We have confirmed and commanded the observance of this decree in Our encyclical letter *Inter omnigenas*, addressed to the kingdom of Serbia and its neighbouring regions. This encyclical letter, covering many subjects of religion and discipline, was published on the 2nd of February 1744 in the fourth year of Our pontificate. This prudent and saving statute was established by your predecessors with great wisdom and devotion as a shining example of your Catholic faith and sincere Christian piety; in our 1744 encyclical, We strictly ordered it to be imitated and fully observed by other churches. Just as adhering to it clearly results in the greater fame and reputation of your province and in greater benefits for securing the eternal salvation of souls, so if it should be neglected, it would greatly dishonor your province and openly endanger these souls.

In Our letter mentioned above, We designated that abuse as a cowardly concealment of the Christian profession, approaching infidelity. Since then, We have learned with great mental anguish that many people in that province continue to take Turkish or Mohammedan names despite the consideration of their eternal salvation. They do so not only in order to be immune and free from those taxes and burdens which

have often been and continue to be imposed on the faithful of Christ, but also in order that neither they themselves nor their parents may be thought to have abandoned the Mohammedan sect, thereby avoiding the requisite penalties. For all this cannot take place without a pretense of the errors of Mohammed, even if the faith of Christ is adhered to in the heart, and this is at variance with Christian sincerity. It involves a lie in a most serious matter and includes a virtual denial of the Faith, most insulting to God and scandalous to their neighbors. It even gives the Turks themselves a suitable opportunity to rate all Christ's faithful as hypocrites and deceivers, and accordingly to persecute them justly and deservedly.

2. Our sorrow and anguish is further increased by the fact that some of you yourselves, venerable brothers, and of you also, beloved sons, parish priests and missionaries, take no measures against so vile and hateful a pretense. In fact, some of you even connive at it; by being impressed by empty motives to find excuses for sins, you do not hesitate to allow those who take common Turkish or Mohammedan names and desire to be addressed by them, to partake of the Sacraments with no pang of conscience at all, to the public offense of the obedient faithful.

3. We who are entrusted with the care of all the churches and the supreme administration of the sacred Apostolate; in this capacity, We are obliged to lead all Christians back to the way of salvation and to present them to God pure and sincere, walking in the spirit and in truth without stain. We have heard Our Venerable Brothers, the Cardinals of the Holy Roman Church, who are general Inquisitors for evil heresy on this subject. In accordance with their advice, We first renew and confirm by Our Apostolic authority in this letter the praiseworthy canon of the council of your province of Albania, and We command that it be strictly observed. Also We extend the decrees of Our church by the same authority and uniformity to include your province; We equally strictly prohibit any of Christ's faithful from daring to take Turkish or Mohammedan names in order to be considered Mohammedans, in any case, under any pretext, or in any conceivable circumstances.

4. Furthermore, venerable brothers and beloved sons, We ask and urge you in the Lord to think seriously about your ministry and the strict account you will have to give to the Eternal Judge Jesus Christ, the

Supreme Prince of Pastors, for the sheep entrusted to each one of you; to this end, We urge you to take personal care by your good works that your election will be assured. Since it would be very careless and negligent on your part not to, do not fail to patiently convince, implore, and exhort the faithful of Christ in your Province to lead a good life among the nations. Urge them in all affairs to conduct themselves so as to be an example of good works in order that those who oppose them may be chagrined since they have nothing evil to say of them, and they cannot accuse them of being evildoers who for the sake of base gain profess one thing with their lips while believing differently in their hearts. But if they do not accept your warnings and Our commands, they must be compelled by the rod to follow the norm of Apostolic discipline. The sanctions and penalties provided for by your Albanian council and by Our letter mentioned above must be fully applied in their case: that is, they must be declared unfit to receive the Sacraments in their lifetime, and if they die unrepentant, to benefit from prayers after death. Insofar as it is necessary, We renew and re-apply these penalties; We enjoin you to ensure their due execution. This should not be hard for any one of you, venerable brothers and beloved sons, for none of the schismatics and heretics has been rash enough to take a Mohammedan name, and unless your justice abounds more than theirs, you shall not enter the kingdom of Heaven.

5. Finally, gravely advise those who have converted from Mohammedanism or the children of such converts, if they lack confidence in their constancy in the Faith, fearing punishment by their rulers if they abandon their Turkish names, to emigrate secretly from those territories and come for refuge to Christian lands. There they shall in no way lack the help of God who gives food to all flesh, or the charity of the faithful, especially if their Bishops provide them with letters of recommendation. In the meantime, We lovingly grant you Our Apostolic Blessing, venerable brothers and beloved sons, and We desire each Venerable Brother Bishop to extend it in Our name to all the orthodox faithful of Christ in his own diocese.

Given at Rome in St. Mary Major on the first day of August, 1754, in the fourteenth year of Our Pontificate.

III. 3. Imzot Lazër Mjeda dhe laramanët e Karadakut

Më 21. 12. 1912 Imzot Lazër Mjeda i drejtohet të Kongregatës P. Fide Kardinalit Gotti me një letër e ndër të tjera thekson edhe këtë: “Lartesia Juaj e di se në Kryepeshkopatën time kishte të krishterë të fshehur (laramane); ata duke perfituar nga ardhja e pushtesve të rinj që “krenohen me emrin kristian”, menduan se erdhi koha të shpalleshin hapur se ç`dëshironin të ishin; dhe të gjithë fshatrat në Mal të Zi të Shkupit, Janjevës dhe Ferizajt u shpallën hapur katotikë. Nuk dihet asgjë për ata që banonin në krahinën e Prizrenit, por ka mundësi që edhe ato të kenë bërë të njëjtën gjë, pasi ishin lidhur ngushtë me të tjerët. Se ç`numër kishin, s`mund t`ju them tani, por është e sigurt se duhet të jenë disa mijëra. Porse për serbët, që ndërkohë mburren se kanë ardhur të çlirojnë të krishterët nga zgjedha muslimane dhe t`i japin liri të gjithëve, ky fakt bie ndesh e t`i acaron nervat, u thirrë famulltari i Janjevës për t`i treguar se si është bërë ky kthim. Famulltari u përgjigj se ato kishin qenë gjithnjë katolikë, por nga fiika e turqëve kishin qëndruar fshehur deri atëherë. Komandanti shtoi: “Nëse turqit duan të ndrojnë fe, duhet të bëhen ortodoksë, e jo katolikë, pëndryshe është më mirë të rrinë turq”. Këto fjalë tregojnë mjaft qartë se ç`kriter kërkon të ndjekë qeveria e re dhe si shtypjet dhe perndjekja turke të lë të kuptosh atë të skizmatikëve (serbëve). Ia them këto Lart. Suaj sepse nën kujdesin Tuaj të lartë dhe mjetet e mundëshme, të përpiqeni për liritë tona.”¹

Një vit më vonë, saktësisht më 29 shtator 1913 imzot Mjeda i shkruan të njëjtët kardinal kështu:

Në të vërtetë këto ditë e para u bë një lëvizje e madhe sidonos në anët e Cërماغorës (Mali i Zi i Shkupit), ku pothuajse të gjithë të fshehurit ishin shfaqur tek famulltari i Stubllës dhe i kishin kërkuar një letër, ku të dëshmojnë se ishin katolikë. Famulltari nuk kishte kundërshtuar dhe njëri prej tyre, një farë Jetishi nga Dunavi, ishte shpallur i pari katolik me të gjithë familjen. Pro qeveria, pasi mori njoftimin, kishte dërguar t`i thonin që, ose të mëhehsin ortodoksë, ose ti priste vdekja. I shkreti ishte endur si shtegtar nëpër shpella e

ferra për disa kohë, por pastaj, duke parë që familja kontrollohej çdo ditë dhe turbullohej nga serbët, ishte ktyher në shtëpi, duke u shtrirë se ishin dakord me dëshirat e tyre.

Ndërsa një tjetër, megjithësei kërcënuar dhe rrahur, që më i patundur dhe vazhdonte të mbetet katolik...

Duke qenë në këtë gjendje gjëra, mendova të shkoja në këto vende e të shikoja se ç`mund të bëhej. E në fakt, në ditën e shtatë të këtij muaji shkova në Letnicë e dergova të thirrmin njerëzit e njohur të fshatrave të ndryshëm. Ata erdhën. I pyeta pse donin të ishin katolikë e ç`mendonin të benin. M'u përgjigjën me një zë se ishin katolikë dhe katolikë donin të mbetëshin; por te frikësuar nga njëra anë nga kërcënimet dhe ngacmimet e serbëve, e nga ana tjetër nga mburrjet e muslimanëve, të cilët thonin se së shpejti qeveria turke do të merrte këto krahina dhe do të hakmerrej egërsisht nga tradhëtia e tyre, ishin terhequr e s`ishin shfaqur publikisht katolikë, se prisnin kohë më të mira atje. 2

III. 4. Të pagëzuarit që mbahen fshehtë në Karadak

Të pagëzuarit dhe që mbahen të fshehtë në Karadak janë shumë edhe sot. Gjendja e tyre më 1946 ishte kjo sipas F. Djuric³

Laramanë kishte në këto vende:

Dunav, Goden (Stublla poshtem), Selishte, Koregj, Sefer, Terzijaj, Depçe, Zubaj, Vërçevic, Stanqiqi, Zegbash, Remnik, Smajmuçija, Llokme, Loçkobare, Papaz, Ribnik, Nishor, Jasen, Caravajkë, Zhegra, Muçibaba, Bresalc, Remnik, afër Prizrenit Lladrovç e Vohor, në Drenicë Lazice e Llapushnik etj.

Shkrimtari bullgar Cilev P. Kishte vizituar më 1911 shumë vende nëpër Kosovë (shih Obikolka iz albanski seliste v Pristinsko, Prizren, Debrsko i Ohridasko), sikur edhe Dunav, Hanroc, dhe në Loçkobare përmend ai një rast interesa që festonin festat katolike, sikur shën Dimitrin (Sh`Mitrin), ku kishin blerë qirinjë për ti ndezur natën e për tu lutur, vërë për të festuar. Poashtu edhe A. Urosevic

Urosevic (Dvoverstvo medju Arbanasima) përmend këtë vend ku kishte laraman, që i kishte treguar Don Tadej Ivanovic.

Pastaj në vende afër Ferizajit, kishte familje laramane sikur Talinovci, Jerliu, Muhovci, Koshare. Këto vend i kishte vizituar deri von prifti i Ferizajit. Është interesant se këto vende i kishte vizituar prifti laramanët, por nuk ishte hetuar fare se është priftë nga rrethi, sepse ai ishte veshur sikur fshatar i thjesht dhe kishte qantën në krah, ku kishte një armë për gjueti dhe disa pëllumab të mbytur në krah, kështu që në qantë kishte të gjitha përgatitjet e veta për meshë dhe ceremoni të tjera fetare dhe shkonte e thonte meshën në këto vende. Këtë e bënte edhe don Bartollome Fantela i njohur sikur Don Bata, që kishte shërbyer dhe kishte shërbyer edhe në famullinë e Letnicës dhe sipas gjitha gjasave qysh në fund të shekullit 19 në Stublëll kishte organizuar mësim për fëmijët e këtushëm e më vonë edhe në Mitrovicë don Nikollë Mazrreku (për këtë shof edhe faksimilin e dokumenteve arkivore e letrave të konzujve austriak nga Mitrovica). Kjo formë e organizimit të mësimi të fëmijëve nëpër famulli katolike në Kosovë, gati se ishte e rëndomt. Don Fantela kishte hapur edhe një shkollë kishtare në gjuhën shqipe në Ferizaj. Poashtu kishte edhe në Pushnik laraman. Në rrethin e Pejës ka në këto vende laraman, në Belaj, Lumbardhë e Rashiq,

Don Ciril (Qiril) Fabijan është prifti i mëparshëm i Letnicës që kishte punuar shumë me laramanë në tërë Karadakun. Edhe sot e njoftin disa prej tyre këtë meshtar të zellshëm. Don Qiril është i lindur më 16.IV.1916 në fshatin Lasce, komuna Dvor të Sllovenisë, famullia Zuzenberg. Më 14.IV.1942 është shuguruar për meshtar. Pas luftës së dytë botërore ishte kapelan në Letnicë dhe pastaj më vonë në Pejë. Ai kishte sëmundjen e kancerit. Në tetor të 1953 u operua në Zagreb dhe 3 ditë pas operacionit vdiq më 11.XII.1953, edhe pse ishte i ri, vetëm 38 vjeçar. Është i varrosur në Zuzenberg. Ka shkruar dy kronika për famullinë e Pejsë (dorëshkrim) që quhen „Kronika e famullisë Pejë“, 1942 dhe 1948.

Shumë emra që ka shënuar si laraman, ka meritë të madhe prifti i Letnicës don Qiril Fabjan që do ti japim këtu më poshtë

Selishte/Malokët

Shaban Bakija

Selim Bakija /me 7 anëtarë

Zylfije Bakija

Myrta i Shabanit /me 5 anëtarë

Hasani i Ahmetit /me 10-12 anëtarë

Delii i Dalipit

Sherifi i Dalipit

Tali i Lilit

Lazi i Lilit

Ganiu i Osmanit

Vrçevica

Hajrizi i Ahmetit

Naziu i Fahirit

Nahiu e Agushit

Avdyli

Rizahi

Terzijaj

Hajdini i Smajlit /me 35 anëtarë

Saliti i Ajvazit /me 15-20 anëtarë

Abazi i Mysinit /me 15 anëtarë

Delia i Ajvazit / me 9 anëtarë

Hasani i Salifit/ me 3 anëtarë

Hajrizi i Hysenit /me 6 anëtarë

Ramadan i Salihut / me 6 anëtarë

Dhe 51 persona të tjerë

Të tjerët deklarohen haptas katolikë

Dunav

Gjemë Hyli

Një tjetër familje nuk është shënuar emri

Sefer

Hamdiu

Bajrami
dhe 28 anëtarë

Koregj
Rrahimi i Hajrez
Sejdiu i Nuhisë
Jetishi i Murtezit
Vebiu i Nasufit
Simoni i Monit
Rifati i Monit
Emini i Sadrisë
Rizah i Alies
Demushi i Zylfijes
Idrizi i Sejdis
Dhe 55 persona të tjerë

Gjendja e vitit 1986

Selishte (Malokët)
Shabani i Bakies (që u shpërngul në Gjilan)
Selimi i Bakies (janë në Selishte)
Zylfiu i Bakies (me familje është shpërngul në Zhegër)
Myrta i Shabanit (është në Selishte dhe biri i tij është martuar me një laramane nga Dunavi
Hasani i Ahmetit, jeton me familje në Selishte
Delia i Dalipit
Tali i Lilit (Halilit), një djal i tij jeton në Seliste kurse tjetri është shpërngul në Zhegër
Sherifi i Dalipit, jeton me familje në Selishte.
Familja e Malokëve është më shumë katolilke se laramane.
Shaban Bakija është shpërngul në Gjilan
Ilazi i Halilit apo siç e quanin Ilazi i Lilit iste Mark Gashi, jeton me familje në Prishtinë. Djali i Ilaz Halilit apo Mark Gashit është poeti i njohur Mirko Gashi.
Ganiu i Osmanit (Zef Osmani) jeton në Kabash

Në Selishte sot nuk ka më katolikë, por ka vetëm 6 shtëpi laramne kurse të tjerët janë shpërngul në Zhegër, Gjilan, Kabash, Konjare afër Kumanovës, Shkup Ferizaj etj.

Prej dy familjeve janë ishin dy priftërinjë, që kishin studjuar në Itali dhe kishin shërbyer nëpër shumë vende të botës. Shahini (Pashk) i Ferizit dhe Ahmeti i Fazliës. Për Shahin (Pashk) Ferizin kemi shkruar në këtë libër, por për Ahmetin nuk kemi të dhëna të duhura, kështu që mbetet të hulumtohet kjo gjë. Siç duket Ahmeti ka vdekur në Stamboll dhe është vorrosur atje, kurse Shahini (Pashku) në Damask ka vdekur dhe është vorrosur.

Prej Selishtës është familja Azizi që sot jeton në Kabash. Është shumë interesant që të studijohet familja Azizi, pasi që kur ata u deklaruan më haptas më 1929 se nuk do të mbesin më laraman, por do të jetojnë si të krishterë të vërtetë, sihte për këtë rajon diçka tronditëse dhe guxim i madh për atë kohë. Për këtë arsye, bashkvendasit e tyre kishin “nuhatur” për këtë punë dhe dëshironin që ta pengonin. Kështu që ky ishte i detyruar që të shpërngulej nga Seliste e të shkonte në Kabash. Por prapseprap banorët e Selishtës dëshironin ta pengonin. E kanë rrahur këtë familje, pse shpërngulej dhe deklarohet haptas si katolike dhe nuk e kishin lënë më që të kthehej fare në Seliste. Por edhe kur shkaun në Kabash, kishin probleme nga muslimaët dhe laramanët e karadakut, e sidomos të Selishtës, që këta tashmë haptas shkonin në kishë. Dëshironin ta pengonin. Një kohë kjo familje shkoi dhe u vendos në Stubëll, për shkak të këtyre kërcënimeve, por më vonë prap u rikthye në Kabash, kur u qetsua gjendja, ku edhe sot jeton.

Asllani i Azizit kishte dy djem, Osmanin dhe Ilazin

Osmani kishte 3 djemë, Alia, Hamdia e Ramizi. Ilazi kishte vetëm një djal, Halimin

Aliu (Ilia, Elia) kishte 5 djemë e 5 vajza: Zefin (Shaqirin), Pashkun, Fatmirin, Isakun, Seferin dhe vajzat të martuara (Manja e Difa).

Hamdiu (Martini) kishte dy djemë Zizkin (Frrokun) dhe Reshatin (Ilia).

Ramizi (Antoni) kishte vetëm një vajzë, Ima.

Halimi kishte një djal (Sahitin (Frrokun), që kishte vdekur në moshën e re më 1974. Ai ka dy fëmijë, Pal (Halim) dhe Afrim (Ilaz).

Vërçevicë

Hajrizi i Ahmetit

Nahia i Fahirit

Nuhija i Agushit që tashmë është shpërngul në Ferizaj

Avdyli

Rizahu

Terzija

Hajdini i Smajlit, kjo familje jeton në Zhegër

Sahiti i Ajvazit, kjo familje jeton në Prishtinë

Abazi i Misinit, kjo familje jeton në Zhegër

Delia i Ajvazit, kjo familje jeton afër Shkupit

Hasani i Salihut, kjo familje jeton në Kabash dhe janë deklaruar haptas katolik

Hajrizi i Salihut, kjo familje jeton në Kabash

Shefkia i Jetishit, kjo familje eton në Kabash

Dunav

Më 1981 sipas m. Itilija Krämer kishte 60 persona katolik, 221 laraman dhe 16 mysliman.

Kurse me 1987 ishin vetëm 5 shtëpi katolike (me 51 anëtarë) 20 laramane (me 148 anëtarë) por asnjë musliman. Kështu që shumica prej tyre janë shpërngul në vende të ndryshme, në Konjar (afër Kumanovës), Ferizaj, Gjilan, Shkup. Kabash etj. Nga ky vend është edhe meshtari Don Shan Zefi, m. Tevida Ademi (nga një familje muslimane, por ajo është bërë murgeshë dhe shërben dhe ligjeron në Institutin kateistik në Shkodër) Ajo ka studjuar teologjinë në Zagreb. Poashtu edhe këngëtari Ismet Bexheti është i këtij vendi.

Sefer

Hamdiu me familje është shpërngul në Gjilan

Bajrami është shpërngul me familje në Ferizaj

Koregj

Rrahimi i Hajres

Sejdiu i Nuhisë
Jetishi i Kurteshit
Vehbia i Nasufit
Rifati i Monit, kjo familje është shpërngul në Ferizaj ku edhe është deklaruar haptas katolike
Emini Sadrise
Rizahu i Alies
Demushi i Sybfijes
Idrizi i Sejdisë
Simoni i Monit

Poashtu edhe në vendet sikur Remni, Caravajk, Smajlmuq, Zub, Depçe, Zegbash e Muçibab ka familje që janë laramane, por këto familje ishin më shumë nën ndikim dhe presion të muslimanëve që të deklaroheshin katolik, kështu që nuk ishte lehtë që të mblidhen statistikatat e sakta të tyre për shkak të frikës që mos të merrë vesh ndokush.

Zhegra

Është qendër e laramanëve të Karadakut. Sepse për laramanët është shumë lehtë që në shtëpitë e veta të mbajnë fenë krishtere, kurse haptas kanë emra mysliman dhe nuk mund të vërehet se janë të krishterë. Në Zhegër ka shumë të tillë, që janë laraman dhe nuk mund të vërehen.

Rajoni Stanqiq

Në Depçe janë 4 shtëpi laraman

Në Zimerc janë 3 shtëpi laraman

Në Toplanë janë 16 shtëpi laraman

Në Muqaj janë 2 shtëpi

Në Azemce nuk dihet saktësisht se sa kishte, sepse banorët e këtushëm janë shpërngul në Zhegër, Gjilan, Konjare afër Kumanovës, Shkup etj. Azemce ishte nën ndikim dhe presion të muslimanëve, kështu që laramanët nuk kishin lehtë nese dihej se ishte laraman.

Nga ky vend vjen edhe familja Azemi (botues të revistës Fakti në Maqedoni), që ishin më parë të pagëzuar, dhe pastaj u shpërngulën në Maqedoni dhe kishin humbur çdo kontakt me katolikët e Karadakut.

Jasen

Këtu ishte një familje katolike. Ukaj. Zefi (Shefkiiu) dhe Serafini (kishte vdekur dhe kishte një djalë Selverin por jetonin sëbashku me Zefin. Baba i tyre Prenku (Rexha) ishte deklaruar më 1936 katolik. Prenku (Rexha) kishte edhe 7 vëllezër dhe 10. Kur u deklarua Prenku (Rexha) haptas katolik, kishte probleme të mëdha me vëllezërit dhe rrethi e vet, të nxituar nga hoxha i vendit. Hoxha u kishte përkrarur që familjen e Prenkut (rexhës) ta maltretonin e ta mbyllnin në shtëpi, vetëm pse ishte deklaruar haptas katolike. U kishte predikuar vendasve të këtushëm se “ të krishterët shkojnë në ferr, kurse myslimanët në parajsë” dhe se të krishterët jënë të papastër. Të gjitha kontaktet më familjen e Prenkut (Rexhës) i kishin ndërpre vëllezërit dhe mtorat dhe kishin bërë presione të mëdha që mos të deklarohet haptas katolik. Kishin paguar disa njerëz që edhe ta vrasin vëllaun e vet Prenkun (Rexhen), vetëm pse ishte deklaruar haptas katolik. Poashtu kishin maltretuar edhe gruan e tij, vetëm e vetëm që të kthenin mendjen e tij. Vëllezërit dhe motrat e tyre ishin shpërngul në afërsi të Kumanovës dhe Shkupit, pasi që kishin parë se Prenku (Rexha) nuk dëshironte “të kthehej” në myslimanizëm, dhe kishin thënë se “ne nuk dëshirojmë të jetojmë të jetojmë në afërsi të latinëve që shkojnë në kishë dhe që hanë mishin e derrit”.

Llokme

Llokma është vend ku të gjithë ishin ose të krishterë ose laraman. Pra, mysliman nuk kishte në këtë vend.

Stublla e ulët (Goden)

Këtu janë 20 familje laramane dhe 10 muslimane. Ka edhe familje katolike.

Bresalci

Është vend shumë itneresant për laraman. Qysh në vitin 1641 argjipeshkvi Gjergj Bardhi shkruan në raportin e tij se në Bresalcë janë të gjithë katolik. Ishin gjithësej 16 shtëpi me 120 banorë. Ishin 40 të krezmuar. Më 1760 argjipeshkvi Matej Mazrreku shkruan se në Bresalc kishin mbetur vetëm 4 shtëpi katolike, kurse 15 të tjera janë islamizuar, por ai deklaron se të gjithë gratë kishin mbetur ende katolike. Kurse A. Uroseciv në shkrimin e tij “Dvoverstvo medju Arbanasima” shkruan për 1905 se në Bresalc kishte probleme me sfqinjëve që ankohehsin se fqinjët e tyre mbajnë kontakt me kishën katolike. Këtu bëhej fjala për mahallën e Rexhovytëve. Kur është dorëzuar lista e emravë të rekrutuar të krishterë më 1930 në Vërbovc afër Gjilanit më 1930 nga meshtari i Letnicës. Në këtë listë ishte poashtu edhe emri Gjergji, i biri i Tahir Ahmetit nga Bresalci. Pasi që Vërbovci nuk ishte përgjgjës për Bresalcin, por ishte Paravoli, kqështu që ky emër u dërgua në Paravol. Në Paravol u argumentua se Gjergji në të vërtetë kishte emrin Rifat dhe ishte biri i Ahmet Tahirit. Fjala është për 1930. Të njëjtën gjë, Uroseciv e konstaton se prifti katolik nga Letnica don Tadej Ivanovic kishte vizituar shpesh Bresalcin dhe aty kishte mbajtur edhe meshën, poashtu don Tadeja kishte pagëzuar dhe kishte kurorëzuar kishtarisht njerëz nga Bresalci. Edhe sot e kësaj dite në Bresalc është vendi ku quhet „Kisha e Bresalcit“.

Bukavishte

Janë 5 familje larame

Brus/Peshter

Në Brus janë familja e Halit dhe Metë Gashit që ende janë laraman. Haliti kishte 2 djemë, Shabanin dhe Lila. Meta kishte dy djem, Hasimin, Limën Nazir dhe Ramadanin. Sot janë Shaban Haliti e Lila Haliti ende laraman. Rasimi Metë Gashi kishte 3 djem, Isa, Alia e Duli, që janë edhe sot laraman. Isa lidhjet martesore të fëmijëve të vet i kishte me msuliman, kurse Aliu dhe Duli me katolik. Kur kishte vdekur Lima, në familje ishte bërë ndarje se a të vorroset Lima me prift apo Hoxhë. Nipi i tij Isa, ishte që të vorroset me hoxhë.

Pasi u bë corrimi i tij, prap antarët e familjes që ishin të vorrosët me prift, kishin shkuar te prifti i vendit dhe kishin lutur që të thotë meshë për Limën.

Bukavishte

Në Bukavishte ka familje laramane, së paku dihet për familjen Gashi. Janë 5 familje Abaz Gashi, Shaip Gashi, Rrustem Gashi dhe Hajdar Gashi. Këta i kanë pagëzuar fëmijët e vet dhe shkonin fshehtas në kishë. Shumica e banorëve të BUKAVISHTËS janë shpërngul në Kabash, Janjevë, Ferizaj, Prishtinë, Shkup.

III. 5. Libër pagëzimi i kriptokrishterëve (matricularum baptizatorum cryptocatholicorum) në Stubëll

Në Letnicë ruhen librat e pagëzimev përveç të katolikëve poashtu edhe të priktokatolikëve e quhen: Liber baptizatorum occultorum I. (1906-1915) dhe II. (1920-1936), poashtu edhe Libro dei Battezzati della Parrocchia di Zernagora dell` Anno d`84-due (për 1842-64) dhe maticna knjiga rodjenih od 1866 do 1889 god. Poashtu edhe në Stubëll janë librat e pagëzimeve, por një prej tyre është më rëndësi këtu për ne: Matricularum baptizatorum Cryptocatholicorum Ecclesiarum Beatae Mariae Virginis Crnagorensis in Letnica Atque Sancti Joseph, Sponsi Beatae Mariae Virg. in Stubla Stubalae, die 27.XII.1951, Transcriptor: Dominicus Ramaj. Transkribimin e bëri don Ded (Doninicus) Ramaj më 1951, kurse këta emra janë të shënuar edhe më parë në librat e të pagëzuarëve nga meshtarët që kanë pagëzuar. Libri ka të bëjë me pagëzimin e kriptokrishterëve nga zona e Karadakut sidonos në vitet 1893-1940, por në këtë libër gjindet edhe më 1979 të pagëzuar. Për këtë libër pagëzimi ka bërë shumë propagandë edhe Beogradi, kinse po ripagëzohen shqiptarët në fenë krishtere. Beogradi akuzonte se kleri katolik po bën misionarizimin e zonës së Karadakut. Qeveria beogradase më 1934 ki-

shte kërkuar nga famullia e Stubllës që këta emra që janë të pagëzuar dhe që janë të shënuar në këtë libër, duhet të fshihen dhe kjo punë të mos ndodh më. Pagëzimi apo deklarimi haptas si katolik i kriptokatolikëve nga zona e Karadakut shihej me sy të keq nga ana e politikës së Beogradit, shihej si akt kundërshtetëror dhe kërkohej nga ipeshkvi Gnidovec dhe nga famullia e Stubllës që këto gjëra mos të ndodhnin më kurrë. Kurse të njëjtën kohë, edhe përfaqësuesit fetarë të besimit mysliman kërkonin nga Beogradi që kjo gjë të mos ndodhë më dhe e alarmojnë Beogradin për këtë akt “jopatriot”⁴ që kleri katolik po pagazëon ata persona. Beogradi posedonte edhe disa emra që ishin të pagëzuar në Stubëll.

Në një shkrim të botuar te “Urtia” më 1995 janë shënuar disa nga emrat e laramanëve dhe vendet prej nga vijnë, të nxjerrë nga ky libër.⁵ Disa nga emrat dhe vendet prej nga janë që ishin të pagëzuar e që gjinden në këtë libër që më poshtë po i shënojmë disa nga fëmijët e pagëzuar, vendlindjet, datën e lindjes e të pagëzimit si dhe emrat e prindërve të tyre:

Dunav: emri i pagëzimit Ndue (Rexhep), i lindur me 13.04.1893. i pagëzuar më 11.06.1893, emri i babait Bajrami i Ferat Dunavit, e ëma Sala Latif Zekbashit; Sefer: emri i fëmijës Simon, i lindur më 14.09.1894, i pagëzuar me 04.02.1895, babai Selmani i Sinanit e ëma Ajetja e Misinit; Llapushnik: Mark (Hamzë) i lindur më 1866, i pagëzuar më 22.04.1895, babai Zeneli i Ukës, e ëma Zyka e Asllanit; Selishtë: Mark, i lindur më 28.05.1895, i pagëzuar më 03.06.1895, babai Hamza i Rrahmanit, e ëma Nazifja e Sadrisë; Koregj: Jozef, i lindur më 30.01.1890 i pagëzuar më 22.8.1895, babai Halimit i Azizit, e ëma Zeliya e Januz Seferit; Stublla e Poshtme: Tereze, e lindur më 22.12.1873, e pagëzuar më 13.12.1895, babai Fazlija i Jakupit, e ëma Nazifja e Tahirit; Terzijaj: Anë, e lindur me 4.3.1896, e pagëzuar me 19.3.1896, babai Munishi i Jakupit, e ëma Nazifja Rexhep Dunavit; Bresalc: Prenk, i lindur me 1.4.1896 i pagëzuar me 3.5.1896, babai Rama i Durmishit, e ëma Zehidja e Ismailit; Depce: Marta e lindur më 10. 8.1906 e pagëzuar më 19.8.1907; babai Mustafa i Jakupit, e ëma Halimje e Emërllahut; Miçibabë: Mariaj e lindur më 20.8.1906 e pagëzuar më 8.9.1906, babai Jakupi i Selmanit, e ëma Raima e Misinit; Jasen:

Kristofor i lindur më 8.6.1916 i pagëzuar më 15.6.1916, babai Hasani i Eminit, e ëma Hamitja e Sinanit; Trne (Kosovë) Mark, i lindur më 20.10.1899, i pagëzuar më 1.9.1902, babai Rrahmani i Demirit, e ëma Qamilja e Bajramit; Tërnovë: Gjergj i lindur më 23.4.1911, i pagëzuar më 25.9.1913, babai Mehmeti i Muslisë, e ëma Raba Pajazitit; Papaz: Katarina, 26.1.1914 e pagëzuar më 22.9.1916, babai Brahimi Sadikit, e ëma Nazifja e Metit; Remnik: Tadeja, i lindur në muajin e tretë të 1898 i pagëzuar më 27.4.1898, babai Rama i Jakupit, e ëma Zyla e Ramës.

Në faqën 6 të këtij libri është i pagëzuar edhe një fëmijë i Idriz Seferit, emri i të cilit nuk figuron (ose është brenda në numrin paraprak). Pra, vendlindja: Sefer, i (e) lindur më 6.1895, i (e) pagëzuar më 13.12.1895, babai Idriz Seferi, e ëma Baftja e Gjafer Brahimit (pagëzuesi don Mikel Tarabulluzi, fq.6.nr.50).

Gjithësejt 824 të pagëzuar janë të shënuar në këtë libër që nga viti 1893-1940 e 1979 (i pagëzuari i fundit)

III. 6. P. Viktor Pashku (apo Shahin Ferizi) nga Selishta e Gjilanit - është prifti katolik shqiptar nga fshati “musliman”

Është edhe një rrëfim që ngjall shumë interesim, ai i një meshtari (prifti) që vjen nga një fshat, “i tëri musliman”, por në fillim të shekullit ishte ndryshe. Fshati është në afërsi të Stubllës dhe i përket territorit të kësaj famullie e quhet Selishte, që është në afërsi të Zhegrës së Gjilanit. Nga ky vend vjen Atë Viktor Pashku (Atë Viktor Paskes), i cili më 22 qershor 1953 nga qeveria franceze kishte marrë çmimin shumë të njohur “Palmes d’officier

d'Accademie” për përhapjen e kulturës franceze. Atë Viktor Pashku (Paskes quhej zyrtarisht) është i lindur më 14. IX. 1878 në Selishte të Zhegrës. Sipas F. Djuric, atë Viktor Pashku quhej në Selishtë Shahin Ferizi (apo djali i Feriziz)⁶. Nga Zhegra kishte edhe një tjetër meshtar që quhej Ahmet Fazlija⁷. Si meshtar i rendit salezian i provincës franceze, kishte shërbyer në: Selanik, Stamboll, Paris, Akbes, Damask e Bejurt, ku më 31 korrik 1961 kishte vdekur, Siç duket, varri i tij është ende në Bejrut. Atë Viktor Pashkun (Paskes) e kishte ripagëzuar poashtu një lazarist tjetër shqiptar në Prizren Atë Simon Lumezi nga Prizreni, i cili më vonë shkon në Amerikë, ku edhe atje ishte ligjërues në një shkollë teologjike në Brazil. Ai shkruan për vendlinjen e vet Selishtën kështu:

“Pasi që myslimanët e fshatit tonë ishin tejet fanatik, ne s`mund të shkallnim haptas fenë tonë të shenjtë. Para syve të mi ra viktimë vëllau im kur morën vesh se jemi katolik. Nga frika prej hakmarrjes, si është adeti tek ne, deshëm të më vrasin edhe mua. Miqët tanë më fshehën dhe më çuan në Cërnaqore, pastaj në prizren te famullitari Simon Lumezi, shqitpar....

Të gjithë e din se isha detyruar të braktisi Selishtën në moshën 6 vjeçare për të shpëtuar nga masakri, viktimat e ti cilit ranë ati im i mjerë, nëna ime dhe sa mija

të tjerë shqitparë katolik nga fanatizmi turk... Qysh atëherë unë s`kam parë atëdheun tim, duke pasur 76 vjet po edhe i sëmurë rënd...

Në vitit 1950 kam udhëtuar në Stamboll, Smirnë dhe në Selanik, prej nga mund të udhëtoja gjer në Shkup me tren, e prej Shkupit në Cërnaqore, dhe në Selishte me kerr ose me kali. Mund të udhëtoja si francez. Mirëpo në Selanik mora letrën prej nipave që të mos

nisem, sepse nuk ishte e porositshme të vij në vendlindjen time!!! Ky ishte për mua rasti më i volitshëm të vizitohesha vendin tim dhe të tërë farefisin tim për të cilin më mori malli i madhe. E kështu m'u ndërpe rruga...

Fshati ynë e kujton përherë vdekjen e babës dhe të nënës sonë, si dhe të mijëra shqiptarë të tjerë që i mbytën turqit fanatik vetëm përse janë `Katolik`.”⁸

III. 7. Hoxha i Lubishës ishte katolik

Lubishta, afër Vitisë. Ky fshat kishte hoxën e vet dhe ishte dervish. Një ditë kishte dalur për punë të veta hoxha i fshatit për të shkaur në Letnicë me birin e vet Omerin, që kishte 25 vjet. Rugës para se të arrinte në Letnicë, u ndesh në udhën e kryqës që ka 14 ndalesa, ku të krishterët lusin dhe këndojnë gjatë kohës së kreshmëve. Hoxha i Lubishtës ndalejë nëpër ndalesa, kurse biri i tij Omeri nuk dinte taman se çka do të thotë kjo punë dhe ishte kureshtar të dinte. Duke ecur rrugës, dëgjohej një zë duke kënduar në natyrë. Duke iu ofruar këtij zëri, vërehej se ishte një grup besimtarësh që këntonte këngën e Pashkëve „Regina coeli laetare. Alleluja! Alleluja!“ dhe dukej se tërë natyra bashkëndonte. Kur u ndeshën me turmën hoxha dhe biri i tij Omeri u larguan pakëz që t'ua lëshon udhën besimtarëve e mos ti pengonin dhe të njëjtën kohë filluan kabanat e kishës të bien për festën e kësaj dite. Gjersa turma kalonte afër hoxhës dhe birin të tij, hoxha nuk mund të rrinte i qet dhe filloj ti dridhën buzët dhe ngadale në vete filloi poashtu të këndoj këngën bashk me turmën e besimtarëve katolik të Letnicës. Biri i tij Omeri e vërente se babai i tij dridhej duke kënduar dhe filloi të pyes: “Babi, a e njefë këtë këngë?”. “Po, biri im e njof” i përgjigji i ati. Dhe vazhdoi: “sot katolikët festojnë Pashkët dhe kjo është këngë e Pashkëve. Të shkojmë në shtëpi” i përgjigji i ati të birin.

Pas kësaj ngjarje, i biri i hoxhës së Lubishtës nuk ishte i qetë. Kur arriti në shtëpi, ishte zëmëruar dhe nuk fliste, e ëma mendonte se ishte i sëmur, por dikur fjali filloi që të flasë dhe e pyeti të ëmën e

vet për këtë punë ditën e Pashkëve në Letnicë dhe e pyeti nënën e vet: “Nënë, ti dhe babai më keni edukuar në fenë myslimane, por në fakt ne jemi laraman. Ne e gënjëjmë edhe Krishtin edhe Muhametin. Sikur fëmijë kam mund të vërejë për jetën e dyfishtë dhe nuk e kisha taman të qartë këtë punë. Por tash po e shof se si është puna. Nuk dëshiroj më të jem tradhtar dhe frikacak dhe dëshiroj që të njofë më mirë fenë e të parëve të mi”. E ëma e pa se djali ishte brengosur dhe vendosi që ti tregonm se si ishte puna e i tha: “ti ke të dretj. Nuk dëshiroj më që të fsheh gjëra prej teje. Ne ishim poashtu të krishterë-katolik. Kjo ishte hiq më pak se para 25 vitesh, saktësisht të them pak muaj para lindjës tënde. Babai ytë dhe unë ishim në gjendje shumë të vështirë dhe për shkak të rrethit ksimim vështërsi dhe si të krishterë këtu ishte vështirë dhe sikur që ishte shumica e fshatit ne u dashtë të pranonim fenë muslimane. Por të jesh i bindur se as ne nuk e kemi harruar fënë tonë të vjetër” iu tha e ëma. Të birit të vet Omerit. Por Omeri nuk ishte i kënaqur me këtë, ai vendosi që të ndërmarrë hapa të tjerë në jetën e vet.⁹

III. 8. Në Pozheran festoheshin Kërshëndellat

Gjatë kërkimeve të mia që kam bërë në Vjenë në arkivin shtetëror austriak në Vjenë, kam hasur në dokumente ku flitet edhe për Posheranin e Vitisë ku priftin katolik e kërkonin disa banorë të këtij vendi që tu thonte meshën shenjëte. Kjo bëhej natën, që të mos vërehej, sidomos është një rastë në fillim të shekullit 20, konkret më 1910 ku meshtari katolik kishte shkuar për Kërshëndella që të kremtonte meshën në Poashtu, edhe sot e kësaj dite, në disa biseda me posheranasait, tregojnë se deri vonë gratë e vjetra mbanin kryqin të fshehur nëpër dhoma të veta dhe natën zgjoheshin e luteshin para kryqit, kur të gjithë ishin në gjumë. Prifti shkonte në Pozheran ishte ose prej Ferizajit, ose edhe prej Cërماغorës, pra prej Letnice apo prej Stubllë për festa të mëdha krishtere, sikur Kërshëndellat e Pashkët.

III. 9. Motrat Vinçenciane në Stubëll e Letnicë dhe laramanët

Motrat vinçenciane¹⁰ kanë arritur në Stubëll më 15 mars 1961. Në Letnicë më 1927 (vetëm për dy muaj) dhe me 1935 erdhën dhe mbetën aty deri sot. Motrat vinçenciane kishin ardhur nga Slovenia për të shëryber në Kosovë. Në kushte shumë të vështira dhe ambient ndryshe nga ai në Slloveni, ato megjithatë u përkushtuan popullit të Karadakut. Ato bënë vizita nëpër shtëpia edhe në vende të largëta, duke ecur këmbë. Në Stubëll dhe në Letnicë kishin një miniambullancë që për tërë rrethin e Karadakut u bë një çerdhe për të sëmurët. Pa dallim feje apo kombi. Këto motra, edhe pse pa rrugë të përshtatshme për të transportuar medikamentet e ndryshme mëse të nevojshme për të sëmurët, por ato i bartnin orë të tëra edhe vetëm dhe këmbë, vetëm e vetëm që të kenë mundësi për nëvojtarët. Është interesant se motra Svetomira Polda bante përherë një qantë me vete ku transportonte medikamente në Stubëll prej vendeve të ndryshme dhe kjo atë kohë quhej “motër strajca”. Taman sipas shembullit të Shën Vinçenc Paulit, themeluesit të këtij rregulli, që tërë jetën e vet ia kushtoi të sëmurëve.

Motrat e para që erdhën në Stubëll ishin nga Sllovenia : m. Svetomira Polda, m. Karmela Benko dhe m. Jerneja Novljan. Këto motra njihnin edhe barërishtat që mund të përdornin për sëmundje të njerëzve e që mund të gjindeshin në zonën e Karadakut, kështu që edhe atë pasuri natyrore e shfrytëzuan sipas mundësive.

Në kujtesën ende të freskët është motra Himelina Drenik. Më 1980 shkruan për laramanët e Karadakut se edhe sot e kësaj dite ata janë përherë që vizitojnë ambullancën e Stubllës për nevoja të ndryshme. Sidomos gratë tregojnë shpesh dhe thojnë se “ne në shtëpitë tona jemi katolike”. Është itneresant të thuhet se gratë dhe femrat laramane apo myslimane të anës së Karadakut, nuk kishin aq shumë besim tek mjekët për ti vizituar për ndonjë kontrollë mjekësore, por besim dhe mbështetje të plotë kishin në motrat vinçenciane dhe shpesh ishte shkak që ato i vizitonin. Për festa blejmë qirinjë, por ruhem i që mos të na shofin fqinjët tanë. Dhe i kemi poashtu dy emra, një të krishterë e një mysliman. Shkojmë fshehtas

në Kishë, sidomos për festa të mëdhaja”. Dhe vazhdon ajo se si tregojnë gratë gjatë mjekimeve që bënin në këtë ambullancë se edhe fëmijët e tyre i edukojnë në të njëjtën gjë sikur fet, pra edhe në fenë krishterë edhe atë myslimane, por poashtu i mësojnë që mos të flasin me dikë tjetër për këtë punë.

Ajo tregon një rast se si një herë një grua e re kishte ardhur 3 orë këmbë për të sjellur fëmion e e vogël tremuajsh dhe që ishte shumë i sëmurë. Ajo kishte udhëtuar 13 kilometra këmbë për ta ardhur tek ambullanca në Stubëll. Por ishte e kot, sepse foshnja e fogël ishte ishte në gjendje shumë të keqe. Dhe motra i tregon se për këtë foshnje ishte vështirë që të bëhet më diçka. Por e ëma i tregon se ajo është laramane dhe e pyet m otre se a bënë që të shkon me fëmijë në kishë dhe të thirrte priftin e atyshëm që fëmion ta bekon apo ta pagëzon, së paku ajo këtë dëshirë e kishte që fëmiu i saj të vdes si i krishterë. Meshtari i Stubllës shkon dhe e pagëzon fëmion, siaps dëshirës së nënës së tij, thu pas pagëzimit fëmiu vdes. Nëna e gjorë, ishte e kënaqur me këtë akt dhe thërret: Zot i dashtun, fëmiu shkoi në parajsë” dhe këhstu së paku një pjesë e dhëmbjës së shpirtit të saj u zbut, pasi kishte pagëzuar fëmion.

Është e ditur shpesh se fëmijët ishin pagëzuar nga nënat e tyre, pa dijeni të babait, nese në asi raste nëna ishte laramane e babai muslian, nuk guxonte ti tregonte kurrë për këtë punë. Kurse, kur të dytë prindërit ishin laraman, ata që të dy ishin të pajtimit të pagëzonin fëmion e vet.

Nuk duhet harruar se edhe motra Otilija Krämer në Dunav ka shërbyer shumë për gratë laramane dhe për popullatën laramane.

-
- ¹ GASHI Gj. Kosova Altari i Arbërisë, II, fq. 35.
- ² GASHI Gj. Kosova Altari i Arbërisë, II, fq. 66-67.
- ³ DJURIC F.: Die geschichte fq. 198-216
- ⁴ ZUTIC Nikola: Rimokatolicka misija i klerikalizam na Kosovu, fq. 108
- ⁵ GjERGJI Sarë: Laramanizmi (në Karadak), fq. fq. 115-116.
- ⁶ DJURIC F.: Die Geschichte der Krypto-Katholiken, fq. 204
- ⁷ DJURIC F.: Die Geschichte der Krypto-Katholiken fq. 204
- ⁸⁸ Shih. KRONIKU, in: Drita XV, 11-12 (107), 1984, fq. 8-9.
- ⁹ Krahaso DJURIC F.: Die Geschichte fq. 134-136 dhe Blagovest, (Shkup) 1933, Nr. 3, prill – maj.
- ¹⁰ Kraha. Djuric, F: die Geschichte fq. 180-187.

IV. BIBLIOGRAFI INTERESANTE

IV. 1. Hylli i Dritës

Hylli i Dritës flet edhe për P. Fran Koliqin, XI, nr. 2, 1935 fq. 55, kurse për Stubllën dhe Atë Anton Maroeviqin, Karadakun, Letnicën e Janjevën flet po ashtu te Hylli i Dritës dom Ndre Mejda, vëllai i argjipeshkvit të Shkupit, në XI, nr. 1, 1935, fq. mbi një diskutim që është bërë nëpër debatet sllave dhe shqiptare në rastin e shkrimit të Filip Fishtës në dy numrat e mëparshëm të këtij shkrimi mbi argjipeshkvijtë e Shkupit.

IV. 2. Johann Georg von Hahn mbi Stubllën dhe kriptokrishtenizmin

Një ndër studiuesit e thukët të historisë shqiptare është diplomati dhe konsulli austriak, Johann Georg von HAHN, i lindur më 11.07.1811 në Frankfurt a. M. dhe vdes më 23 shtator 1869 në Jena. Ai në librat e tij “Albanesische Studien“ dhe “Reise von Belgrad nach Salonik dhe Reise durch die Gebiete von Drin und Wardar” bën fjalë edhe për Stubllën dhe Karadakun. Në “Albanesische Studien” nuk jep informata të sakta për martirët e Karadakut, vetëm që e cek gjendjen makabre për martirët e Karadakut në afërsi të fshatit Gjilan. Kurse në librin “Reise von Belgrad nach Salonik” jep informata më të hollësishme për Stubllën. Në librin e fundit edhe njofton se Stublla kishte atëherë

40 shtëpi, kurse Binça 25. Po ashtu edhe të dhënat për martirët e Karadakut dhe mbi Atë Anton Moroieviqini i shënon Georg von Hahn. Kurse në librin “Reise durch die Gebiete von Drin und Wardar” vetëm i cek në faqen 334 pak informata për ipeshkvinë e Shkupit dhe po ashtu për famullinë e Karadakut. Në librat e tij ngjallin interesim hartat e rëndësishme, të cilat i shënojnë të gjitha vendet e këtij rajoni. Duhet pasur parasysh se të dhënat e Hahn-it janë bërë pak kohë pas kthyrjes së martirëve në vendlindjen e vet, sepse ai i boton këto dy vepra më 1854, 1861 dhe 1867, kështu që sigurisht përgatitja për botim e këtyre librave kushtonte kohë të gjatë në atë kohë. Hahn në librin e dytë përshkruan gjendjen e kriptokatolikëve dhe gjendjen e mjerueshme të tyre, jo vetëm në Karadak, por edhe në rrethinën e Prizrenit. Udhëpërshkrimi i tij në këtë rajon, jo pra vetëm për Stubllën, por gati për çdo fshat, jep informata, sado të jenë të vogla, janë me rëndësi, sepse janë të asaj kohe. Librat e J. G. von Hahn gjenden si në bibliotekat e ndryshëm austriake dhe janë abetare për studiuesit që dëshirojnë të merren me historinë, kulturën apo etnografinë shqiptare të shekullit 19. Hahn shkruan kështu: *In Mittelalbanien und dein Westen von Nordalbanien (dem Paschalik von Skodra) gibt es keine geheimen Christen; dagegen finden sie sich in dem Paschalik von Prisrend so zahlreich, dass die Gesamtzahl der dortigen Kryptokatholiken auf nicht weniger als 8000 Seelen angeschlagen wird. Ihre Abstammung nach sollen sie meistens Albanesen und nur einige im Norden des Landes gelegene Dörfer slavischen Stammes sein. Zu letzteren gehört das Dorf Gilani, welches durelt das Schicksal*

seiner Bewohner eine traurige Berühmtheit eriangt hat, denn diese wurden bekanntlich wegen ihres öffentlichen Rücktrittes zur katholischen Kirche unter schauderhaften Misshandlungen nach Asien geschleppt, von wo kaum die Hälfte nach ihrer Heimath zurückkehrte, nachdem es endlich den Bemühungen der Diplomatie gelungen war, von der Pforte die Erlaubniss hiezu zu erwirken, — denn die grössere Hälfte war den Misshandlungen während des Transportes und dem ungesunden Klima ihres Verbannungsortes erlegen. (Albanesische Studien, fq. 18).

Zur Pfarrei von Janjewe gehören vier katholische Häuser in Prishtina und 28 kryptokatholische Familien, dass heisst solche, welche im öffentlichen Leben für Muhammedaner gelten, obwohl sie sich im geheimen zum katholischen Glauben bekennen. Die zwei katholische Pfarrei des Bezirkes von Gilan liegt im Südön von Janjewe auf dem nördlichen Abhange es Karadag. Der Pfarrort ist das etwa sechs Stunden südlich von Gilan gelegene Dorf Letnitza mit 25 katholischen Häusern. Zu demselben gehören die Dörfer Schaschare mit 40 Häusern, Stubla, etwa eine Stunden süöstlich von Letnitza, mit 20 Häusern, zehn Minuten davon Wrnawakolo mit 10 Häusern, und eine Viertekstunde von diesem Wernesa mit 6 Häusern, anderthalb Stunden von Stubla Deps mit einem Haus, und Bintscha, zwei Stunden westlich von Stubla, mit 5 rämisch-katholischen und 22 griechisch-katholischen Häusern. Die Zahl der Krypto-Katholiken ist in dieser Pfarrei bedeutender, 17 Familien derselben haben erst vor einigen Monaten ihre katholische Confession vor der türkischen Behörden in G ilan

erklärt und sind von derselben anerkannt worden. Diese 17 Familien gehören zu dem Geschlechte der 25 Familien, welche vor etwa 15 Jahren bei gleicher Veranlassung sammt ihrem Pfarre Don Antonio Marawich aus Lesina nach Brussa geschleppt wurden. Von diesen, 184 Köpfe zählenden 25 Familien kehrten nach vierjährigen Exile 75 Personen in ihre Heimath zurück, die übrigen waren den Drasalen des Exils erlegen. Sie stammten aus den Dürfern Stubla, Bintscha, Wernawakolo und Wernesa. Es ist dies eine herzerreissende Geschichte, doch wozu verharrschte Wunden aufreissen, nachdem die Zeiten so viel milder und solche Vorfälle unmöglich geworden sind?

Die Gesamtzahl der krypto-katholischen Familien in beiden Pfarreien soll sich auf nicht mehr als 250 belaufen, und die der im Gebiete von Prisrend lebenden wird auf 200, und in dem von Ipek auf 150 beschrenk. Dies ergäbe als Gesamtzahl der albanischen Krypto-Katholicken des Erzbistums Skopia¹ dessen Sitz seit Langem nach Prisrend verlegt wurde, die Summe von höchsten 600 Familien oder 3.000 Individuen, und anderwärts gibt es keine Krypto-Katholiken. Freilich spricht man in Skodra von der dreifachen Summe, aber ist denn Skodra der einzige Ort, wo die aus der Ferne zugebrachten Summen auf das Quadrat erhoben werden? Wir vermuthen im Gegentheil, dass selbst unsere Angaben noch überschätzt sind. Doch selbst, wenn sie genau sein sollten, so berechtigen sie dennoch zu der Frage, ob es, ganz abgesehen von dem Rechtspuncte, nicht in dem wohlverstandenen Interesse der Pforte liege, ihre Toleranzedicta auch gegen diese 3.000 Seelen in

Anwendung zu bringen, indem die ihr aus dem gegen dieselben geübten Glaubenszwang erwachsenden Vortheile in gar keinem Verhältnisse zu dem moralischen Schaden stehen, welchen ihr der selbe in der öffentlichen Meinung von Europa zufügt. Denn welches sind diese Vortheile? einige Recruten; und wie lange kann die ihren christlichen Unterthanen gewährte Militarfreiheit noch dauern? und würden diese 3.000 Individuen nach ihrem öffentlichen Bekenntniss zur katholischen Kirche nicht zu Kopf- und Kriegssteuer verpflichtet werden? Bedenkt man nun noch die grösseren Verlegenheiten, welche das früher erwähnte Vorgehen gegen die Krypto-Katholiken der Pforte bereitet hat, und die noch grösseren Verwicklungen, welche ihr eine Erneuerung desselben bereiten müsste, so können ihre aufrichtigen Freunde nur wünschen, dass sie ihre Beamten in den betreffenden Bezirken strengstens dazu verhalten möge, den öffentlichen Glaubenserklärungen dieser Krypto-Katholiken keine Hindernisse in den Weg zu legen. Doch haben, wie gesagt, die Behörden von Gilan bereits einen lobenswerthen Anfang in diesem Sinne gemacht; hoffen wir, dass auch die übrigen Bezirksobrigkeiten diesen Beispielen folgen werden. (Reise von Belgrad nach Salonik" Fq. 83-84).

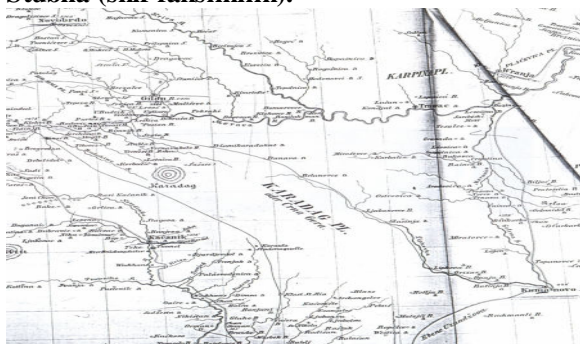
Zwischen dem Jerrekaribache und Nosail mündet von Süden her das Thal von Rimnik. Das Dorf, mit 40 alban., 12 Zigeuner- und 2 bulgar. Häusern, liegt 20 M. von der Morawa entfernt, an der Spitze einer Thalabelung. In dem Östlichen Arme liegt 1 St. bachauwärts von Rimnik das katholischen Dorf Stubla, ziemlich

hoch am nördlichen Abgange eines rundes, aus der Karadagkette hervorragenden Gipfels. (Reise von Belgrad nach Salonik Fq. 170).

In dem Östlichen Arme liegt 1 St. bachauwärts von Rinnik das katholischen Dorf Stubla, ziemlich hoch am nördlichen Abgange eines rundes, aus der Karadagkette hervorragenden Gipfels. (“Reise von Belgrad nach Salonik” Fq. 172.)

*Wenn wir das sogenannte Montenegro als das erste albanische „schwarzen Berg“ annehmen, so wäre dies das zweite, und weiter südlich von demselben, der Stadt Diwra gegenüir, werde wir doch eine dritte Landschaft dieses Namens kenne lernen. (Ob der zwischen Prischtina und Komanowo gelegene und nur von Albanesen bewohnte Bergtrich Karadagh von diesen nicht etwas auch Mal in *çi* genant wird, konnte wir nicht erfahren) (Gebiete des Drien und Wardar, fq. 79.)*

Poashtu edhe në fund të librit të tij gjinden hartat ku shifet edhe Stublla (shif faksimilin).

IV. 3. Misionet flutarake (missione volante) të Jezuitëve (italianë) në Kosovë dhe në Stubëll 1888-1912.

Italinët organizuan në Kosovë prej 1888-1912 misione flutarake, të cilët shkonin nëpër famulli të Kosovës dhe predikonin ungjillin. Kështu ishin edhe në Stubëll. Po i sjellim vetëm shkurtimisht disa nga informatat për këtë punë. Një libër në gjuhën kroate “Jezuitët te populli shqiptar” është përgaditë nga autori i këtyre rreshtave dhe një pjesë të madhe ia kushton kësaj teme. Libri i është dorëzuar don Ndue Ballabanit në Zagreb dhe redaktorit Prof. Dr. Martin Berishaj në Lubljanë për botim. Pritet së shpejti ta shohë dritën e botimit.

Ne veprën e botuar në Venedit më 1898, që mban titullint “Lettere edificanti della Provincia Veneta (Serie IX) përshkruhen jezuitët që ishin misionarë (missione volante) në ipeshkvinë e Shkupit prej 3 tetor 1896 deri më 21 skurt 1897. Duhet cekur se në këto misione rolin kryesor e lunate p. Donnico Pasi dhe p. Giacomo Jung. Në një kapitull të këtij përshkrimi gjejmë poashtu edhe përshkrimin me shumë interes dhe vizitën e jezuitëve italianë që i kishin bërë Stubllës dhe Binçës dhe që kishin bërë përshkrime të popullatës së kë-tushme. Nuk e kishin të lehtë për misionarët italianë, sepse autoritetet turke i akuzonin se këta dëshirojnë të ndërtojnë kisha apo shkolla në këto vende.²

Poashtu edhe “Letter edificanti della Provincia Veneta Serie XVII” shkruar nga P. F. Genovizz, ngjall interesim se në këtë pjesë, po

ashtu, bëhet fjalë për Stubllën e viteve 1900-1901 në një kapitull të tërë. Bën fjalë edhe për Don Mikelin dhe për historinë e Zojës Cër-nagore. Mandej jepen disa shënime me shumë interes për kriptokri-shterët dhe për ngjarjet e ndryshme të asaj kohe e të këtij rrethi. Aty jepet një ngjarje domethënëse: një person nga Stublla e kishte fe-juar djalin e vet me një vajzë nga Binça. Kurse ajo vajzë më vonë kishte shkuar për motër të kishës (murgeshë) dhe kështu ishte pri-shur fejesa, ndërkohë që ky dëshironte ta vriste babanë e vajzës që e kishte lejuar vajzën e tij të shkonte për motër kishe (murgeshë).³ Në këto publikime ka edhe shumë materiale për laramanizmin në përgjithësi në Kosovë.

Me mjaft interes është edhe letra e Francesco Genovizzi, e shkruar më 28 janar 1912 dhe e botuar në “Lettere edificanti dei padri della Compagnia di Gesu della Provincia Veneta, Serie XXII⁴, Venezia 1913, fq. 3-20. Në të jepet tejet mirë një përshkrim mbi gjendjen e këtij rajoni, pra jo vetëm mbi famullinë e Stubllës dhe famullitarit të saj, Don Miekl Tarabulluzit, por edhe mbi gjendjen e shumë kriptokrishterëve në këtë rrethin të Karadakut. E thekson se në Stu-bëll kishin formuar kongregatën mariane më 1911, kurse në një letër të mëvonshme e përshkruan famullinë e Shkupit, misionet e mbajtura në këtë famulli, të cilat i kishte kërkuar famullitari don Zef Ramaj.

Vlen të theksohet se deri më tani përherë është menduar se rregulli jezuit brenda vetes nuk kishte shqiptarë nga Kosova si anëtarë të vet në këtë rregull dhe mendohej se i pari ishte P. Shtjefen Dodes nga Stublla (meshtar i lindur më 1975). Por sipas dokumenteve në

gjuhët e huaja: italiane, angleze, fraqeze, kroate; dihet se edhe fratel Zef ishte nga Stublla (shif kapitull në v ete për fratel zefin në këtë libër) dhe që ishte anëtar i rregullit jezuit. Pra, Zef Antunoviq ishte nga Stublla qe ishte jezuit, fratel. Në librin që autori ka përgatitur në gjuhën kroate mbi jezuitët, shënohen më detaj këto gjëra edhe. Po ashtu, nga Gjon Sinishta janë të publikuara në gjuhën angleze. Jezuiti i njohur Fulvio Cordignano në 3 pjesët e libravet të veta “L`Albania” shkruante për fratel Zefin nga Stublla dhe rolin e tij si misionar i misionit fluturues. Shif edhe sidomos pjesën e parë, kreu VI, nr 3 ku shkruan për rëndësinë e fratel Zefit.

IV. 4. Albanija i Macedonija - Jakov Sliskovic⁵

Në dokumentet e arkivit shtetëror në Vjenë, Jakov Sliskovic paraqitete si nacionalist i tërbuar kroat, gjatë kohës kur ishte mësues në Janjevë, kur kishte ardhur nga nga Sarajeva për t’iu dhënë mësim kroatëve në Janjevë. Mund të shihet edhe në dosjen e Janjevës dhe Letincës për këtë person kontravers. Është interesant të theksohet se Sliskovic kur flet për martirët e Karadakut, nuk cek se ishin shqiptarë, por thotë “litnicasit tanë” dhe kështu është vazhduar citimi mes kroatëve se ata ishin kroatë, sikur rasti i Nikola Colak dhe Ive Mažuran në biografinë mbi Javjevën botuar me rastin e 700-vjetorit të Janjevës.⁶ Sliskovic në librin “Albanija i Macedonija” shënon se martirizimi ndodhi më 1852 dhe ishin 280 familje. Këto të dhëna nuk qëndrojnë aspak siç shkruan Sliskovic, pra as viti as

familjet; nuk dihet se nga i ka marrë këto të dhëna, edhe pse ai jetonte në Janjevë.

IV. 5. Autorë të ndryshëm për martirët dhe atë Anton Maroeviqin

Është interesant se historiani fraqez Hecquard Hyacinthe (*Histoire et description de la Haute Albanie ou Gukgarie*. Paris 1858 , fq. 484-487) iu kushton rëndësi martirëve ta Karadakut në librin e tij „Histoire...“ Sipas njohurive të mia, është i pari person që publikon diçka në libër apo gazetë mbi martirët e Karadakut (këtu nuk hyjnë letrat që janë të shkruara, por vetëm librat apo revistat që kanë shkruar për këtë temë). Sipas Hyacinthe Hecquard ishin të internuar 120 familje dhe diku rreth 1000 shpirtëra (persona); kështi që është shumë për tu pyetur se me të vërtetë a ishin 120 familje dhe 1000 persona, apo ai kisht fjalën se në Karadaku ishin 1000 familje që ishin kriptokrishtere dhe një pjesë e vogël u internua për shkak se ishin deklaruar haotas të krishterë. Tek Hecquard është shumë itnereasnt se cek që edhe më 1849 ambasadori anglez duhej të intervenonte te Porta e lartë për përmirësimin e gjendjes së kriptokatolikëve të Karadakut që ishin kthyer nga internimi dhe të rregulloj edhe gjendja e pasurisë së tyre që turqit iu kishin marrë me zorë.

Shifet shumë qartë nga ky se stubllasit kishin ende probleme me pushtetiftn tur të asëaj kohe. Sistoriani Hecquard i jep poashtu rën-

dësi të madhe vet priftit të atëhershëm të këti rrethi, atë Anton Maroeviqit. Poashtu edhe aktivitetet dhe angazhimet e ambasadave angleze, fraqeze e austriake për ndihmë e tyre për lirimin e martirëve të Karadakut nga kthetrat turke.

Ka disa autorë të tjerë (edhe sipas Gjergjit-Gashit) që ishin të mendimit se Martirët e Karadakut nuk ishin në numër vetëm aq sa mendohej deri më tani, porse më shumë. Mendohej se ishin diku rreth 1000 martirë nga ky vend. Ndoshta janë të përzier disa gjëra me numrat, sa kriptokatolikë mund të kishin qenë në këtë rajon e jo martirë, po ashtu edhe SCHWEIGER-LERCHENFELD në librin e tij “Der Orient”, po ashtu ROSEN “Geschichte der Türkei”, Jastrebov në artikullin e tij “Nešto o Gornjoj Moravi”, pastaj edhe Tajani “avvenire dell’Albania”, etj. Për këtë ka bërë shënime edhe Gj.Gashi.⁷ Poashtu edhe autori Dr. Hadzi Vasilevic është i mendimit se ishin 1000 persona e 120 familje.

Nuk do të ishte keq të cekim edhe disa publikime që janë bërë qysh më herët për biografinë e Atë Anton Maroeviqit, sikur ajo nga kushëriri i tij P. Pijo Maroevic në revistën e Splitit “Narodna Svijest” me titull: “Zaboravljenoj uspomeni o Antun Maroevica, franjevca, misionara zupnika u Crnoj Gori blizu Prizrena, ispovjednika sv. Katolicke vjere”, të vitit 1926. Po ashtu, edhe shkrimi në revistën e ipeshkvisë së Dubrovnikut të XXVI, nr. 5-6, 50-52 me titull: “Progonstvo albanskih katolika pod muhamedancima”.

IV. 6. Në nder të Zojës Cernagore /n`Cërnagore

kem nji Nanë

Letnica është vend takimi jo vetëm për katolikët, por edhe për besimet e tjera, sikur ai mysliman dhe ortodoks. Po ashtu, edhe kombet tjera sikur shqiptarët, kroatët, serbët, romët, maqedonasit, malaziasit, vlehët dhe shumë banorë të vendeve të tjera të Ballkanit, janë përherë të pranishëm në festën e Ngritjes së Zojës Në Qiell më 15 gusht. Por është bërë po ashtu edhe vend takimi për ushtarët e ushtrisë shumëkombëshe në Kosovë dhe që pas kryerjes së detyrës së vet, vijnë me familjet e veta nga mbarë bota e përkulen para kësaj trupore. Po ashtu, edhe politikanët pa dallim feje dhe nacioni nga Kosova, vijnë e përkulen para kësaj trupore.

Është me interes të cekim se më 1962 u themelua nga Don Nikollë Mini revista ipeshkvore që mbante emrin „Zani i Zojës Cërnaqore“. Këtu shihet shumë qartë se çfarë rëndësie kishte Zoja Cërnaqore për ipeshkvinë tonë. Në këtë revistë është shkruar po ashtu edhe për Stubllën, sidomos: II, nr 3, 1963, fq. 24 ku është një letër e besimtarëve të Stubllës dhe shprehin shqetësimin se kishin mbetur pa famullitarë dhe fëmijët e kësaj famullie kishin përgatitë një dhuratë për Papën, që ia kishin dërguar ipeshkvit në Shkup për t' ia dërguar Papës në Romë për rastin e fillimit të Koncilit të II të Vatikanit. Po ashtu shkruan edhe në I. 2, 1962, fq. 21, II, 4, 1963, fq. 23.

Për ne këtu ka shumë rëndësi dhe tepër me interes, se muzika kishitare shqiptare (fjala është nga territori i Kosovës dhe Maqedonisë,

pra pa territorin e Shqipërisë, e të trojeve etnike shqiptare në të Mal të Zi), se të vetmen këngë që buron nga populli dhe që është në gjuhën shqipe origjinale, e kemi trashëguar deri më sot këngën që populli e njeh me titull “N`Cërnaqore kem një Nanë” dhe që buron nga ve-

të zemra e popullit. Këtë këngë e botoi për të parën herë poeti shqiptar, don Nue Bytyqi, famullitar i atëhershëm i Shkupit, te “Elçija e Zembrës së Krishtit” në Shkodër më 1894 me titull: “Kanga e popullit. N`nderr t`Zois Zernaghores”. Këtu po e sjellim versionin ashtu si e botoi don Nue Bytyqi dhe një version-translitterim që e ka bërë don Nikson Shabani për të mos ia humbur frymën origjinalit dhe për t’ia përshtatur muzikës-melodisë përkatëse të kësaj kënge. Kjo këngë duhet të jetë burim i banorëve të Karadakut.

Don Gaspër Gjini shkruan: ““ne kemi në gjuhën tonë edhe himnin e Zojës Cërnaqore. Dëgjohet nëpër kisha e shtëpi tona, por edhe me rastin e shtegtimeve në Letnicë. Nuk dihet se kur e ka fillimin ky himn i bukur, i cili tregon dashurinë e madhe ndaj Zojës. Gjatë shekujve është “pastruar” gjuhësisht disa herë. Ne e ruajmë si lutjen më të bukur që kemi, amanetin e stërgjyshve, të cilët në kushte tejet të vështira na e ruajtën edhe fenë shenjte. Koha është që edhe tani të mendojmë për “pastrimin” e këtij himni”.⁸

Kurse në revistën “Drita” të: X, 6, 1970, fq. 7, është botuar një shkrim (pa emër autori, por duhet të jetë Don Nikollë Mini autor i këtyre rreshtave), në të cili autori reflekton për këngën apo Himnin e Zojës Cërnagore, se këtu shënohet se janë 26 strofa, kurse kur numërohen dalin më shumë se 26, atë që Don Ndue Bytyqi ka publikuar:

„Poeti i moçëm popullor dhe i dëvoçëm i shkroi 26 strofa dhe kthesën, e cila përsëritet mbas çdo strofe....Melodia e kësaj kënge asht gjithashtu e moçme sa vetë kënga. Melosi asht i thjesht popullor, por tepër i bukur dhe i përshtatshëm ndjenjave që vetë poezia e shpreh gjatë 26 strofave të kësaj kënge...

Kjo është këngë shumë e njohur te populli i Kosovës, jo vetëm tek katolikët, por edhe te myslimanët, të cilët nëpër shtëpi të veta private e këndojnë në kohën e festave të Ngritjes së Zojës në Qiell, apo populli si e njeh me emër si: Zoja e Madhe apo Zoja Cërnagore që po e shënojmë këtu.

IV. 7. Kanga e popullit⁹ (Në ndeer të Zojës Cernagre)

(më poshtë kemi faksimil të këngës së popullit „N`Cernagore kem një Nanë“ dhe transiliterimin e don Nikson Shabanit)që publikoi për të parën herë poeti Dom Ndue Bytyqi, por kjo këngë këndohet me shekuj në popullatën e Karadakut, si tek të krishterët, poashtu edhe tek muslimanët.

KANGH POPUAIT

N' Nneer t' Eois Zernaghores

N' Zernaghore e kaem gni Naan
 Giza mscirir e dasetenii,
 T' hazens t'Eotit batavii
 I kaa hiret n'door to vet.
 Kesai t' bukur n' giza lulgimet,
 Kesai t'maz n' kvet t' dores
 I zoon Eoja e Zernaghores
 Me Fmii n' prehen sa' lezet.
 S' lumes Eoi e Birit t' sai
 I kioft landi n' mot e jot.

Kesni at Fmii me yres hainijet
 Saa lezetecem saat i sia,
 Per m' e dasetun giza na nuu,
 Semren giza po na e grabit.
 Nonsé fosegno, i maz n' dasetnii
 Po deri hire perni t' taan,
 Saa nner derte e t' vsetira jaan
 Ktu s lirohen per giza dit.
 Gheou, Scospnii, Scospnii fatmatae,
 Ci prei ciclet pate baftin
 Kio far Eoi me nghulun taftin
 N' tsa, me t' prue e me t' daal sot.
 Ató skrepa e male t' vsetira
 E kan nurrumun kreit kiefatin,
 E kan t' cives giza scshretin,
 Si parris me t' mira plot.

Uinat, kronat, malet vesum,
 Fuscut, kodrat e lulesame,
 Giza e' a' n' tok e azot to lume,
 Pastrin bora t' sai kazon.
 Pr' asi taftit n' rreco edritun.
 Derz pa pramun giza far hirit:
 Ata t' masit e fakirit
 Bose disciri nuk i sekon.
 Nner kaam t' sajn Scceptarija
 Prei giza ávot hapsceem nghusin,
 T' rrughes t' ghiatun nuk e másin
 Saa to maz do t' vuin siklet
 Me gui sepreos, ci s' jot e rrcóitun
 Gizaizili dertin kiann,
 Por si fmiya t' vetos man
 Ja eil semren giza kialmet.
 Ats i vorini e derdimeni,
 Vien i voriti e vien sakaté:
 E kni n' dery i á kputun setati,
 M' gui eás lópin t' giza derman,

Ulan n' ghiú jee skrehet n' vai
 Gnajo ghurc fmar per zot?
 Frsil i semers ju ka prae.
 Virgnes Naan i bié n' aman.
 Me fmii n' prehen áset e lkuur,
 Prma e jetes tai ju kput,
 Áset ars tietra me ju laut,
 Atii fosegno me i fal sennet.
 Gnajo tuab ci kiain e dnasin
 Pa ghuzun perpiet me kcor,
 N' molan t' zii, me t' n' lumes fmar
 Dorman lópin halit t' vet.
 M' gni faitoort no mui te Eoit.
 N' semer mause talas to fetili,
 Mkatit vet me i geet ansirir,
 Me i get nies jaan ars n' pennin.
 Jo: kio Naan s' um t' i perbus.
 Me i paitun discron me t' Birin,
 To giza unieses jan nep lirin
 T' lumes t' Eotit ja vazin.
 Derdimenit, nevoitarit
 Ja siks saat, jan ghon meledin,
 Dritan t' verbit, t' lighat semetin
 Comer-simsce ja diorghon.
 To sai Eumin t' mas tai s'irun,
 Me t' sain ui tai laglan balin,
 E kan pa' t' l'arghumun ha'in,
 Giza e mira s' ju vanon.
 Kuse me kóen discrote man
 I kien geeg si i pat rigaat,
 Kuse perpani dneste e nghraat
 Me fmii n' prehen ghettescem lot.
 Me fmii kputun giza moatit
 Pat ars man tai lotno,
 Tase po k'echet ghazemimus
 So si sekoi rigaja kot.

Per kuse unimé s'ik me toian
 Hivet t' kesi t' iunnescesces Eoit
 Nuk kaa neri men as ghoi
 Me i permun a dle e sim.
 Por san e dasetno, e harit, e nnel
 Áset kib e Luma per t' divoecm,
 N' hasmit tasem, e to mocem
 Kaa diftanun e' kaa cimrin.
 Me t' eil malet me ló n' á kise
 Kuse s' ghuzon, ali kretolmit
 Zuum me i bá, so t' giza renmit
 T' ramen báar n' ghaep e hick
 Ispaat hainit ei m' e desciu
 T' lumen kise gui heer ghuzene,
 Gnaní m' fiazin n' gak u becune,
 E paghuan me t' vsetirun dek.
 Ispaat zabat ci colamin
 Me i ramunum desctne vonnit,
 T' giza i elmi jascta yemnit
 E ne fuat to zee i nelot.
 Oh giza lavit, giza urini,
 Giza hat i kioft kasi Nano,
 Ci t' Scceptarijen nner giza ans
 Áset sáidlin, me unun, me ghoit.
 Dascetijen t' a pertrin
 Per koi Eoi Scceptarija maar,
 N' daset m' u rriit no kasan to paar,
 Scelbin vedi n' daset me igot.
 Sá, i mioser kuse kesi Xana
 N' vopra t' nesa i bín cimruos,
 E me nkat prop i pa boos
 Eamen t' Birit ja áceer rget.

B. Nee Batsci

? `CERNAGORE E KEM NJI NANË

1. N`Cernagore e kem nji Nanë

Gjith mëshir e dashteni,

T'hazens t'Zotit bytevi

I ka hiret n'dorë të vet.

2. Kësaj t'bukur n'gjithë lulzimet,

Kësaj t'madhe n'kyvet t'dorës

I thonë Zoja e Cernagorës

Me Fmi n'prehen sall lezet.

S'lumes Zojë e Birit t'sajë

I kjoft lavdi n'mot e jetë.

3. Kqyrmi at Fmi me rreze hyjnijet

Sa lezetshem sytë i sillë,

Per me dashtun gjithë na nillë,

Zemren gjith po na e grabit.

4. Ndonse foshnje, i madh n'dashni

Po derdh hire permi t'tanë,

Sa nder derte t'vështira janë

Ktu shlirohen për gjithë ditë.

5. Gzou, Shqypni, Shqypni fatmadhe,

Që prej qiellit pate baftin
Kjo far Zojë me ngulun taftin
N'ty, me t'prue e me t'dalë zot.

6. Ato shkrepa e male t'vështira
E kanë nrrumun krejt kiafetin,
E kanë t'qilles gjithë shyhretin,
Si parriz me t'mira plot.

7. Ujnat, kronat, malet veshun,
Fushat, kodrat e lulzume,
Gjith çka asht n'tokë e thot të lume,
Pastrin bora t'sajë kalxon.

8. Pra asi taftit n'rreze zditun
Derdh pa pramun gjithfarë hirit:
Aty t'madhit e fakirit
Bosh dishiri nuk i shkon.

9. Ndër kamë t'saja Shqyptaria
Prej gjithë anvet hapshem ngasin
T'rrugës t'gjithatnen nuk e masin
Sa te madh do t'vujnë siklet

10. Me një shpresë, që sjet e rrejtun
Gjithsecili dertin kjanë,

**Por si fmiija t'vetes nanë
Ja qel zemren gjith kjamet.**

**11. Aty i vorfni e derdimeni,
Vjen i verbti e vjen sakati:
E kujt n'dergj i asht kputun shtati,
Me një zë lypin t'gjithë derman,**

**12. Ulun n'gjuj pse shkrehet n'vaj
Njajo grue fytyrë për dhe?
Fryti i zemres ju ka pre,
Virgjnes Nanë i bie n'aman.**

**13. Me fmi n'prehen asht e lkur,
Fryma e jetës tuj ju kput,
Asht ardh tjetra me ju lutë,
Atij foshnje me i falë shnet.**

**14. Njajo tubë që kjanë e dnesin
Pa guxu përpjetë me kqyrë,
N'salldan t'zi, me t'mlume ftyrë
Derman lypin hallit t'vet.**

**15. M'nji fajtorët ne mni të Zotit,
N'zemër mush tallas të vshtirë
Mkatit vet me i gjet mëshirë,**

Me i gjet njesë janë ardhë n'penim.

**16. Jo: kjo Nanë s'un t'i përbuzë,
Me i pajtu dishronë me t'Birin,
Të gjithë njesës jau jep hirin
T'haznes t'Zotit pa vanim.**

**17. Derdimentit, nevojtarit
Ja sillë sytë, ja gjenë medetin,
Driten t'verbrit, t'ligut shnetin
Zemërdhimshme ja djergjon.**

**18. Te saj Emnin t'madh tuj thirrun,
Me t'sajné ujë tuj lagun ballin,
E kanë pa t'largumun hallin,
Gjith e mira s'ju vanon.**

**19. Kush me ken dishronte nanë
I kjen gjegj si i pat rigjat,
Kush perpara dneste e ngratë
Me fmi n'prehen gzueshem lot.**

**20. Me fmi kputun gjith ymytit
Pat ardh nana tuj lotue,
Tash po kthehet gazmenue
Se si shkoi rigjaja kot.**

**21. Por kush munet sallë me folun
Hiret t'ksajë t'lumneshmes Zojë?
Nuk ka njeri men as gojë
Me i permen a dile a gim.**

**22. Por sa e dashtne, e butë, e amel
Asht kjo e Lume per t'divoçem,
N'hasmit tashem, e te moçem
Ka diftumun ç'ka asht çinrimi.**

**23. Me t'zi njert me hi n'at kishë
Kush s'guxon, atij kshtenimit
Dhunë me i ba, se t'gjith renimit
T'randen barrë n'gazep e hjek.**

**24. Ispat hajnit çë me dashun
T'lumen kishë një herë guxuene,
Njeni m'tjetrin n'gjak u lshuene
E paguan me t'vështirën dekë.**

**25. Ispat cubat çë zollumin
Me i ranumun deshte venit,
T'gjithë i çbini jashta renit
E në futë të zezë i mloj.**

26. Oh gjithë lavdi, gjithë urimi,
Gjithë itati i kjoftë ksajë Nane,
Që t'Shqypnijos nerë gjithë ane
Asht sajdisë, me men, me gojë.

27. Dashtenijen t'a përtrinë
Për ket Zojë Shqypnija marë,
N'dashtë m'u rritë në kamë të parë,
Shelbim vedi n'dashtë me i gjetë.

28. Sallë i mjerë kush kësajë Nane
N'vepra t'zeza i ban qinresë,
E me mkat prep i pa besë
Zemren t'Birit ja therrë zgjet.

(transliterim i Don Nikson Shabani)

IV. 8. Atë Gjergj Fishta për Stubllën

Tek vetë Atë Gjergj Fishta, për të cilin do të lexojmë në vazhdim, bëhet fjalë për një dramë që e kishte shkruar vetë ai për Martirët e Stubllës.

Edhe sipas një dëshmie të P. Daniel Gjeçaj¹⁰, Atë Gjergj Fishta duhet ta kishte shkruar një dramë mbi „Martirët e Stubllës“, por ka mbetur në dorëshkrim në bibliotekën françeskane në Shkodër dhe në kohën e komunizmit është transferuar në Tiranë. Këto dorëshkrime duhet të jetë jenë në arkivin shtetëror të Shqipërisë. Drejtori i mëparshëm i arkivit, Shaban Sinani (që më 2004) ishte prezent në takimet e don Mikelit në Stubllë, ma konfirmoi se në arkiv ka dokumente mbi Stubllën dhe don Mikelin; a është fjala edhe për këtë dramë të Atë Fishtës apo jo, duhet të hulumtohet.

“Aso here, kur Atë Gjergj Fishta ndodhej në Manastir për Kongresin e Alfabetit (1908); kryetari i Kuvendit të Lazaristave t’atij qyteti i dëftoi dhe ia fali një dorëshkrim me të madhe ransi për historinë kishtare të Shqipnis.

Dorëshkrimi në fjalë - një kopje e të cilit gjendet sot gjithnjë në bibliotekën e Rregulltarët të lartpërmendur të Monastirit, - është shkruar në gjuhën frëngjishte nga një Misionar në Maqedoni, me mbiemrin Troveyriot¹¹ Sikur mund të vërtetohet që prej fjalëvet ma të para të dokumentit, kallximi asht shkruar në trajtën e një letre lajmimi, i asht drejtue Timz. Dario Bucciarellit, atëherë ipeshkëv i Prizrendit. I cili i ishte sjellë Zotnis Bonnieu, kryetar i kuvendit të

Lazaristavet të Sh. Benediktit në Monastir, tue e lutun t`i jipte lajme sa m te sigurta për atë çetë katolikësh nga Stublla, marrun prej turkut e dërgue në mërgim në Brus (Azi e Vogël) vjetin 1846.

Mendimi i ipeshkvit ishte, prej këso lajmesh, bashkë me shka mund të mblidhte nga vetë goja e atyne pakë dishmitarve, qi u kthyen gjallë në vend të vet, me përbledh një monografi sa m të plotsueme rreth këtyne martirve, të cilët mbaheshin me dioqez të tij.

Tash, se e ka botuem këtë kund, na nuk e dijm. Dijm vetëm, se pat gatue për me e çue në Romë; pse na kemi në dorë.

Nji dorëshkrim tjetër edhe m të gjatë mbi martirët shqiptarë të Stubllës; a m mirë të thomi, një shkurtim të historis së Timzotit Buciarelli OFM të cilën një Meshtar Françeskan i dioqezit të Shkupit, simbas urdhnit të Gjeneralit, përpiloi e i drejtoi këtij në Romë.

Nga ky dorëshkrim i dytë italisht, ne kemi për të marrë aty-këtu ndoni njohtim, qi të na duket i nevojshëm për ndritëshimin e tekstit frengjisht, të cilin po nism këtu t`a botojm të përkthym.¹²

Kurse vetë Atë Fishta shkruan për Martirët e Stubllës kështu më 1911:”

„MARTIRËT E STUBLLËS” (Kosovë), Scurtari, 20 marzo 1911.

Scutari, 20 Marzo 1911.

„...Anche io ho un manoscritto in francese sulle persecuzioni delle famiglie di Stubla in Cernagora. Veramente e assai interessante: nel leggerlo ho dovuto piangere di compassione per quei poveri niartiri, che con tanta rassegnazione cristiana hanno sopportato le

piu inaudite crudelta da parte dei loro barbari persecutori. Di quella storia si potrebbe fare un soggetto letterario di primissimo ordine; perche riuscirebbe assai caratteristico e patetico, come anche indicatissimo per la sua attualita.

Siccome il P. Antonio Markovich, francescano, e stato loro compagno dell'esilio, io ho pensato di avvisare in proposito il nostro Procuratore Generale, onde vedere se si puo iniziare la sua causa per la canonizzazione, almeno di quelli ehe sono morti durante in viaggio e sotto i colpi dei loro persecutori. Nel mio manoscritto si trovano i nomi delle singole persone e famiglie che sono state esigliate. Percio ho pensato di copiare in pulito manoscritto e spedirlo a Roina. Che ne pensi tu? Nel caso ehe anche tu fosti del mio parere, allora mi devi mandare anche il tuo manoscritto, onde completare viemeglio la storia di quei poveri marrtiri, che tanto

hanno sofferto per la Religione di Cristo. Il manoscritto mi e stato regalato dal Superiore dei Lazzaristi a Monastir ed e legalizzato col timbro della loro casa. - Anche io accarezzo l'idea di fare di quella storia un soggetto letterario: ma Dio sa quando che potro occuparmene in proposito” At Gjergj Fishta OFM. 1871-1940. Botim „DISTAPTUR“, Tirana, 1943, pp. 91-92.

S h q i p:

„MARTIRËT E STUBLLËS“ (Kosovë), Shkodër, më 20 mars 1911. „...Edhe unë e kam një dorëshkrim në gjuhën frengjishte mbi persekutimet e familjeve katolike nga Stublla në Karadak. Me të vërte të ky dorëshkrim është tejet interesant: duke e lexuar kam qarë me

lot për faqe për ata MARTIRË TË SHKRETË, të cilët me një përulje aq të madhe të krishtere dhe duke iu nënshtruar vullnësës së Zotit i kanë bartur mizoritë e padegjuara të bëra nga ana e persekutuesëve barbare. Nga kjo histori mund të shkruhet një vepër me karakter të rendit të parë letrar; sepse do të ishte tejet karakterstike dhe patetike, e po ashtu edhe indikative për aktualitetin e saj.

Duke qenë se P. Anton Markovich, françeskan, është shok i emigrimit, unë kam menduar ta njoftoj për këtë Kujdestarin e Përgjithëm tonin (Procuratore Generale) e kështu për të parë a mund a jo të fillojë PROCESI PËR KANONIOZIMIN E TYRE, së paku për ata që vdiqën gjatë udhëtimit dhe nën të ramet e persekutuesëve të tyre. Në dorëshkrimin tim gjinden veç e veç emrat familjeve që ishin të emigruar (shpërngulura) Për këtë arsye, mendoj ta përshkruaj dorëshkrimin dhe ta dërgoj në të pastër në Romë. Çka mendon ti? Nëse je i mendimit tim, atëherë duhet edhe ti patjetër të ma dërgosh dorëshkrimin tënd, kështu që sa më parë të plotësohet historia e këtyre martirëve të shkretë, që aq shumë kanë vuajtur për Fenë e Krishtit.

Dorëshkrimin ma ka dhuruar i Pari i Lazaristëve në Manastir dhe është legalizuar me vullë të Kuvendit të tyre.

Edhe unë e ushqej idenë që nga kjo histori ta bëj një vepër letrare, por Zoti e di se kur do të mund të merrem me këtë çështje.“
përfundon At Gjergji¹³

IV. 9. Die Geschichte der Krypto-katholiken (Laramanen) – Franjo Djuric¹⁴

Punimi i Franjo Djuric¹⁵ është një punim që po ashtu për publikun tonë është po thuaj se gati i panjohur. Në bibliografinë shqiptare apo të huaj nuk e hasim fare këtë punim, edhe pse ndoshta kanë të bëjnë vetëm me këtë, por nuk vërehet se u ka ra në dorë ky punim. Më 2003 ia dhashë në München Peter Bartl-it një kopje të këtij punimi dhe ai kur e pa, u befasua se nuk kishte hasur ende në këtë gjë. Punimi ka 293 faqe A4. Ky punim ka të bëjë shumë me Stubllën, pasi që autori shkruan për laramanët dhe martirët e Karatakut. Autori, shihet shumë qartë, se në disa pjesë anon kah protagonistët kroatë të ipeshkviës së Shkupit e Prizrenit. Një pjesë ia kushton edhe vetë Atë Anton Maroeviqit. Përveç asaj që deri më tani është sadopak e njohur për publikun, autori bën një gjë me interes, duke kërkuar edhe gjendjen e sotme të laramanëve në Karadak dhe jep të dhëna dhe informacione që ngjallin interesim për gjendjen e laramanëve në ditët e sotme. Dhe po ashtu kemi informacione të ndryshme për Stubllën, Letnicën, Kabashin, Binçën, Duanivin, Selishtën, Ferizajn, Lloqkobare, Slivovë, Hanroc, Sefer, Terzijaj, Karavasaria, Vrçevicë, Koreq, Zhegra, Llokme, Bresalc, Stublla e Poshtme, etj. Franjo Djuric ka edhe informacione për motrat e Shën Viçenc Paulit në Stubëll e Letnicë. Për këtë punim analizo edhe kapitullin mbi laramanët.

IV.10. Vajtmet nga Stublla

Më parë kishte publikuar Anton Çetta një këngë vajtimi (vajtim për të riun e vdekur më 1984 në klasën e 5-të të shkollës fillore Gjergj David Ramaj) dhe një përrallë nga Stublla, që për publikun tonë janë tashmë të njohura. Edhe meshtari arbëresh, Antonio Bellusci, kishte bërë më 18. 08. 1985 një gjë të ngjashme, pra ka publikuar vajtimet nga Stublla në revistën e njohur arbëreshe “Lidhja” më 1995¹⁶. Ai këto vajtime i kishte marrë dhjetë vite më parë, kur i kishte bërë një vizitë Stubllës me një grup tjetër arbëreshësh.

IV. 11. Zef del Gaudio: Martirët shqiptarë (1846-1848).¹⁷

Lidhjet arbëreshe me Stubllën ishin dhe janë të mira. Vizitat që arbëreshët bënin në Stubëll, linin përherë mbresa të mëdha në të dy anët. Autori arbëresh Zef del Gaudio (1921-2005) ka shkruar një trilogji, më sakt një dramë në tri akte, në italisht dhe në shqip mbi martirët e Stububllës, duke u bazuar në veprën e Gjergj Gj.-Gashit. Libri është botuar pas vdekjes së tij në Prishtinë.

IV. 12. Don Dedë Ramaj dhe një letër më 1966

Don Ded Ramaj u lind më 1905 në Stubëll¹⁸. Shkollimin e kreu në Shkodër dhe Sarajevë. Si meshtar ka vepruar në shumë famullina të Kosovës: në Letnicë, Stubëll, Binçë, Gjakovë, Glllogjan, e, viteve të fundit të jetës së tij, shërbeu në Novosellë. Populli ende e

kujton si predikatar të mirë. Është burgosur dhe dënuar me dymbëdhjetë vjet burg. Pas gjashtë vitesh burgimi është liruar si i pafajshëm. Shumë fëmijë të Stubllës i ka dërguar në shkollë, në mesin e tyre ka priftërinj, profesorë, doktorë shkence, shkrimtarë e poetë.¹⁹

Ka përjetuar tortura dhe mundime të shumta në burgun e Nishit. Kur doli prej burgut ishte i sëmurë rëndë dhe prej sëmundjes vdiq në banesën e famullisë së Pejës, kurse në këtë kohë ishte famullitar i famullisë së Shën Rrokut në Novosellës të Gjakovës. Varrimi është bërë në vendlindjen e vet - në Stubëll. Sipas don Robert Kolajt, Don Ded Ramaj ka lënë disa përkthime të klasikëve latin dhe që gjinden në Novosellë.

Në Vjennë shërben meshtari katolik shqiptar Don Izak Dodes (kusheri i don ded Ramaj). Letrën që po e publikojmë poshtë gjeta

tek ai, që kishte dërguar prej burgut të Nishit familjes së vet. Tek familja gjinden ende edhe letra të tjera. Poashtu edhe fotografia e don Dedës në vitet e para meshtarake. Prapa fotografisë është shënuar „Foto Zherka – Gjakovë, kruse viti nuk dihet i saktë.

Letra e don Dedë ramaj dërguar nga Burgu i Nishit:

Mat. Br. 1005/I.10

Nish, 9.VI.1966

Vllazen të dashtun,

Sot, ditën e Korpit të Krishtit po jau shkruaj ket leter.

Ju njoftoj se edhe nuk jam bënë operacion. Pres për ditë se kuer po më thrrasin. Me shndet jam mirë edhe m'u merzitë nuk jam kah merzitëna, edhe pse jam lodhë e kputë prej pleqnijet.

Kam pasë kujtue se po vini në takim për me më pë, por nuk erdht! Nji leter, si e keni pasë shkruar me 24.IV, e kam marrë me 5. V. 1966. Paketën e kam marrë, por nuk kishte pasë ardhë me postë, por e kishte pasë prue dikush me dorë! Kam shumë dishirë me më dëftue se si është kjo punë?

Shumë e shumë dishiroj me e ditë se si është puna e kishës së Shë Jozefit e pse nuk po punohet në të?

Malli më ka marrë me i pë edhe një herë ato duvare si i kam pasë lanë tek të daluna për më tokë. Malli më ka marrë me i pë famullinat e mija e shokët e më se më për rrfim, kungim e meshë mos pvetni. Për ditë, kuer të zbardhin drita, mue më bje në mend se shokët e më çohen e bahen gati për meshë; ditve fetsa më bahet se po e shof popullin ty shkue të kisha, priftin kah rrfen, kungon e thotë meshë e

predikon e tham vet me veti: „e une ku jam? Shka jam ty bâ?“ E nuk më jetë tjetër gjâ me bâ vetem se me ju shtrve vullndesës së Zotit e me bâ saber.

Shna Ndoun e kena edhë trí dit me soden. Jau fatoj Binçës ket festë të lume! Le të luten per mue se une nuk i kam harrue edhë kujtoj se jamë famullitari i tyne. Mos harrò me mâ pershndet Tadén e Andres shum. Në ardhhtë Damjani në Binçë per Shë Nda Ndue mos e le per pá e pvetë per pare a asht tuj më çue se prej Ipushkvit nuk kam marrë parë prej atëherit si mi ká çue 10.000 dinâr. Le të ma çojnë adresën e Ipushkvit se kú po rri a në Shkup a po në Ferizaj?

Paketen ne pastë mundësi me mâ çue prej me 26 (qershuer) VI e deri me 9 (ndandë) (korrik) VII. Mos më leni pa duhan. Çitne 1 kille 50 paçeta „Morava të Gillanit“.

Emanuelli si po shkon me shkollë e me shndet? Nikolla a i ká dhënë provimet per zídár? Lluka shka po ban? Marjani e Mata a po rriten? Bereqetin si e kini? A keni punue?

Në kjoftë se mundeni me ardhë e me më pá mos e leni pa ardhë, por në mos mujshi me ardhë shkrumani nji leter. Nuk e dí a âsht gjallë Mika i Munishit shndet e të fala.

Vllazen mos u merzitni. Lutni per mue.

Shndet e të fala vllaznís mar sidonos Lushit, Jakës e Sarës Zefit t'onë.

*Shndet e të fala juvet e robvet marë, kojshivet, miqvet u çoj une
Don Dedë Ramaj*

Nish, 9.VI. 1966meshtár

Mat. Br. 1005/L10 K.P.D

¹ Dieses Erzbistum zählt nach den letzten Angaben nicht 10.000 sondern 6.500 Katholiken in 6 Pfarreien, Prisrend, Jakowa, Ipek, Janjewo, Karadag und Zumai. Die Zahl sämtlicher Katholiken in Nordalabnien und Dardanien wurde im Jahre 1850 auf 96.000 angegeben. S. Alb. Studien, I, S. 19

² Krahaso: Lettere edificanti della Provincia Veneta, Serie IX, Venezia 1898, fq.. 53-81.

³ Krah: edificanti della Provincia Venta, Serie XVII, Venezia 1902, fq. 84-150.

⁴ Krah: "Lettere edificanti dei padri della Compagnia di Gesu della Provincia Veneta, Serie XXII, Venezia 1913, fq. 3-20

5 SLISKOVIC Jakov: ALbanija i Macedonija, Sarajevo 1904.

6 COLAK N. & Mazuran I.: Janjevo. Sedam stoljeca opstojnosti Hrvata na Kosovu, Zagreb 2000, fq. 168

⁷ GASHI.GJ Gergj: Martirët shqiptarë, fq. 268.

⁸ GJINI Gaspër, Shenjtërorja e Zonjës Cërماغore, in. Drita, 7-8, 1984, fq. 3.

⁹ BYTYQI Nue dom, Kanga e popullit. N`nderr t`Zois Zernaghores, in: Elçija e Zembrës së Krishtit, Shkodër, qershor 1894, fq. 6-9.

¹⁰ Shif Drita nr. 3-4/1983, fq 22 fusnotën 3.

¹¹ Duhet të jetë: Faveyrial. Titulli i botimit: Memoires historiques sur les familles albanaise de Tchernagora (1846), ky dokument kje botuem frengjisht në „Hylli i Dritës“, v. 1924, nn. 3-4, 5-6, 7-8, 9, 10 e 11.)

¹² kështu shkruan Atë Justin Rrota e Atë Marjan Prela te Zani i Shnanout në Shkodër më 1943.

¹³ Shif GJERGJI, Gj: Martirët shqiptarë gjatë viteve 1846-1848, in Drita, 3-4, 1983 fq, 22; poashtu Gjergj Gj.- Gashi, Martirët shqiptarë, fq. 207; Sedaj, Martirët e Karadakut sipas një kënge popullore, in: Drita, XXI, Nr. 7-10, 1990, fq, 12.

14 DJURIC Franjo: Die Geschichte der Krypto-Katholiken (Ljaramanen) in der Diözese Skopje-Prizren und die Probleme ihrer pastoraren Bedeutung, Innsbruck 1987.

15 DJURIC Franjo: është i lindur në Janjevë. Kohë të gjatë ishte famullitar në Vërnakollë e më vonë edhe në Janjevë. Shërben në Belgjikë, në misionin katolik kroat.

16 Vajtimet nga Stublla/Lamenti funebri di Stublla, Lidhja XV, 32, 30 tetor/octobre 1994, fq. 1118-1122

¹⁷ GAUDIO Zef (Giuseppe) del: Shqip “Martirët shqiptarë (1846-1848), Trilogji” - Italisht “I Martiri Albanesi (1846-1848) Trilogia”, Prishtinë 2006.

¹⁸ Don Jakë Prenku Vdiq don Dedë Rama, in Drita , viti VI, 1975. Nr. 7-8, f. 5.

¹⁹ QERKINI Agim don: Thirrjet shenjta në Stubëll fq. 58.

**V. BURGOSJA DHE LARGIMI I DOM MIKEL
TARABULLUZIT**

V. 1. Burgosja e Dom Mikel Tarabulluzit dhe Imzot Lazër Mjedës

Sipas disa dokumenteve që gjenden në arkivin ushtarak të Beograd, gjenden aktet ku Imzot Lazër Mjedës i kishte arrijtë një letër nga Don Mikel Tarabulluzi, që mban datën 15 janar 1920 në gjuhën italiane dhe dyshohet për akte që këta të dy veprojnë kundër shtetit jugosllav, sepse ata dëshirojnë që mos të mbyllen shkollat në gjuhën shqipe që gjeneshin pranë famullive nëpër Kosovë dhe Shkup. Kjo letër zihet, kurse don Tarabulluzi, edhe pse më parë (1919) burgoset për gjëra që ishin në kundërshtim me shtetin jugosllav, por prapë më 24 korrik të 1921 dënohet në gjyqin e Gjilanit me 8 muaj burg, kurse gjyqi apelativ i Shkupit ia zgjati burgun më 4 mars 1922 në 2 vite, lurse këtë dënim e vërtetoi edhe gjyqi i Beogradit. Siç duket, qeveria serbe kishte telashe më të mëdha me argjipeshkvën e Shkupit, Imzot Lazër Mjedën se sa me don Mikel Tarabulluzin, por e dinte se po të provonte këtë gjë me Lazër Mjedën, do të ketë probleme ndërkombëtare, sepse L. Mjeda ishte ipeshkëv dhe e dinte se do të ketë probleme me këtë akt. Për fat të keq, sekretari i atëhershëm i argjipeskhvisë së Shkupit, meshtari Sime Picinic, ishte ai që organizoi një komplot të madh kun dër Mjedës dhe i informonte për shumë gjëra edhe zyrtarët serbë në Prizren e Beograd për aktivitetet e L. Mjedës. Siç duket, Imzot Mjeda ishte i tradhtuar nga meshtari nga Istra, Sime Picinic dhe “jugosllavenët” kishin informacione të mjaftueshme për aktivitetin e L. Mjedës. Nga kryetari të atëhershëm i Prizrenit më 1921 (për shkak se Mjeda

bënte “atak” në popullin serb me letrat e veta që i dërgonte botës mbarë) lindi ideja për kërkesë drejtuar ministrisë së punëve të jashtme: që ai të pensionohet e kështu gradualisht krijohet mundësia për ta larguar nga ipeshkvia jo vetëm Don Mikel Tarabulluzin, por edhe argjipeshkvin Mjeda. Mirëpo, prapë se prapë, edhe për Tarabulluzin qeveria shtetërore, serbojugpsllave, mendonte se ai ishte i rrezikshëm për shtetin jugosllav. Kështu së paku paraqitej në dokumentet që atë kohë i raportonin Beogradit, por, siç duket, kjo gjë edhe po vërtetohet edhe sot. Këto gjëra i mbështesin edhe shkrimet e Nikola Zutic-it. Qeveria serbe pretendonte që selinë ipeshkvore ta shpërngulë në Shkup e të mos qëndrojë në Prizren, ku ndodhej argjipeshkvi Lazër Mjeda dhe bashkëmendimtari i tij në Stubëll, don Mikel Tarabulluzi (i cili duhet të penzionohej dhunshëm sipas Beogradit që mos të sjellë “dëme për shtet”, sepse kështu edhe mund t’u ikte kontakteve më të shpeshta me njerëz.) Ministria e dinte se Mjeda nuk është shtetas serb, por shtetas shqiptar, pasi që ai është i lindur në Shkodër. Për këtë arsye, serbët duhet t’i shmangeshin edhe probleme juridike ndërkombëtare, e jo vetëm ta gjykonin argjipeshkvin Mjeda pa ndonjë bazë juridike. Largimi nga argjipeshkvia do të ishte më i përshtatshmi për qeverinë serbe, sesa telashet tjera juridike. Ky akt nuk ishte e lehtë as për ministrin, sepse për këtë punë duhet për të vendosur Vatikani. Porse hapi i dytë që ndërmerret nga Milivoj Jovanovic, ministër për çështje fetare, ai e komandoi policinë vendore që të marrin Mjedën fshehurazi dhe pastaj të shihnin se çka do të bëjnë me të. Ishte shkak se Mjeda nuk ishte i përshtatshëm për shtetin jugosllav. Kështu, qarqet vendore, me re-

komadim të Beogradit, e detyruan Imzot Lazër Mjedën, se duhet fshehurazi ta lëshonte argjipeshkvinë dhe të ikë në Shqipëri. Së këndejmi, Mjeda duhej ta bënte këtë hap. Dhe e bëri në fillim të shkurtit të vitit 1922: shkon prej Prizrenit ku e kishte selinë ipe-shkvore të Shkupit dhe më 14 shkurt arriti në argjipeshkvinë metropolitane të Shkodrës¹. Pa dëshirën e vet e lëshon argjipeshkvinë e vet, kinse për shkak të letrës së Don Mikel Tarabulluzit të datës 15 janar 1920, ndërkohë që qarqet e sigurisë shtetërore kishin zbuluar se ai duhej të gjykohej apo ta lëshonte argjipeshkvinë.² Ishte një paragjykim i qeverisë serbe, se kleri katolik po përgatiste një lloj revolucioni kundër ushtrisë serbe në Kosovë. Kështu, në korrik të vitit 1920 policia serbe mori për t'i burgosur 3 meshtarë shqiptarë – don Shjtfën Krasniqin (Famullitarin e Gjakovës, Atë Klement Miraj (famullitar i Pejës) dhe Atë Serafin Koda-n (famullitar në Rajë-Mertur). Në vjeshtën e vitit 1921 policia e burgosi tashmë për të tretën herë don Mikel Tarabulluzin (famullitar në Letnicë), që dyshonin se do të bënin ndonjë organizim kundër ushtirës serbe në Kosovë. Këta rinin në burg pa u gjykuar fare, kurse Mjeda kërkonte që të fillonte gjykimi i tyre. Me muaj të tërë kaluan këta 4 meshtarë të pafajshëm nëpër burgje.³ Për këtë akt, propaganda e atë-hershme serbe informoi edhe opinionin publik nëpërmjet gazetës Politika të 04.06.1921. Në shkrimin me titull „Medju nama – nožem u ledja“ (ndër ne – thikën shpinës) shihet shumë qartë se kleri katolik për politikën serbe ishte ai i cili rrezikonte Serbinë dhe organizonte shqiptarët për kryengritje. Letra e 15 janarit 1920 ishte shkas për aktakuzën kundër don Mikelit; zgjon kureshtjen përmba-

jtja e kësaj letre, sipas burimeve serbe⁴: “Meqë këta fshatarë janë shumë të prapambetur, të zhveshur shpirtërisht dhe në aspektin kohor dhe meqë gjithnjë përdorin gjuhën sllave, a mos do të ishte ndoshta më mirë që pakëz t’i ngrisim dhe t’i shqiptarizojmë? Kjo mund të arrihet më së miri nëpërmes arsimimit dhe motrave të nderit. Mendoj se përmes shkollimit të fëmijëve të të dy gjinive, së shpejtë kjo trevë do ta ndërtojë pamjen dhe ne vetëm disa vite do të kemi një popullatë tjetër, që do të flasë në gjuhën tonë. Nëse kjo arrihet, unë nuk do të kurseja të flijoja për këtë vepër më tepër se gjysmën e pasurisë time”⁵. Tarabulluzi ishte burgosur deri atëherë tri herë, por kësaj radhe ishte letra shkaku kryesor i arrestimit dhe për shkak të kësaj letre u dënua me burg 2-vjeçar. Pas gjykimit, zyrtarët serbë kërkonin që Don Mekel Tarabulluzin ta largonin e ta ndërronin prej kësaj famullie (Letnicë dhe Stubëll), për shkaqe politike, sepse qeveria serbe kishte vendosur që t’i mbyllë të gjitha shkollat shqipe që gjendeshin në kuadër të famullive në argjipeshkvinë e Shkupit. Në shënjestër ishin protagonistët e këtyre shkollave, ndër ta edhe Don Mikel Tarabulluzi, i cili kishte vepruar më parë në shkollat e Shkupit, Prizrenit, Letnicës, Janjevës dhe, që prej hapjes së shkollës në Stubëll që nga viti 1905, ishte shumë aktiv. Dëshira e tij e hershme, ishte që ta hapte edhe një shkollë tjetër në Zhegër afër Gjilanit e kjo përbënte një provokim të madh për qarqet politike serbe. Imzot L. Mjeda pyetej se a do të mbes më ndonjë katolik në këto troje, po qe se vazhdon kjo politikë kundër katolikëve shqiptarë në argjipeshkvinë e tij. Qeveria serbe kërkonte armë nga popullata katolike, të cilat fare nuk i posedonin, i keqtrajtonte

banorët e pafajshëm, nëpër famullitë e Kosovës i përdorte mënyrat më ashpra kundër popullatës katolike të padëmshme e të pangatërruar. Kështu më 1921 në famulinë e Zllakuqanit u maltretuan besimtarët shqiptarë “deri sa nuk iu thyen edhe eshtrat e tyre”, në rrethin e Gjakovës janë djegur shumë fshatra dhe janë vrarë shumë besimtarë katolikë në të njëjtin vit. Kjo ishte një politikë shfarosëse që e zbatonte qeveria e atëhershme kundër popullatës katolike shqiptare për të krijuar presion në klerin katolik që të gjunjëzohej, sepse ata mbanin kontakte me tërë botën dhe i informonin vendet tjera për situatën në Kosovë e Maqedoni; por në fakt politika serbe kishte qëllimin e zhdukjes së shqiptarëve në përgjithësi. Zhvillonte edhe një lloj lufte psikike, sepse burgoseshin dhe vriteshin meshtarët (rast i katër të burgosurve më 1920/21 dhe vrasja e Atë Luigj Paliqit më 1913 apo edhe ndoshta ajo e don Zef Ramajt më 1914); kështu që me besimtarët katolikë ia dilte shumë më lehtë, po që se burgosej famullitari i tyre.

Dy pjesë nga Raportete e Lazër Mjeda mbi burgosjen e D. Mikel Tarabulluzit:

“I ndritur z. Ministër,

Në letrën time të 11 janarit informova Lart. Tuaj të Nd. se kryetari i komunës së Vitisë (krahinë e Gjilanit) në 20 dhjetor kishte zënë rob famullitarin katolik të Cëmagorës, Don Mikel Mesues Trabulluzin, sepse kishte shkuar në një vend tek një i sëmurë, pa kërkuar leje tek autoritetet lokale, por duke ditur se atij si famullitar i vjetër

i vlente çdo lloj pashaporte brenda kufijve të famullisë së tij.

Nga Vitia e kishin dërguar në Gjilan me duart prapa të lidhura, e kishin goditur me qyta pushke, e kishin lenë të ectë në këmbë për shumë orë midis baltës e shiut, megjithëse kishte me vete kalin e tij. Aty ishte futur në burg për rreth pesë orë dhe ishte denuar me njëzet ditë heqje lirie, që pastaj u kthyen në dyqind e dy dinare gjobë, që vetë ai duhet të çonte në Gjilan në 27 dhjetor. Kur kishte shkuar atje ditën e caktuar për të dorëzuar shumen e përmendur, i ishte thënë që për momentin ajo monedhë nuk pranohej, prisnin udhëzime nga Prishtina e ndërkohë i ishin bërë qortime të mëdha e kërcëmime të ashpra, sepse nxiste arbërit në revolte. Çdo shfajsim i tij nuk vlente, siç që pa vlerë ndërhyrja ime pranë Prefektit të Prishtinës, prej nga varet Gjilani. Më një janar, megjithë solemnitetin e ditës, e detyruan të nisej për Gjilan, duke mos e lejuar të celebronte meshën e shenjtë për popullin, siç e kishte për detyrë. Sapo arriti në këtë qytet, e mbyllën menjëherë në burgun e përgjithshëm në shoqërinë e keqbërësve dhe që rreptësisht e ndaluar për çdo katolik që mund të vizitonte dhe t'i jepte ndonjë ndihmë, si për të ngrënë apo për të veshur, kështu që i mjeri duket të vuante nga uria, i ftohti, shqetësimi i instikteve, veç shoqërisë së keqe me njerëz vulgarë e të pa edukuar. Pas pesëmbëdhjetë ditësh që kishte ardhur, prefekti i ri u mor me këtë çështje dhe e futën në një birucë me dy zotërinj arberorë të muhamedanë. Ditën e njezetë kur mbaronte denimi, u thirr nga prefekti e u mor në pyetje, e vënë përballë dy dëshmitarëve që thonin se e kishin dëgjuar t'u thoshte arbërorëve muhamedanë se Qeveria serbe s'e kishte të gjatë e do të vinte ajo e Arbëri-

së. Njëri nga dëshmitarët ishte një i poshtër, që në kohën e turqëve ishte bërë muahamedan, pastaj me serbët serb, me bullgarët bulgar, e tani është kthyer serb; e megjithëse njëri i shkatanrruar në çdo pikëpamje, ishte bërë xhandar në bashki dhe nga autoritet serbe mbahej si njeri i besuar. I pyetur pasi kishte dëgjuar këtë, u përgjigj para dhjetë ditësh.

Falliteti dukej qartë para të gjithëve, pastaj kishte njëzet ditë që prifti kalbej në burg.

Megjithë këtë shpifësi nuk pati asnjë qortim ndërsa Famullitari, pas disa këshillimesh iu lejua të kthehej në qelen e tij.

Kjo është e vërteta e faktit e nuk vlen të thuhet se një incident tillë ka bërë përshtypjen. më të keqe tek katoliket e mrekullinë më të madhe tek muhamedanet, të cilët nuk kanë parë kurrë prift katolik të trajtuar në këtë mënyrë të padenjë.

Unë u ankova tek z. prefekt i Prishtinës për padrejtësinë ndaj priftit të pafajshëm dhe e pyeta nëse i ka dhënë një kënaqësi të denjë, por ai nuk u dha se e kuptoi.

Prandaj jam i detruar t'i drejtohem persëri Shkllq. Suaj të Nd. e t'i lutem me këmbëngulje të denjojë ta marrë në konsideratë këtë incident të pakëndshëm e të kërkojë që të ndreqet e keqja. Pervec kësaj, po deshi Sh. J. të urdhërojë që prifti të lihet i lirë pr të ushtruar misionin e tij të shenjtë në të gjithë famullinë e tij, e cila përqafon trë komuna, sepse autoritetet nuk kanë pranuar T'ia japin këtë leje; e ky është një dhunim i hapur i lirisë së kultit. Me këtë rast, më lejoni t'i raportoj L. S. të Nd. disa

fakte, prej nga mund të nxirret mënyra e padenjë përmes të cilës komandanti i komunës së Verbovcit, Milan Diqiq, e ai i Vitisë, një Rista, i trajtojnë katolikët e këtyre krahinave.

Së pari, asnjë katoliku të këtyre vendeve nuk iu lejohet të shkoj e në Shkup, as në Kumanovë, as në Ferizaj për të shitur e blerë, kështu që të mjerët duhen të dergjen në varfëri.

Së dyti, u kanë marrë armët të gjithë rojeve e xhandarëve katolikë dhe i kanë nxjerrë jashtë çdo sherbimi.

Veç të tjerash kryetari i komunës së Verbovcit, nën pretekstin e nxjerrjes së armëve fshehurazi e zbulimit të sekreteve që nuk i duhen, i goditi e përgjaku më kryesorët e katolikeve. Pastaj për famullitarin nuk tregoi asnjë kujdes e për fjalë të kota e detyruan të bëjë disa ore udhëtim për të shkuar tek ai e për të dëgjuar atë që ai do.

Po ai nxorri me dhunë nga katolikët shumë të hollash, pa asnjë arsye të ndershme e i kercënoi me jetën cilindo që guxonte të fliste.

Nuk u sollen më mirë ato të Vitisë.

Nje fare Lenci Nout, një katolik shumë i ndershëm nga Binça, pasi e rrahën mirë, i morën djetë lira turke ari e një herë tjetër njëmijë leva bullgare.

Ndrek Gjergji po nga Binça, i morën njëzet lira turke ari e katërqind leva bullgare.

Koli Pjetrit po nga ia vend, trembëdhjetë lira turke e pesëqind leva.

Shanit të Markut, katërqind leva.

Nocit të Sebës e Tomi Zefit njëqind leva secilit.

Gruas së Gegë Zefit po nga Binça, i morën dymijë e shtatëqind leva

bullgare, sepse i shoqi me lejen e autoriteteve të Shkupit shkoi në Selanik, për te vizituar dy motrat e tij që janë Murgesha e Shen Vinkut nga Poli, në Institutin francez të atij qyteti.

Paratë u zhvatën nga një Gapi i Dodes katolik, i cili doli vullnetar për këto veprime të këtij kryetari komune. Ka edhe të tjerë, por po i kaloj për të mos të lodhur Lrt. T. Të Nd.

Megjithatë nuk mund të kaloj në hështje dëmin e konsiderueshëm që serbët e komunës së Verbovcit na kanë krijuar e vazhdojnë të na krijojnë duke prerë një numër të madh lisash të dy pyjeve që i përkasin njëri Menses Kryepeshkopale e tjetri kishës Famullitare. E megjithëse kryetari është lutur më shume se një herë nga famullitari dhe rojet e pyjeve t'i pengonin këto plaçkitje e jo vetëm s'i kanë dhenë kur kanë pasur nevojë, po i kanë shtyrë këta njerez të veprojnë keq. Lidhur me këtë problem i lutemi Shkllq. S. t Nd. të urdhërojnë që të dërgohet në vend një komision i nderuar, i cili të shqyrtojë dënimin e të përcaktojë shumën e dëmtimit.

Më vjen keq të them se autoritetet e Gjlanit dhe Prishtinës i lënë të sillen si perëndi këta prepotentë dhe nuk kujdesën për vuajtjet e popullsisë. Përkundrazi për çdo ankesë që bëhet, rëndohen mundimet. Prandaj gjendja e kësaj popullate është e mjeruar dhe padurueshme.

Raporti tjetër i Lazër Mjedës për burgosjen e D. Mikel Tarabulluzit:

Në datën 10 të këtij muaji i Nderuari Don Mikel Turabulluzi, fa-

mullitar i Letnicës, krahinë e Gjllanit, prefekturës së Prishtinës, u burgos nga autoritetet qeveritare të Gjllanit. Në datën 15 të po atij muaji zëvendësprefekti i dërgonte një telegram prefektit të Prishtinës, ku e ngarkonte t'i komunikonte Kryepeshkopit sëfamullitari i Letnicë, Don Nikel Tarabulluzi ishte dënuar për fajin kundë paragrafit të II të Kodit Penal Nr. 90, e në vend të tij të dërgonte një priift tjetër. Të nesërmen pastaj. Perfaqësuesi im më dha një letër të Ministrisë të kultit, ku më thoshte se ishte e informuar nga autoritetet e vendit, që famullitari i Letnicës, Don Mikel Tarabulluzi sillej në menyre që interesat e Qeverisë në ato krahina kërkonin heqjen e tij nga ajo famulli. Ngulmova pra ta zbatoja me shpejtësi këtë urdhër dhe ta bëja përgjegjës për vendimin e marrë!

Tani ia vlen të thuhet se Tarabulluzi do të ketë të metat e tij, por s'mund të preket në politikë, sepse nuk kujdeset, nuk ka asnjë aftësi për një shërbim të tillë.

Është për t'u ditur se kjo është e treta herë që burgoset i mjeri. Herën e parë, siç ka njoftuar në një rast tjetër Eminencës Tuaj të Nd., që në janar 1919, u mbajt për rreth 25 ditë nën praninë e keqbërësve. Faji që iu vu që se kishte shkuar për t'i shpëmdarë sakramentët një të semuri të famullisë pa lejen me shkrim nga kryetari i komunës. Famullia e tij përfshin tre komuna. Dëshën t'i vinin edhe faj politik, por dëshmitarët nuk diten ta luanin mirë pjesën e tyre dhe u duk qartë fallsifiteti prandaj nuk u denua. (Por dëshmitarët e rrëmë nuk patën denimin nga qeveria).

Të dytën herë u burgos këtë vit në të gdhirë të Shtunës së Rrëshajve. Motivi ishte se çështja e 1919 nuk kishte qenë vendosur akoma,

nga nuk e di se kush gjykatë e se duhej ta priste sentencën në burg; e pastaj sepse pa lejen e qeverisë kishte ndertuar një kishez në Binçe, për qellime politike.

(Kisha u ndertua gjatë pushtimit bullgar).

Qëndroi në burg tre ditët e Rrëshajve, pastaj u lirua për pathemelësi krimi.

Tani përsëri e kanë burgosur nën akuzën: shkatërrues të popullit dhe kundështar të Qeverisë.

Jam i Bindur, i Lartmadhërishtmi Princ, se edhe këtë herë Don Mikel Tarabulluzi i gjerë është i pafajshëm e se z. Minister i Kultit është informuar keq, pasi arsyet e pëmdjekj kundër këtij prifti janë krejt tjetër nga sa thuhet.

Një arsye, por jo kryesorja, ishte kjo se, duke qenë Tarabulluzi i nderuar famulliar i nje vendi, ku ka një Shenjëtores të Shëmtë Lumturës Virgjër Mari, Shenjtërorja e Zonjës së Madhe në Cernagore, siç duhet (që serbët e quainë manastir, e mendojnë se është si manastiri i tyre për të ardhur në qejf) është i ekspozuar ndaj vizitave të nëpunësve qeveritarë, të cilët në dukje shkojnë për gjoja shërbim, por në fakt vetëm për të ndrënë e pirë atyre që vinë. Nuk kënaq gjithnjë, sepse mbase s'arrijnë të dehen. Për këtë janë ankuar shpesh e kanë kërcënuar se do të hakmerren, aq sa e ndjeva për detyrë ta këshilloja Don M. Tarabulluzin të ishte më bujarë e t'i mirëpriste njerëzit, e t'i shmangëte mundimet e njerëzve e mos e vriste ndërgjegja!

Një arsye tjetër, e unë mendoj të jetë më e forta e që flitet nga goja e popullit edhe klerit, janë intrigat e Don Tade Ivanoviqit, të cilit e

njeh tashmë ky konregacion.

Ky, që në fillim të mosbindjes që i bëri Kryepeshkopit, ka kërkuar të shkojë në famullinë e caktuar, me kusht që ta heqë të Nderuarin Don Mikel Tarabulluzin e Letnicës; e kjo për kapriçot e tij. Natyrisht unë s`mund të t`ia jepja këtë kënaqësi, edhe pse nuk kisha person tjetër për të dërguar në atë famulli. Prandaj u dha pas manovrave të tjera dhe kështu ka marrë t`i ngrinte kundër popullit dhe qeverinë. Me popullin që më i lehtë pajtimi, po me qeverinë ja kaq me fat.

Ivanoviç është tepër në zemër të nënpunësve, e madje thuhet se paguhet nga qeveria si spiun. Është e qartë pse instituatat e tij gjëjnë terren të mirë.’⁶

V. 2. Largimi i Don Mikelit nga Stublla dhe letra e tij më 1912

Letra që është shënuar më poshtë, nuk është tërësisht sikur ajo që po sjellim në faksimil origjinalin e saj, kështu që e pamë shumë të arsyeshme që të sjellim në faksimil për shkak se letra shqip nuk është e plotë sikur ajo që ka shkruar vetë me dorë dom Mikeli. Nuk duhet ndokush që të mos publikoj të tërën, për shkaqe personale apo diçka tjetër.

Shkup, më 1 maj 1912, nr. 49

Frot i nderuar Kont,

Kam nderin t'i parashtroj krejt përunjësisht Shkelqësisë suaj bashkëngjitur një momerandum të ardhur nga famullitari e mësuiesi i deritanishëm në Stubëll Don Mikel Tarabulluzi, të cilin ia ka drejtuar konzullatës p.e mb. Me rastin e transferimit të tij në Prizren kohët e fundit.

Pranoni, shkelqësia juaj, shprehjen e tij

Haimrot

Stubëll, më 22 prill 1912

E nderuara Konzullatë PM e Austro-Hungarisë Shkup

Siç është në dijëni ajo Konzullatë e ndritur PM, sipas shkesës së Shkelqësisë së tij të Ndritur imzot argjipeshkvit të datës 3 të numrit vijues 229, unë jam transferuar nga famullia e këtushme e Stubllës në atë të Prizrenit. Kështu, përpara se të braktis përfundimisht këtë vendbanim të dashur për mua, më shkon mendja te mirëbërësit e mi më të shquar, për të kryer ndaj tyre detyrën time të mirënjohjes.

Pikërisht sot mbushen shtatë vjet e dy muaj që kur nga dita që për herë të parë shkela në këtë shtëpi, i dërguar nga eprorët e mi me pëllqim që të hapja një shkollë dhe të krijoja një kishë si degë e asaj të Malit të Zi. Ndërsa për këtë vepër kaq të madhe humanitare

dhe të krishterë, nismën dhe nxitjen e dha i Nderuari Konzul i Shkupit, i shquar zoti Para.....

Më dëshirën e Zotit, unë po largohem nga Stublla, por po lë këtu zemrën time, dashurinë time më të ngrohtë: jo, nuk mund të harroj – nëse mund të shprehem kështu – pjellën e parë të dashurisë sime. Pikërisht këtu unë kam kaluar shumë peripeci, kam derdhur djersë dhe kam harxhuar vite të shumta, vitet më të bukura të jetës sime. Pra, është më se e arsyeshme që unë ta kem kurdoherë parasysh këtë famulli timen, të cilën, që une të mendoj për të dhe që, edhe së largu, të përpiqem për të mirën e saj dhe ta ndihmoj që të përparojë. Prandaj, unë po e lë atë nën mbrojtjen e lartë të asaj qeverie PM dhe të asaj Konzullate të nderuar. Jam më se i sigurt se nën krahët mbrojtës kaq fisnikë, ajo do të pushojë e qetë, do të rritet e fuqishme dhe me lavdi do të arrijë pikësynimin e saj. Me këto shpresa dhe me këto dëshira të zjarrta, me ndjenjat e respektit më të thellë dhe të konsideratës më të shquar, kam kënaqësinë të mbetem

Shërbëtor tepër i devotshëm e i respektueshëm

Don Mikel Tarabulluzi

Famullitar i Prizrenit, 29.04.1912⁷

dell'anno imperiale, cui essi fanno eccezzione ad onore del
più grande benefattore della Polignia e della Polonia, l'Im-
peratore Francesco-Giuseppe.

Lei adunque, gloria e benedizione all'Impero Austriaco
Imperatore, gloria ed onore all'Impero Russiale di Russia per aver
essi quasi creati, ospitati, favoriti e sostenuti in tutti i
modi possibili una sì sublime opera di carità e filantropia,
di religione e patriottismo, quale è questa della fondazione
della scuola e parrocchia a Stulba. Ed io da parte mia non
ho che unire i più alti ringraziamenti all'Imperatore, ed a
costo Impero Russiale per tanti e sì segnalati benefici resi a que-
sta parrocchia durante tutto il tempo della mia amministrazione.
Vede, come sono per quei molti accolto all'ombra mia
persona. Nella mia incapacità non prendo in altro modo ed
a mostrare la mia gratitudine, se non col rinnovare la pre-
te di una più ancora e leali fedeltà, e ardenti attaccamenti,
ecco che oggi lasciando Stulba per andare a Graz con scopo di
veder sempre essere e ampararmi dai devoti protetti e leali
al Imperatore Polacco ed al Russiale che li rappresentano.

Ma se mi è lecito di avanzare un'umile preghiera,
la prego di dire: quella opera benemerita che mi si addimanda
qui a Stulba, e quella fiducia che in me ebbe costo Impero
Russiale, me li si voglia continuare anche la a Graz
nella mia nuova posizione. Ed io, quanto è da me,

farò il possibile per sempre corrispondere degnamente.

A Dio piacendo, io sarò da Stulba, ma si levi il
mio cuore, il mio più tenero affetto per essa: non posso, non
dimenticarmi, se così posso esprimermi - la prima figliuola
del mio amore. E qui dove io ho sostenuto tanti benefici
opere tanti sudori, e spesi tanti oneri e più tutti della
mia vita. E dunque più che ingratulo che io l'abbia
opere presso questa mia cara parrocchia, che ed essa, e
che anche di lontano me procuri il bene, me favorisca
il progresso. La adunque la prego sotto il nome dell'alta
protezione dell'Imperatore e di costo Impero Russiale.
Tanto più che siccome che sotto le ali di sì nobile patriottismo
essa riposa tranquilla, creca vigore, e fiorisce quan-
to al più alle destina.

Con lei buona e leali speranze, e con tutta
mia più proferta stima e più considerazione mi
prego rispettuosamente

K. K. Meterr.-ungar. Consulat Desk

Eingelangt am 29/10 1911.

L. f. ach, mit 340 realen, Beilagen,

Bezugs No. 11

Carl Reichert Off.

demselben, obenerwähntem
Michael H. Reichert
Baron de Parys

1 Krah. FISHTA Filip: Njoftime historike mbi argjipeshkvijt e Shkupit , Hylli i dritës, vj. X. nr. 11, 1934, fq. 552.

2 Për këtë ka akte të mjaftueshme në arkivin jugosllav në Beograd, në dosjen „Ministarstvo inostranih poslova – politicki arhiv (1922-1923) dhe Ministarstvo pravde – versko odeljenje sidomos 26-28 po ashtu e konfirmon edhe Nikola Zutic, sidomos në: Rimokatolicka misija i klerikalizam na Kosovu i Metohiji u kraljevini Jugoslaviji, fq. 105-113; Vatikan i Albanici. U prvoj polovini XX veka do 1941 krahaso faqet 102-107; Kraljevina Jugoslavija i Vatikan. Odnos jugoslavske drzave i rimske crkve 1918-1935, Beograd 1994; (së bashku me Ljubodrag Dimic) Rimokatolicki klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji, Beograd 1992; Srbija, Vatikan i Albanci u XX veku, fejton në gazetën beogradase Glas javnosti 16-26 shkurt 2003.

3 COLAK N.- MAZURAN I.: Janjevo, fq. 189, që shenohen dokumente arkivore të Vatikanit - Arhivin e Propagande Fide, Affari ecclesiastici straordinarii, Austria-Ungheria, fasc. 448, post. 1052-1056, nr. 628, fol 56-59, dhe poashtu fasc. 600. Fol. Pos. 1475-1476, fol. 28.

4 ZUTIC Nikola: Vatikan i Albanici. U prvoj polovini XX veka do 1941, fq. 104-105.

5 Shqip nga: DRANÇOLLI J.: Tarabulluzi dënohet me akuzën se donte t'i bashkojë shqiptarët, fq. 11.

⁶ Botuar nga GASHI Gjergj: Kosova. Altari i Arbërisë 1910-1941, Imzot Lazer Mjeda, Tiranë fq. 131-134 dhe 161-163.

7 Arkivi i Institutit të, Tiranë, Fondi i Arkivit të Vjenës, D.: 22-13- 1357 shënuar sipas Hysen Terziu, Ramë Abdylit dhe bashkluftëtarët e tij, Prishtinë 1997, fq. 198.

VI. URANIUMI I TEPËRT NË STUBËLL?

VI. Uraniumi i tepërt në Stubëll?

Është përfolur shpesh se në kodrën rrëzë Stubllës që quhet Stubllavaçë duhet t'ëketë uran. Hulumtimet janë bërë nga disa institucione të ndryshme qysh para 1999 në Stubëll. Kështu që edhe ka disa publikime për këtë punë. Një dër to është edhe ky që po e sjellim në gjuhën angleze ashtu si është publikuar, pa bërë ndonjë ndryshim në tekst apo në emra, pra ashtu siç janë shënuar në këtë publikim janë edhe këtu, sikur forma Gronja Stubla apo edhe gjëra të ngjashme.

VI. 1. Field experience of indoor thoron gas measurements in a stable rural community in Yugoslavia

Z.S.Zunic 1, K.Fujimoto 2, J.P.McLaughlin 3, A.Birovljev 4

1 Institute of Nuclear Sciences "Vinca", Belgrade, Yugoslavia.

2 National Institute of Radiological Sciences, Chiba, Japan.

3 University College Dublin, Dublin, Ireland.

4 Norwegian Radiation Protection Authority, Osteras, Norway

ABSTRACT

Attempts were made in Yugoslavia to identify rural populations receiving an elevated natural radiation exposure that might be a potential cohort for a planned future health study. In Gornja Stubla at Kosovo in southern Yugoslavia many houses are built mainly from local rock of trachyte which has a uranium content of the order of 25g/t, Th of 61 g/t and K-40 of 5.4%. Thoron and radon gas measurements were carried out in 49 locations in 23 houses in this rural community. Taking into account the short half-life of thoron passive alpha track dual radon-thoron detectors were placed within 10-20 cm from the walls, which were considered the potential source of thoron. Thoron concentrations were found to be ex-

tremely high in Gornja Stubla with a maximum measured value of 1,156 Bq m⁻³. Using another type of passive radon detector ,designed by SSI/NRPB, annual indoor radon concentrations were measured. The highest indoor radon concentration of 9,591 Bq m⁻³ was found in the same house, which had the highest thoron concentration. The absorbed dose rate in air,due to external penetrating radiation was also measured and the highest value found in Gornja Stubla was 430 nGy h⁻¹. Although high thoron concentrations were recorded it should be pointed out that due to its short half life large differences in thoron concentrations are to be expected as a function of the distance of the measuring point to the source. In addition, with the absence of information on thoron progeny concentration it is impossible to make any estimate of doses from the thoron series since the equilibrium factor between thoron and its progeny can vary greatly with time as well as location. However, the thoron measurements that have been performed in Gornja Stubla clearly indicate that the inhabitants there receive an elevated exposure not only from indoor radon and penetrating radiation but also from thoron.

INTRODUCTION

In recent years there has been a growing interest in the exposure of the general population to elevated levels of natural radiation (1). Attention has focussed ,in particular , on exposures due to radon gas (222Rn, T1/2 = 3.83 days) and its short-lived progeny. A number of large case-control epidemiological studies on exposure of the general population to radon in the indoor residential environment have been completed in recent years. Meta analyses of these studies indicate that the estimated risk from indoor residential radon exposure is similar to that expected on the basis of the miner radon epidemiological studies (2) While these radon studies are helping to increase our knowledge on the health effects of natural radiation exposure there has been almost no attempts to assess the health implications of exposure of the general population to indoor thoron (220Rn, T1/2= 55 s) and its progeny. Part of the reason is probably

because due its short half-life the dynamics of thoron and its progeny in the indoor air environment is not well quantified or understood and also because measurement of thoron and to a lesser extent its progeny is more technically difficult than that for radon and its progeny. Even if good thoron progeny data is available difficulties exist in making meaningful dose estimates as lung dosimetry modelling for thoron progeny is presently in a less developed state than that for radon progeny. (3).

It has been long known that thoron can be a problem in the working environment in mines and in premises where Th-232 rich minerals, sands or products are handled in large quantities. In the past decade it was pointed out that under certain circumstances thoron may cause relatively high exposures in dwellings particularly in well insulated homes overlying geological formations with an elevated thorium content. Results of thoron concentration measurements in indoor environment show that only in a small number of countries have indoor thoron monitoring activities been conducted (1). This paper deals with the results of an initial survey of indoor thoron concentrations made in a community in the south of Yugoslavia already known to have elevated levels of indoor radon and penetrating radiation doses.

SELECTION OF FIELD AREA

In Yugoslavia there exists uranium and thorium anomalies as well as former uranium mining districts and uranium ore deposits. The rural community of Gornja Stubla in the south east of the southern Yugoslav province of Kosovo was first identified as a potentially suitable field study area as a result of radiometric data acquired some years ago during a uranium prospecting campaign being then carried out in the area.

It has since has been found to be an area of high natural radiation exposure in the indoor environment with an estimated annual effective doses of 16.2 mSv /y due to the combined effect of indoor radon and external natural radiation exposures (4,5). It is located on the margin of the large Vardar Zone geotectonic unit. The commu-

nity is built on a contact area of lower Cretaceous flysch and granite, Paleogene sedimentary rocks, trachyte and trachyte tuff. The underlying geology is a mixed uranium-thorium anomaly with a uranium content of the order of 392 Bq/kg, Ra-226 of 249 Bq/kg, Th-232 of 181 Bq/kg and K-40 of 1751 Bq/kg. In this community many houses are built mainly from local trachyte rock. The identification of high radon level houses and the presence of elevated Th-232 in the local geology and building materials gave a stimulus to initiate indoor thoron measurements.

Including its immediate surroundings it has a population of approximately 3000 people. A particularly interesting feature of the area from a radiological health study perspective is that it is very unpolluted environment with no industrialisation . The population is also quite homogeneous and stable having living for many generations there with very little outside influence on its genetic pool. Having fortunately largely escaped the effects of the recent conflict it is gratifying to note that this situation has not significantly changed.

ANNUALISED INDOOR RADON MEASUREMENTS

Indoor radon gas concentrations were measured using closed passive diffusion alpha track type radon detectors. The alpha track registration medium is CR-39 mounted inside a black conducting plastic shell of NRPB/SSI design. For the etching and optical microscopy procedures used the detector sensitivity to radon exposure was determined to be 2.7 tracks cm⁻² /kBq m⁻³ hour.

The mean annual indoor radon concentrations in a total of 65 dwellings in Gornja Stubla were obtained by placing a detector in a living area in each dwelling every three months to form a sequence of four such measurements over a twelve month period. The results obtained are summarised as follows both in terms of annual mean radon gas concentrations and estimated annual effective doses.

The arithmetic mean annual radon concentration was found to be 447 Bq/m³ while the geometric mean was 336 Bq/m³ . On an individual dwelling basis the highest annual radon concentration

measured was 6010 Bq/m³. The annual effective doses were estimated using the recently suggested dose conversion factor (DCF) of 7.3 mSv WLM-1 as this value is probably more applicable to the aerosol conditions found in dwellings than the DCF of approx 4.2 mSv WLM -1 as suggested by the ICRP for high aerosol conditions (6). When the radon levels and estimated annual effective doses in Gornja Stubla are compared to world and European average values it is clear that this may be considered as a high radon exposure community (7).

COMBINED RADON AND THORON INDOOR MEASUREMENTS

Thoron (²²⁰Rn) gas measurements were made using a special passive alpha track dual thoron/radon gas detector type which consists essentially of two interconnected plastic hemispheres (8). As the air diffusion exchange time rate from the first hemisphere into the second is much greater than the radioactive decay constant of thoron ($T_{1/2} = 55s$) the alpha track signal recorded by an alpha track detector within the second hemisphere is essentially due only to the radon series while that in the first hemisphere is due to both the radon and the thoron series. Analysis of the track densities allows separate determinations of the radon and thoron concentrations to be made.

Using these detectors measurements of thoron and radon were made in a total of 22 dwellings in Gornja Stubla. The majority of these measurements were of a duration between 1 and 6 weeks. Due to seasonal variations the values obtained cannot be considered as being representative of long term or annual values. The measurements took place in two phases. Phase 1 measurements were carried out in 14 dwellings during the period September/October 1998 and Phase 2, involving 8 dwellings was carried out during the period December 1998/January 1999. Because of its short half life the indoor air thoron levels can be reasonably expected in most normal dwellings to mainly originate in the wall or floor materials. In Gornja Stubla these are largely com-

posed of the local stone with high Thorium content. Again due to its short half life thoron air concentrations will be greatest closest to its source and in this work the detectors were all placed between 10-20 cm of the walls. The results of these combined thoron/radon measurement in the rooms of the 22 dwellings are shown in Table 1a (Phase 1) and Table 1b (Phase 2). . In the last column of Tables 1a and 1b, for comparison purposes,are shown the annual radon concentration previously obtained in the same dwellings using NRPB/SSI radon detectors. Notwithstanding the large uncertainties in individual thoron determinations the short-term thoron concentrations as a group are unusually high with the majority of them being some hundreds of Bq/m³ and with an individual thoron concentration as high as 1,156 Bq m³ Bq/m³ being recorded. The short-term radon concentrations also obtained by the combined thoron/radon detectors are also unusually high with a maximum value of 2053 Bq/m³ being recorded. This latter value was found in the same dwelling which also had ,within this group of 22 dwellings, the maximum determined annual radon concentration of 6010 Bq/m³. Due to a number of factors such as seasonal and other short term variations as well as aspects of the responses,calibrations and sensitivities of the different detector types used it cannot reasonably be expected that the short term and annualised radon concentrations will be in agreement. Nevertheless it is clear that the exposures to occupants of these dwellings from indoor thoron/radon and their progeny are high and warrant further and more detailed investigations.

During these short-term measurements NRBB/SSI radon detectors were also exposed together with the dual thoron/radon detectors. The results obtained from these are shown in the second last column of Tables 1a,1b . While these detectors also recorded high radon values there is not good agreement in absolute concentration terms with the radon values determined during the same time period using the combined thoron/radon detectors. This aspect of the results is being currently examined at present and when resolved will be reported elsewhere.

CONCLUSION

While in some cases very large uncertainties are associated with the thoron values nevertheless these thoron measurements indicate that elevated exposures to thoron progeny are likely in Gornja Stubla dwellings. While no measurements of thoron progeny were made it is planned to do so in the future.

In the present absence of information on thoron progeny levels in the dwellings it is impossible to make any estimate of doses from the thoron series. Even if thoron progeny data were available it is clear that it will be very difficult to make meaningful dose estimates (3). These and other similar surveys showing the presence of high thoron levels in normal dwellings should help to provide a stimulus to improve our understanding of thoron lung dosimetry.

ACKNOWLEDGEMENTS

The authors wish to acknowledge the generous cooperation of the people of Gornja Stubla (Kosovo) in the field work described. The assistance given by Dr Rolf Falk (SSI Stockholm) in helping to facilitate the commencement of this work is greatly appreciated.

REFERENCES

1. UNSCEAR. Sources and Effects of Ionizing Radiation, United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation. Report to the General Assembly, E.94.IX.2, United Nations, New York (1993).
2. BEIR VI Report, Health Effects of Exposure to Radon, National Research Council, ISBN 0-309-056454, National Academy Press, Washington D.C. (1999).
3. C.Nuccetelli and F.Bochicchio. The Thoron Issue: Monitoring Activities, Measuring Techniques and Dose Conversion Factors. *Radiat.Prot.Dosim.* 78, 59-64 (1998).
4. B. Jakupi, Kristic.G, M. Tonic and R.Ilic, Radon in Mines and Dwellings in Kosovo and Metohia. *Radiat.Meas.*28, (No 1-6), 691-694 (1997).
5. Z.S. Zunic, J.P,Mc Laughlin, C.Walsh and R.Benderac, The use of SSNTDs in the Retrospective Assessment of Radon Exposure in High

Radon Rural Communities in Yugoslavia , Radiat.Meas.31, (No 1-6), 343-346 (1999).

6. J.Porstendorfer and A. Reineking, Radon: Characteristics in Air and Dose Conversion Factors. Health Physics , 76(3), 300-305 (1999).

7. B.M.R. Green, J.S. Hughes and P.R. Lomas, Radiation Atlas, Natural Sources of Ionizing Radiation in Europe, EUR 14470, Commission of the European Communities (1993).

8. M.Doi, S.Kobayashi and K.Fujimoto, *A Passive Measurement Technique for Characterization of High-risk Homes in Japan due to enhanced levels of Indoor Radon and Thoron Concentrations.* Radiat.Prot.Dosim.45, 425-430 (1992).

Table 1a : Indoor Thoron (Tn) and Radon Measurements in Gornja Stubla . Phase 1.

DETECTOR AND HOUSE CODES	DUAL DETECTOR (Short-term) Tn (Bq/m ³) ±s.d.	DUAL DETECTOR (Short-term) Rn(Bq/m ³) ±s.d.	NRPB/SSI Detector Short-term Rn (Bq/m ³)	NRPB/SSI Detector Annual Average Rn (Bq/m ³)
Y1(1)	1156±573	2053±149	3947	6010
Y2(1)	603±248	818±66	1119	1534
Y3(1)	364±109	291±29	411	718
Y4(1)	331±96	296±25	312	409
Y5(1)	422±85	243±22	296	438
Y6(1)	358±57	258±23	361	282
Y7(1)	357±91	220±24	389	943
Y8(1a)	144±36	137±10	690	186
Y9(2)	708±217	689±57	1082	1223
Y10(2)	527±223	725±59	339	1795
Y11(3)	635±109	592±44	727	796
Y12(4)	113±48	125±13	29	297
Y13(4)	103±43	107±12	14	300
Y14(5)	467±113	294±29	485	781
Y15(5)	122±29	52±7	83	138
Y16(6)	544±127	339±33	433	718
Y17(7)	172±57	154±15	109	207
Y18(8)	1116±173	467±42	809	844
Y19(8)	1034±167	451±41	1880	621
Y20(8)	752±184	614±47	1272	594
Y21(9)	945±127	300±30	456	973
Y22(10)	87±	82±66	1287	1031
Y23(10)	786±243	846±63	1761	1245
Y24(11)	416±102	256±27	468	671
Y25(11)	383±50	174±15	172	58
Y26(12)	386±79	223±20	268	424
Y27(12)	97±44	108±12	69	456
Y28(13)	934±409	1428±107	2594	2719
Y29(13)	96±48	164±13	223	162
Y30(13)	118±44	146±12	320	214

Table 1b : Indoor Thoron (Tn) and Radon Measurements in Gornja Stubla . Phase 2.

DETECTOR AND HOUSE CODES	DUAL DETECTOR (Short-term) Tn (Bq/m ³) ±s.d.	DUAL DETECTOR (Short-term) Rn(Bq/m ³) ±s.d.	NRPB/SSI Detector Short-term Rn (Bq/m ³)	NRPB/SSI Detector Annual Average Rn (Bq/m ³)
Y2-1(32)	461±252	903±66	1680	1096
Y2-2(32)	162±130	44±35	690	351
Y2-3(50)	747±125	385±31	766	940
Y2-4(50)	279±70	203±18	373	706
Y2-5(6)	231±63	177±16	259	152
Y2-6(6)	523±77	206±19	248	164
Y2-7(8)	230±50	128±13	179	164
Y2-8(19)	558±286	1029±74	2192	978
Y2-9(19)	482±336	1227±88	2594	1571
Y2-10(33)	359±154	526±40	765	646
Y2-11(33)	146±136	470±37	706	365
Y2-12(53)	195±60	171±16	258	182
Y2-13(53)	65±74	236±21	1161	513
Y2-14(23)	-300±128	462±36	712	523
Y2-15(10)	698±288	1031±75	2274	1711
Y2-16(16)	759±89	260±21	405	345
Y2-17(16)	351±79	253±20	504	1337
Y2-18(15)	213±111	385±29	548	540
Y2-19(15)	163±141	504±37	780	785

**VII. LOJTARËT E KOMBËTARËS ITALIANE
DI FRANCESCO DHE TOMMASI VIZITONË
STUBLLËN**

VII. Lojtarët e nacionales itailane vizitojnë Stubllën – Eusebio di Francesco & Damiano Tommasi

Ndoshja për dikë duke si ëndër kur i sheh këta dy emra, por kjo është e vërtetë, pepse më 13.11. 2000 dy futbollistët e njohur në tërë botën të ekipit AS ROMA Francesco dhe Tommasi bënë një vizitë Stubllës, ku edhe luajtën në fushën polivalente (për futboll të vogël, basketboll, volejball etj.) posainaugurar një ndeshje, që gjindet në oborrin e shkollës fillore dhe të mesme në qendër të fshatit. Këtë fushë e kishte financuar organizzata italiane IPSIA dhe me këtë rast

kishte ftuar dy futbollistët e Italisë që jo vetëm shikuan, por edhe kohë të shkurtër luajtën në këtë fushë me stubllasit, konkretisht me KF Stublla, që është themeluar ëysh në vitet e 70. Në këtë ndeshje muarrën pjesë edhe KF Vitia dhe KF Binça. Atmosferën edhe më madhështore e bëri akti i prerjes së shiritit nga

futbollistët e FC.Roma, shkembimi i dresave të ekipit FC Roma dhe KF Stublla, flamujt dhe emblemat e tyre e ku ishin nenshkrimet e të gjithë futbollistëve, ndërkaq në një nga dresët e ekipit AS Roma ishte shënuar "STUBLLA 2000" (shif edhe foton) dhe iu kishte dhuruar ekipit futbollistik Stublla. Kurse KF Stublla, ia dhuroi poashtu amblenen e vet lojtarëve romakë. Pas ndeshjeve miqësore që u zhvilluan në këtë fushë sportive, u zhvillua enkas për këta dy futbollistë-mysafirë një program kulturoro-artistik, që kishin përgatitur të rejat dhe të rinjët e Stubllës. Dhe pas përfundimit të programit ishte darka solemne për mysafirët nga Italia që kishte përgatitur Famullitari i Stubllës Don Rrok Gjonlleshaj në bashkpunim me stubllasit me që rast këtyre dy futbollistëve italian KF Stublla ua dhurroi mirënjohjet e veta si shenjë falenderimi dhe rrespekti që kishin vizituar Stubllën.

Duhet cekur edhe këtë se FC Roma, kishte vendosur që shumën vjetore të kampionatit të kaluar të dënimeve të brëndshme të lojtarëve (për vonesa në ushtrime, për ndoj sjellje të pahijshme etj.), që kish mbërritur në 31 milionë lira (rreth 16.000 euro) ta investojnë në Kosovën e sapodalur nga lufta. Për këtë hap humanitar dhe solidar me rininë e Stubllës e kishin ndërmarrur këta dy futollistë nga AS Roma që vizituan Stubllën, të cilët edhe e kishin udhëhequr procedurën e dënimeve të brëndshme - Tommasi e Di Francesco. Për ndërmjetësimin e ardhjes së tyre më së shumtu bëri Pashk Balabani, Stubllas që jeton në Lecco të Italisë.

Në këtë çdo verë në fund të korrikut apo fillim të gushtit, pra sipas marrëveshjeve që bëhen dhe kur arrinjë stubllasit nga vendet pë-

rëndimore, luhet turniri tradicional “Engjëll Zefi”. Për këtë përgatitën shumë ekipe futbollistike, jo vetëm të rriturit, pro edhe turniri për fëmijë të vogël dhe krijohet 2-3 ditë një atmosferë familiare mes të

rinjëve stubllas dhe bëhet një lloj cerimonie me shpërndarjen e medaljeve dhe kupave për vendet e caktara dhe në fund të kësaj organizohet një mbrëmje muzikore dhe festive. Mediat jo vetëm shqiptare, por edhe ato italiane i kishin dhënë jehonë kësaj vizite, ndër të tjera edhe këtë:

VII. 1 Damiano ed Eusebio a Stublla

Abbiamo identificato un modello di finanziamento e di progetto nell'esperienza compiuta a Stublla, in Kosovo, dall'Unione Sporti-

va Acli e dai giocatori della Roma. Nella prima fase, la sottoscrizione, si sono raccolti i 31 milioni delle "multe interne" della squadra; nella seconda l'Ipsia, l'organizzazione di cooperazione internazionale delle Acli, si è occupato di attrezzare il campo di un complesso scolastico di questa località del Kosovo al confine con la Macedonia, dove oggi i ragazzi possono giocare in un impianto polivalente con canestri per il basket, porte per il calcetto e la pallamano, rete per la pallavolo e reti protettive. Il campo è stato inaugurato il 13 novembre 2000 da Damiano Tommasi ed Eusebio Di Francesco, in una giornata che ha visto i due atleti, insieme ai giornalisti Valerio Piccioni (Gazzetta dello Sport) e Giovambattista Notarianni (Corriere dello Sport), immersi all'improvviso nei problemi difficili del dopo conflitto.

VIII. BIBLIOGRAFI MBI STUBLLËN

VIII. Bibliografi mbi Stubllën

Bibliografia nuk është shtrruese dhe është vetëm deri në vitin 2006 kur është shkruar ky libër. Të gjitha këto libra, artikuj apo edhe shkrime të shkurta kanë të bëjnë direkt apo indirekt me Stubllën apo edhe rrethinën e Karadakut. Disa libra në shuhë të huaja që janë të shënuar në këtë bibliografi por në fakt janë nganjëherë disa faqe, rreshta apo vetëm shënime të shkurta kur përmendet Stublla.

[Marino BIZZI]. Franjo RACKI Izvjestaj barskoka nadbiskupa Marina Bizzia o svojem putovanju god. 1610 po Arbanaskoj i Staroj Srbiji. Ne: Starine. Na Sviet izdaje Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti 20(1888) fq. 50-156.

AHMETI Isak: Don Mikeli, pishtar i arsimit në Kosovë, in: Shkëndija, shtator 1990.

AHMETI Isak: Kosova, Prishtinë 1996.

AHMETI Isak: Në Stubllëll ishte shkolla e parë shqipe në Kosovë, in: Shkëndija, tetor 1990.

AHMETI Isak: Shkolla e parë shqipe në Karadak, in: Rilindja Prishtinë 15. V. 1970.

AHMETI Isak: Shkolla e Parë Shqipe në Kosovë, in: Shkëndija nr. 1-2, Prishtinë, 15.01.1976.

AHMETI Isak: Stublla me shkollën e parë legale shqipe në Kosovë, in Stublla. Monografi. 2005.

AHMETI Isak: Stublla me shkollën e parë shqipe në Kosovë, in: Bota e re, 1.10.1983.

AHMETI Zef (bashk me RAMAJ Alber): Stubllasit në mërgim, in: Stublla. Monografi. 2005 fq. 138-146.

AHMETI Zef: Nga martirizimi në emigrim, ese (manuskript) St. Gallen 2006

Albanian Catholic Bulletin 1-15 (1981-94), Albanian Catholic Institut, San Francisco.

ASLLANI Uran: Studentët shqiptarë në Austri. Roli i tyre në pavarësinë, konsolidimin e zhvillimin e shtetit shqiptar, Tiranë 1992-1998.

- BARTL Peter:** Kryptochristentum und Formen des religiösen Synkretismus in Albanien. In: Grazer und Münchener Balkanologische Studien. München 1967. S. 117-127 (= Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients 2). Përktimi shqip: Kriptokrishtenizmi dhe format e religjionit sinkretik të shqiptarëve, in: Urtia, X, 1 (15) 2002, S. 107-119.
- BARTL Peter:** Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912). Wiesbaden 1968.
- BARTL Peter:** Kosova and Macedonia as Reflected in Ecclesiastical Reports. In: Arshi Pipa and Sami Repishti (Hrsg), Studies on Kosova. New York 1984. S.23-39 (shqip versioni më i zgjëruar: Relacionet e priftërinjëve vizitatorë si burim për historinë e popullit dhe kishës shqiptare, in: Urita, VIII, 1, 2000, fq. 37-76.
- BASHA Tefik:** Vështrim mbi popullsinë e Anamoravës, Takimet e don Mikelit II (1993-1994), fq. 79-88.
- BELLUSCI Antoni:** vajtimet nga Stublla/Lamenti funebri di Stublla (18/08/1985), Lidhja XV, 32, 30 tetor/octobre 1994, fq. 1118-1122
- BERISHA Mujë S.:** Zeqë Vërbani dhe koha e tij, Prishtinë, 1997, fq. 137-169
- BEXHETI Nuri:** Die Teilnahme der Albaner am "Großen Türkenkrieg" 1683-99, (disertacion), Vjenë 2005.
- Blagoves:** Kosovski ljaramani-mucenici, nr. 5-6, fq. 5-12 Beograd 1969
- Blagovest:** O. Antun Maroevic, kosovski mucenik, nr. 3, 48-49 dhe nr. 7-8, 134 Beograd 1973.
- BRESTOVCI Sadulla:** Lëvizja kombëtare shqiptare në kazanë e Gjilanit, Rilindja Nr. 4394, 24. VI. 1971.
- BRESTOVCI Sadulla:** Marrëdhënjet shqiptare - serbo-malazeze (1830-1878) Prishtinë 1983
- BYTYQI Nue don:** Kanga e popullit. N`nderr t`Zois Zernaghores, in: Elçija e Zemrës së Krishtit, Shkodër, qershor 1894.
- Catalogus defunctorum S.I.(1814-1970) br. 20197.**
- Catalogus Moderatorum, Professorum, Alumnorum in Convictu theologorum ad S. Nikolaiu et in facultate theologica Universi-**

- tatis Oenipantanae invente anno schol. 1905/06 editus. Oeni-
pante Typis Sociaetatis Marianae, Innbruck 1905
- CILEV P: Obikolka iz albanski seliste v Pristinsko, Prizren, De-
brsko i Ohridasko, Izvestija na Narodnija muzej v Sofija, VI,
1926.
- COLAK N.- MAZURAN I.: Janjevo. Sedam stoljeca opstojnosti
Hrvata na Kosovu, Zagreb 2000.
- CORDIGNANO Fulvio S.I.: - L'Albania a traverso l'opera e gli
scritti di un grande Missionario italiano il P. Donenico Pasi S.I.
(1847-1914). I-III Roma 1933-1934.
- CORDIGNANO Fulvio: Antichi monasteri benedettini e loro be-
nemerence sociali in Albania. Ne La vivilita cattolica 80, II,
(1929) fq. 399-413. 80, III (1929) fq. 13-28; 80, IV (1929).
CORDIGNANO Fulvio: Geografia ecclesiastica dell'Albania
degli ultimi decenni del secolo XVI alla meta del ceolo XVII.
Roma (1934)- Orientalia Christiana. 99.
- CORDIGNANO Fulvio: L'Albania a traverso l'opera e gli scritti di
un grande Missionaria italiano, il P. Domenico Pasi S.J. (1847-
1914). I-III. Roma (1933-1934).
- DEGRAND A, Souvenirs de la Haute Albanie. Paris (1901).
Die Schulaktion in Albanien, (Geheim) Referat II, mit einem Vor-
wort von Tibor Graf Szapary, Vjenë 1917 (Manuskripti gjindet
tek Albert Ramaj)
- DIMIC Lj-BOROZANIN Dj: Jugoslovenska drzava i Albanci. Slu-
zbeni list SRJ : Arhiv Jugoslavije : Vojno-istorijski Beograd
1998
- DIMIC Lj-ZUTIC N: Rimokatolicki klerikalizam u Kraljevini Ju-
goslaviji 1918-1941, Beograd 1992.
- DJURIC Franjo: Die Geschichte der Krypto-Katholiken
(Ljaramanen) in der Diözese Skopje-Prizren und die Probleme
ihrer pastoraren Bedeutung, Innsbruck 1987.
- DOÇI Rexhep: Çështja të onomastikës së Malit të Zi të Shkupit, in:
Takimet e don Mikelit II (1993-1994), fq. 92-98.
- DRANÇOLLI Jahja: Don Mikel Tarabulluzi dënohet me akuzën se
donte t'i bashkojë shqiptarët, in: Drita, I (XXIII) Nr. 2-3 (149-
150), 2000 Prizren, fq. 11.

- DRANÇOLLI Jahja: Kontributi i Kishës katolike të Kosovës në luftëra antiosmane, Takimet e don Mikelit III (1995-1996), Stubëll 1997, fq. fq. 50-56.**
- DRITA** revistë fetaro-kulturore (Ferizaj) 1-147 viti 1980-1991 dhe 2000).
- DUIJZINGS Ger (Gerlaschus): Religion and dhe politics of identity in Kosovo (disertacioni) Amsterdam, 1999, kurse libri i Ger Duijzings: Religion and the Politics of Identity in Kosovo. Londër 2000; serbisht është përkthyer më titullun: religija i identitet na Kosovu, (Ger Dejzings) Beograd 2005.**
- DURHAM Edith: High Albania. London (1909).**
- ELSIE Robert: Handbuch zur albanischen Volkskultur, Wiesbaden 2002.**
- FAVEYRIAL Jean-Claude: Histoire de l'Albanie, Pejë 2001 (frëngjisht) kurse shqip i njëjti libër Zhan Klod Faveyrial: Historia (më e vjetër) e Shqipërisë [Përgatitur për botim nga Robert Elsie], Tirana 2004.**
- FERIZI H.: Feja dhe dija janë si ujku e dhija, in: Zëri i rinisë, 16 tetor 1976, fq. 10**
- FILIPOVIC Milenko: Krsteni Muslimani, in: Zbornik radova tnografskog Instituta II, Beograd 1951, fq. 120-128.**
- FISHTA Filip: njoftime historike mbi argjipeshkvijt e Shkupit , Hylli i dritës, X, 11, 1934**
- GASHI Gjergj: Kosova. Altari i Arbërisë I-III, Tirana 1996.**
- GASHI Quinfvultdeus don: Stublla, in Drita, X, 2, 1979, fq.12-13.**
- GASHI Quitvultdeus don: Historia e dioqezës Shkup-Prizren, Stublla me shkollën e parë shqipe në Kosovë, in: Drita, nr 3/71/1979, Ferizaj, fq. 10**
- GASHI-G Gjergj: Martirët shqiptarë gjatë viteve 1846-1848, Ferizaj 1994.**
- GASHI-GJ. Gergj don (Don Quinfvultdeus GASHI): Stublla me shkollën e parë shqipe në Kosovë, in Drita, X, 3, 1979, fq. 10-11.**
- GASHI-GJ. Gjergj: Vatikani dhe Arberia 1700-1922, Tirana1998.**
- GAUDIO Zef del: Martirët shqiptarë 1846-1848) Prishtinë 2006.**

- GEGAJ Athanas : L'Albanie et l'invasion turque au XI siecle. Louvain (1937).**
- GJERGJI Franë: Stublla e Karadakt - vatër e arsimit kombëtar, in: Drita XXI; 5-6; & XXI, 7-10; XXI, 11-12 1990., ribotim in: Kambana e së Djelës, 10/16, 1993, fq. 14-17.**
- GJERGJI Lush don: Martirët e Karadakt – frymëzim fetaro-kombëtar (1846-1848); Zhvillimi shoqërisë stubllase dikur dhe sot, in: Stublla. Monografi, Stubëll 2005, fq. 70-87.**
- GJERGJI Ndue don: Historiku i Famullisë dhe i fshatit Stubëll Takimet e don Mikelit (1990-1992), Stubëll 1994, fq. 11-15.**
- GJERGJI Ndue: 10 vjet sherbim te pashoq, (motrat në malet e Karadakt), in: Drita, X, 10 (78), 1979, fq. 7.**
- GJERGJI Nue don: Vdiq don Pjetër Berisha, in: drita, XVII, 7-10, 1986, fq. 1 & 10.**
- GJERGJI Sarë: Kush ishte Mikel Tarabulluzi, in: Shkëndija, 15 maj 1990.**
- GJERGJI Sarë: Kush ishte Mikel Tarabunuzi? te: “Shkëndija”, me 15 maj 1990.**
- GJERGJI Sarë: Laramanizmi (në Karadakt) – vetëdije, dhembje, ndërgjegje, in: Urtia VI-1/1995, S. 114-116.**
- GJERGJI Sarë: laramanizmi (në Karadakt) – vetëdije, dhembje, ndërgjegje, in: Urtia, VI-1/1995, fq. 114-116.**
- GJERGJI Sarë: Manifestim shkencor e multikulturor “Takimet e dom Mikelit, in: Stublla. Monografi, Stubëll 2005, fq.48-51**
- GJERGJI Sarë: Shkolla e Stubllës, in: Urtia. 1/1994, fq. 69-73.**
- GJERGJI-GASHI Gjergj: Albanski mucenici u razdoblju 1846-1848, Zagreb 1988.**
- GJERGJI-GASHI Gjergj: De martyribus Albanensibus anno 1846 in odium fidei damnati : tesi di laurea I-II Roma 1980.**
- GJERGJI-GASHI Gjergj: Il Sacramento del Battesimo ed il problema del Battesimo degli acculti Albanesi, Roma 1980.**
- GJERGJI-GASHI Gjergj: Stublla me shkollën e parë shqipe në Kosovë, in: Drita, nr. 3/1979, fq. 10.**
- GJINI Gaspër: Shenjtërorja e Zonjës Cërماغore, in: Drita, 7-8, 1948, fq. 3-4**

- GJINI Gaspër: Skopsko-Prizrenska Biskupija kroz stoljeca Zagreb 1986, shqip: Ipeshkvia Shkup- Prizren nëpër shekuj, Ferizaj 1992, anglisht: The Shkup-prizren Diocese through centuries, Prizren 2000.**
- Gjon Lluka Njeri e atdhetar i devotshëm, libër përkujtim për Gjon Lluka (botues familja Lluka) Prishtinë 2002**
- GJONI Pjetër: i Arkitektura dhe mjeshtëritë, in: Stublla. Monografi, 2005, fq. 106-123.**
- GJONLLESHAJ Rrok Don: Organizimi i takimeve të dom Mikel Tarabulluzit dhe rëndësia e tyre në Stubëll dhe në diasporë (doshkrim).**
- GJONLLESHAJ Rrok Don: Organizimi i Takimeve të don Mikel Tarabulluzit dhe rëndësia e tyre në Stubëll dhe në diasporë (referatë mbajtur në tetor të Vitit 2003 në Zvicër)**
- GOPCEVIC Spiridon, Oberalbanien und seine Liga. Leipzig (1881).**
- GOPCEVIC Spiridon: Geschichte von Montenegro und Albanien. Gotha (1914).**
- GOPCEVIC Spiridon: Makedonien und Alt-Serbien (Vienna, 1889)**
- GRULICH Rudolf, Albanien - seit 20 Jahren das erste atheistische Land der Welt, in Südosteuropa, H. 11/12 1987, S. 7278-738**
- GRULICH Rudolf, Albanien. Ein Land, in dem die Religion verboten ist, in: Dein Reich komme, 89. Deutscher Katholikentag vom 10. Bis 14. September 1986 in Aachen. Dokumentation Teil II, Paderborn 1987, S. 1193.**
- HAHN Johan, Georg von: „Albanesische“ Studien, Jena 1854.**
- HAHN Johann Georg von: Reise von Belgrad nach Salonik, Vjenë 1861**
- HAHN Johann, Georg von: Reise durch die Gebiete von Drin und Wardar, Vjenë 1867**
- HALIMI Mehmet: Disa përkime gjuhësore ndërmjet të folmes së Karadakt të Kosovës dhe të rrthinave të Shkodrës, in: Dardania Sacra, 3, 2001, fq. 73-84.**
- HALIMI Mehmet: Nazalizmi në të folmën e Karadakt, in: Dardania Sacra, 1, 1999, fq. 213-226.**

- HALIMI Muhamet: Dyzet murgeshat e Stubllës së Epërme, in: Rilindja, 26.III.1971, fq. 8.**
- HALIMI Muhamet: Kur komunistët heshin kleri çon krye, in: Rilindja, 25.10.1979, fq. 3.**
- HALIMI Muhamet: Zëri i Karadakut, in: Rilindja, 4.5.1978, fq. 10.**
- HALIMI-STATOVCI Drita: Disa tipare etnografike në trevën e Karadakut, Takimet e don Mikelit II (1993-1994), fq. 31-35.**
- HALIMI-STATOVCI Drita: Tiptarët etnografike të Stubllës, in: Stublla. Monografi, 2005, fq. 92-96.**
- HASLUCK F. W: Islam and Christianity under the sultans. Edited by Margaret Hasluck. I-II. Oxford (1929).**
- HECQUARD Hyacinthe: Histoire et description de la Haute Albanie ou Gukgarie. Paris 1858.**
- HORVAT Branko: Kosovsko pitanje, Zagreb 1988.**
- ILLYRISCH-ALBANISCHE FORSCHUNGEN (Hg). L. Thaloczy, C. Jirecek, M. Sufflay I-II. München und Leipzig 1916.**
- IPPEN Theodor Anton, Novibazar und Kossovo(das alte Rascien). Vjenë 1892.**
- IPPEN Theodor Anton: Das religiöse Protektorat Österreich-Ungarns in der Türkei, in: Die Kultur, 3, 1902.**
- JACOV Marko Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due grandi guerre: candia (1645-1669), vienna e morea (1683-1699), Biblioteca Apostolica Vaticana 1998.**
- JACQUE Edwin, The Albanians: An Ethnic History from Prehistoric Times to the Present, Jefferson/NC: McFarland & Co. 1995.**
- JASTREBOV Ivan S.: Nesto o Gornjoj Moravi, in: GSUD 60, Beograd 1885.**
- JASTREBOV I. S: Stara Srbija i Albanija. Beograd (1904).**
- JORGA Nikolaus: Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt. I-V. Gotha (1908-1913).**
- JURIC J - KORADE M: Iz arhiva grade o ilirskom kolegu u Loretu II, in: Vrela i prinosi, fq. 165-166.**
- JURISIC Mario: Majcinovi donovi, Makarska 1976.**
- KOLIQI Engjëll: Një manifestim për disa jubile, in: Drita, nr. 3-4/1990, fq. 30.**

- KOLIQUI Engjell:** Stublla e Karadakut-vatër e parë e arsimit dhe shkollës shqiptare në Kosovë, in: Bota e re, 15 shkurt 1984.
- KOLIQUI Engjell:** Stublla po bëhet nje tempull i arsimit dhe i kulturës sonë kombëtare, Bota sot, 26 gusht 2001, fq. 28.
- KOLIQUI Engjell:** Stublla po bëhet një tempull i arsimit dhe i kulturës sonë kombëtare, in: Bota sot, 26 gusht 2001, fq. 28.
- KOLIQUI Fatmir don:** (editor)Stublla. Monografi, Stubëll 2005.
- KOSIR Borut:** Das jugoslaëische Konkordat aus 1935, in: Österreichisches Archiv für Recht und Religion, 48, 1, 2001, S. 53-77.
- KRAFT Ekkehard,** Serbiens Orthodoxie für Dialog mit den Albanern. Die Kirche als Verfechterin des Zusammenlebens in Kosovo, in: Neue Zürcher Zeitung, 9. 4. 1999.
- KRISTAJ Frrok:** Imzot Nikë Prela, Feriza 2006
- KRIVAQA Safet:** Vatër e arsimit me interes për kombin, in: Bota e re, 25 maj 1993.
- KRONISTI [Don Gjergj Gjergji-Gashi]:** Atë Viktor Paskes (1878-1961), Drita, XV nr. 11-12 (107), 1984, fq. 8-9
- LEGISI Elvis:** Rinia Mariane në Kosovë „Fjala e Paqes“ (Shkodër), nr. 8-9 (22-23) III gusht-shtator 2001, fq. 11.
- Ljaramani vera sarenih,** in: Srpsko naslede istorijske sveske. BROJ 6 JUN 1998.
- Mahmud Bušatlija,** paša skadarski. Prvi period njegov rada (1784-1786). Në: Glas Srpske Akademije 76 (1908) fq. 101-212.
- MALAJ Vinçenc:** The actyvity of dhe franciscans of the Dubrovnik Province among Albanian catholics, in Albanian Catholic Bulletin, San Francisco, vol XV 1994, fq. 53-78
- MALCOLM Noel:** Crypto-Christianity and Religious Amphibianism in the Ottoman Balkans: the Case of Kosovo (referat) i mbajtur më 1997, organizuar nga SSEES/SOAS, Londër 1997.
- MALCOLM Noel:** Kosovo. A short history, London 1998, Shqip: MALCOLM, N.: Kosova. Një histori i shkurtër, Prishtinë-Tiranë 2001.
- MALIQI Shkëlzen:** gli Albanesi fra l’Oriente e l’Occidente, in: Kosovo – cnflitto e riconciliazione in una crocevia balcanica,

- Religioni e Societa, 29/XII, September-Dezember, 1997, S. 121-128.
- MAPPES-NIEDIECK Norbert:** Zuerst kommt die Familie, dann die Moral (Stublla), in: Badische Zeitung 6. pril 2001.
- Mariano BOLIZZA** Relazione et descriptione delsangiacato die Scuttar, dove si da pena contezza... Ne: F. Lenormant Turcs et Montenegrins. Paris (1866) fq. 286-330.
- MARKUN Anton:** Crkveni prirucnik za katolicke jugoslavene, Ljubljana 1922.
- MAROEVIC Pijo:** Zaboravljenoj uspomeni o Antun Maroevica, franjevca, misionara zupnika u Crnoj Gori blizu Prizrena, ispo-vjednika sv. Katolicke vjere, in: Narodna Svijest Splitit 1926.
- MARQUET Odette:** Pjetër Bogdani. Letra dhe dokumente, Shko-dër 1997.
- MATKOVIC P.:** Putovanja po Balkanskom Poluotoku 16. vieka. Zagreb (1879-1898).
- MATOSHI Hysen:** Si u zhvillua puna rreth bugosjes së don Dedë Ramaj, Takimet e don Mikelit IV (1997 – 2003), fq, 65-68.
- MATOSHI-SYLA:** Monografi per Fshatin Bresalc, Bresalc
- MAZAREK Nikolla & KRAJINOVIC Emanuel:** Via crucis martyrum cossoviensium de paroecia Crnagora scopiensis spatio temporis annorum 1843-1846 / Letnica , 1968.
- MAZAREK Nicolo don;** Breve Cenno cicra gli Esilati Cripto-Catolici della Parrochia di Zarnagora e Nominamente dei villaggi Stubla, Binci, Terziajt e Vernacolo. Nell` ano 1843-1846. (Dorëshkrim) Zarnagora-Letniza 1882. Don Nikollë Mazrreku është i vorrosur në Stubëll.
- MCLAUGHLIN J.P., L. León VINTRÓ, K.J. SMITH, P.I. MITCHELL, Z.S. ZUNIC:** Actinide analysis of a depleted uranium penetrator from a 1999 target site in southern Serbia, by, in: Journal of Environmental Radioactivity 64 (2003) 155–165.
- MIHACEVIC Lovro Fra:** Crtime iz albaneske povijesti, Sarajevo, 1912.
- MIHACEVIC Lovro:** Durch Albanien, Prag 1913.
- MIHACEVIC Lovro: Fra.:** Po Albaniji. Dojmovi s puta. Zagreb, 1911.

- MILATONI Arso**, *Pet diplomatskih misija, Zagreb (Duga) 1984.*
- MINI Nikollë mons**: *Krishti dinte shqip, reagim ndaj shkrimit të Jusuf Buxhjovit*, in: *Drita*, IX, 2, 1978, fq. 12
- MINI Nikollë Mons.**: *Dyzet murgeshat e Muhamet Halimit*, in: *Drita viti II. Nr. 2. 1971. fq. 3.*
- MINI Nikollë mons**: *Kur komunistët heshtin kleri çon krye, Muhamet Halimi (25.10.1979.) por çka të ngërmoi, Muhamet, me ra kah Germova?*, in: *Drita*, X, 12, 1979, fq. 13
- MINI Nikollë Mons**: *Sipas H. Ferizit „Feja dhe dija janë si ujku e dhija“ injoranca e H. Ferizit si pilavi si orizi*, in: *Drita*, VIII, 1, 1977, fq. 6.
- MIRDITA Dedë**: *Shkolla e Parë e Kreshtave te Karadakut*, in: *Rilindja*, 30 prill, 1-2 maj 1974.
- MIRDITA Zef**: *Krishtenizmi ndër shqiptarë, Prizren-Zagreb, 1998.*
- MITA Jak**: *Jak Tarabulluzi – tregtar, mësues-veprimtar*, in: *Takimet e don Mikelit (1990-1992)*, *Stubëll 1994*, fq. 66-68.
- MITA Jak**: *Vëllëzërit Don Mikel e Jak Tarabulluezi, mësues në Stubëll*, in: *Takimet e Don Mikelit, (1990/92)*, *Stubëll 1994*, fq. 30-34.
- MONUMENTA TURCICA 21**, Sarajevë 1972.
- MUNISHI Rexhep**: *Muzika në „lojën e filxhanave“ në rrethin e Karadakut*, in: *Takimet e don Mikelit IV (1997 – 2003)*, fq. 61-64.
- MUNISHI Rexhep**: *Riza Maksuti – instrumentist popullor, Takimet e don Mikelit II (1993-1994)*, fq. 54-59.
- NEMETHY Ludovicus**, *Series parochiarum et parochorum Archidioecesis Strigoniensis ab antiquissimus temporibus usque annum MDCCCXCIV, Strigonii, 1894*
- NIKIC ANDRIJA Dr. fra**: *Stanje na Kosovu od 1840-1890, Split*, in: *Zbornik Kacic, 1980.*
- NOPCSA Franz Baron**: *Religiöse Anschauungen, Sitten und Gebräuche. (unveröffentlicht. Typosc.) Nationalbibliothek Vjenë (Handschr. 9393) 1917.*
- NUSIC Branislav**: (1986): *Kosovo, opis zemlje i naroda, Prosveta, Beograd (first published in Novi Sad in 1903).*

- OSVALD Janez: Skof Gnidovec graditelj cerkva in drugih cerkvenih stavb, in: SKULJE., (Hrsg.), Gnodovcev simpoozij v Rimu, Celje 1989, S. 1141-150.**
- PETERS W. E. Markus: Geschichte der katholischen Kirche in Albanien 1919-1993, Wiesbaden, 2003.**
- PRENKU Jak don: Vdiq don Dedë Rama, in Drita , viti VI, 1975. Nr. 7-8, f. 5.**
- PRENKU Jak, don: Zëri i Karadakut nuk mund të përparojë pa kritikuar fenë katolike?, in Drita: IX, 4, 1978, fq, 5.**
- PRENKU Jakë Don: 75- Vjetori i Famullisë së Stubllës, in: Drita Viti XI, 11 (91) /1980, fq. 6-11.**
- Protection Association, Fontenay-aux-Roses (2000).**
- PUSTET Anton CM: Vsem sem postali vse. Smarnice o zivljenju in delu Janez Gnidoveca. Ljubljana 1999.**
- QERKINI Agim Don: thirrjet shenjëta në Stubëll, në Stublla. Monografi, 2005 fq. 124-137.**
- RAJOVIQ Radoshin: Autonomia e Kosovës, Prishtinë 19987.**
- RAMAJ Albert (bashk me AHMETI, Zef): Stubllasit në mërgim, in: Stublla. Monografi. 2005 fq. 138-146.**
- RAMAJ Albert, Dokumente arkivore për Stubllën në arkivat e Austrisë in: www.albanisches-institut.ch**
- RAMAJ Albert, Mutter Terasa con Kalkutta ist Gonxhe Bojaxhiu von Skopje, in Thede Kahl, Izer Maksuti, Albert Ramaj): (Hg.) Die Albaner in der Republik Makedonien. Fakten, Analysen, Meinungen zur interethnischen Koexistenz . Münster-Vjenë-Zürich, 2006.**
- RAMAJ Albert: "Krypto-Christentum im Kosovo", G2W (Zürich), 3/2007 35, S. S. 24-25.**
- RAMAJ Albert, Me rastin e 40 vjetorit të Koncilit të II-të ekumenik të Vatikanit 1/2003, S. 81-99.**
- RAMAJ Albert: Dita e vdekjes se Kole Bojaxhiut, in: Shkeulli (Tiranë) 01.08.2006.**
- RAMAJ Albert: Nëna Terezë – Bojaxhinjtë dhe prejardhja e tyre, in: Thema (Tiranë), 23-24. XI. 2003, 1-6. Ribotim in: Universitas, revistë për Shoqëri, Shkencë dhe Kulturë, Tetovë, III. 4-5, 2004, fq, 156-187.**

- RAMAJ Albert: Probleme etnike të personaliteteve tona, Bojaxhinjtë dhe preardhja e tyre, in: Zeri ditorë (diaspora) fejtton prej 27. XI - 10. XII 2003.**
- RAMAJ Kristë: Engjëll Zefi – mësues dhe patriot i madh in: Takimet e don Mikelit II (1993-1994), fq. 45-53.**
- RAMAJ Kristë: Jeta dhe veprimtaria e don Zef Ramaj, in: Takimet e don Mikelit II (1993-1994), fq. 11-16.**
- REGJEPAGIQ Jashar: Shkollat shqipe 1800-1908, in: Jehona nr. 7, 1971 Shkup.**
- Religion in Kosovo, International Crisis Group Report Nr. 105 31 January 2001.**
- REXHEPAGIQ Jashar: Tema të zgjedhura pedagogjike, Shkup, 1972.**
- REXHEPAGIQ Jashar: Zhvillimi i arsimit dhe i sistemit shkollor të kombësisë shqiptare në territorin e Jugosllavisë së sotme deri në vitin 1918, Prishtinë, 1970.**
- ROBERT Qypries: Les Slaves de Turquie. Edition de 1844, precedee d'une itroduction nouvelle sur leur situation pendant et depuis leurs insurrections de 1849 a 1851. I.II. Paris (1852) II. fq. 119-227: „Les quatre Albanies“.**
- ROSEN Georg Dr.: Geschichte der Türkei von dem Siege der Refor im J. 1826 bis zum Pariser Tractat vom J. 1856. Band 2. Leipzig 1866.**
- SARIO Giuseppe De, CORRADI Laura, Patricia RUIZ, Enrica CAPUSSOTTI: Migration and Cultural Encounters: Kosovar Refugees in Italy: in Archives of Memory: Supporting Traumatized Communities through Narration and Remembrance. Psychosocial Notebook Vol. 2, International Organization for Migration (IOM) October 2001.**
- SAVOLDI G. E V. & GJERGJI L: Kosovo. Non violenza per la riconciliazione. Bologna 1999.**
- SAVOLDI G. E V. & GJERGJI L: Kosovo. Un popullo che perdona, Bologna 1997.**
- SAVOLDI V. E. V & GJERGJI Lush: - Resistenza non violenta nella ex Jugoslavia. Emi, 1993.**
- SAVOLDI Valentino: - Albania: tolleranza e solidarieta. Emi 1995.**

- SCHOEN Arnold** A budai Szent Anna-templom, Budapest 1930.
- SCHWEIGER-LERCHENFELD Amand von:** Der Oreint, Vjenë 1882.
- SEDAJ Engjëll,** Martirët e Karadikut sipas një kënge popullore, Drita, XXI, Nr. 7-10, 1990, fq. 9-12, ribotim edhe në Sedaj: Shqipja arbërore, Prishtinë 2002, fq.259-270; i njëjti ribotim poashtu edhe in: Takimet e don Mikelit III (1995-1996) fq. 62-74.
- SEDAJ Engjëll,** Shkolla e parë shqipe dhe mësuesi i saj Don Mikel Tarabulluzi, Takimet e Don Mikelit (1990/92), Stubëll 1994, fq. 16-30 dhe në librin Shqipja arbërore, Prishtinë 2002, fq. 271-286;
- SEJDIU Shefki:** Rreth origjinës së toponimit Stubëll të Vitisë, Takimet e don Mikelit IV (1997 – 2003), fq. 55-58.
- SELIŠCEV A. M:** Polog i ego bolgarskoe naselenie. Istoriceskie, etnograficeskie i dialektologiceskie ocerki severo-zapadnoj Makedonii. Sofija (1929).
- SEMATIZAM KATOLICKE CRKVE U JUGOSLAVIJI,** Sarajvo, 1939, (mbi Stubllën fq. 367).
- SERBISCHE AKTION GEGEN DIE KATHOLISCHEN SCHULEN IN LETNICA UND STUBLA 1914** fq 418, in Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Nr. 29, Vjenë 1976.
- SHUTERIQI Dhimitër S.:** Marim Beçikemi dhe shkrimet e tjera, Tiranë 1987
- SHUTERIQI Dhimitër S:** lëvrimi i shipës dhe shkolla shqiptare në Kosovë gjatë shek. XVI-XVII, in: Rilindja, 12.4.1980. fq. 12.
- SIMUNOVIC Donagoj:** Povijets albanske knjizevnosti s tekstovima, Subotica 1979.
- SKENDI Savro,** *Crypto-Christianity in the Balkan area under the Ottomans.* American Association for the Advancement of Slavic Studies, 1967.
- SKULJ Edo (Hrsg.):** Gnodovcev simpoozij v Rimu, Celje 1989.
- SLISKOVIC Jakov:** Albanija i Makedonija, Sarajvo 1904.

- SOPI M. Don-KURTI D. Don: Dëshmitarët e Binçës dhe të Stullës, in: Drita fejtton prej I, 2, 1970, fq. 6 - II nr. 11-12, 1971, fq. 9.**
- SOPI Mark don: kremtimi i Shna Prenës në Dunav – 50 vjetori i kishës, in: Drita XIX, 9-10, 1988, fq. 15.**
- SOPI Mark don: Një vështrim në lidhje me materialin „Blagovest“ nr, 78/1973, in: Drita, IV, 12, 1973, fq. 7.**
- SOPI Mark: Imzot: Martirët e Karadakut, Prizren 1996. është botuar si libër nga fejttoni që ishte botuar in: in: Drita fejtton prej I, 2, 1970, fq. 6 - II nr. 11-12, 1971, fq. 9. në bashkpunim me Don Damajn Kurtin.**
- SOPI Marko: Briga biskupa Gnidoveca o ljarmanima, in: SKULJ Edo (Hrsg.), Gnodovcev simpoozij v Rimu, Celje 1989, S. 177-186.**
- SPULER Bertold: Minderheitenschulen in der europäischen Türkei, von der Reformzeit bis zum Weltkrieg. Breslau 1936.**
- STADTMÜLLER Georg, Die Islamisierung bei den Albanern. in: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas N.F. 3 (1955) S. 404-429. Albanische përkthim, in: Urtia, IX, 1 (14), 2001, S. 37-60.**
- STADTMÜLLER Georg: Die Islamisierung bei den Albanern. in: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas N.F. 3 (1955) S. 404-429. Përkthimi shqip, in: Urtia, IX, 1 (14), 2001, S. 37-60.**
- STADTMÜLLER Georg: Geschichte Südosteuropas, München(Mynih)-Vjenë 1976.**
- STADTMÜLLER Gerog: Forschungen zur albanischen Frühgeschichte. Në: Archivum Europae. Centro-Orientalis 7 (1941).**
- STADTMÜLLER Gerog: Das albanische Nationalkonzil vom Jahre 1703. Në: Orientalia Christiana Periodica 22 (1956) fq 68-91.**
- STADTMÜLLER Gerog: Die albanische Volkstumsgeschichte als Forschungsproblem. Në: Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa 5 (1941) fq. 58-80.**
- STADTMÜLLER Gerog: Die Visitationsreise des Erzbischofs Marino Bizzi. Në: Serta Monacensia Franz Babinger ... dargebracht. Leiden (1952) fq. 184-199.**

- STADTMÜLLER Gerog: Osmanische Reichsgeschichte und balkanische Volksgeschichte. Në: Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa 3 (1939) fq. 1-24.**
- STAROVA Gzime: The religion of the Albanians in the Balkan and European context, In Balkan forum 1, 1993, S. 197-205.**
- STOJANCEVIC Vladimir: lidhjet miqësore shqiptare-serbe në shekullin XIX, in: Përparimi, XX, 3-4, 1956.**
- STOJANOV Kiro, Povijesno pravni razvoj Katolicke bezantsko-slavenskog obreda u Makedoniji, Zagreb 1975.**
- STOJANOVIC Vladimir: Izvjestaj o radu u Zadarskom drzavnom arhivu, Glasnik SAN, VIII, 2, 1957.**
- STOJANOVIC Vladimir: Politika Srbije prema Albaniji i srpsk-arbanaske veze prijateljstva od 1845-1874. godine. Matica srpska, 49/1968.**
- TAJANI Filippo: L' avvenire dell' Albania, Milano 1932.**
- Tatikem e Don Mikelit (1990-2003),, Stubëll I. 1994, II. 1995, III. 1997, IV 2004.**
- TERZIU H. Hysen: Gjenocidi serb 1912-1956, Prishtinë 2005**
- TERZIU Hysen: Ramë Abdyli dhe bashkluftëtarët e tij, Prishtinë 1997, fq. 198.**
- The Holy See and the crisis in Kosovo, Città del Vaticano 2002 /shqip Selia Shenjtë dhe kriza në Kosovë Prizren 2003.**
- TOMASEVIC, Radovan: Petkom muslimani, nedeljom katolici, za slavu pravoslavci, in Srpsko naslede istorijske sveske” Nr. 7, korrik 1998, (shif edhe <http://www.srpsko-nasledje.co.yu/sr-1/1998/06/article-07.html>).**
- TOMIC Jov. N: O arnautima u Staroj Srbije i Sanzaku. Beograd (1913).**
- TURCINOVIC Josip, Samostan Male Brace u Dubrovniku Zagreb 1985.**
- TURK Alois: Letnica. Marijansko hodocasnisko svetiste Ekumen-ski centar na Kosovu. Belgrad 1973.**
- TURK Aloiz: Dr. Janez Francisek Gnidovec, Beograd 1968.**
- TURK Aloiz: Skof Janez Gnidovec, Celje 1992.**
- UKAJ Ndue: Penat e Stubllës, in: Stublla. Monografi, fq. 87-91.**

- UKAJ Qeshk:** (Mikro)toponomia dhe gjeografia e Stubllës, në Stublla. Monografi, fq. 28-39.
- UROSEVIC Anastazije:** Dvoverstvo medju Arbanasima, Extrait des Comptes Rendus Du VI-e Congres des Geographes et des Etnographes Slaves – Sofia, 1936
- UROSEVIC Atanasije:** Gornja Morava i Izmornik, Srpski etnografski zbornik, knj. 51, Beograd 1935.
- UROSEVIC Atanasije.:** Janjevo - antropogeografska ispitivanja, Glasnik Skopskog naucnog drustva, vol. 14, 1935, fq. 260-274
- UROSEVIC Atanasije:** Etnicki procesi na Kosovu tokom turske vladavine, Beograd 1987
- UROSEVIC Atanasije:** Katolicka zupa Crna Gora u Juznoj Srbiji, in: GSND, XIII, Shkup 1933.
- UROSEVIC Atanasije:** O Kosovu. Antropogeografiske studije i drugi spisi, Beograd 2001.
- UROSEVIC Atanasije:** Prva skola za nase katolike u Letnici, in: Juzni pregled, Shkup 1936, fq. 333-334.
- VASILEVIC Hadzi Dr.:** Muslimani nase krvi u Srbiji, Beograd 1924.
- VASILJEVIC Hadzi:** Muslimani nase krvi u Juznoj Srbiji, Beograd 1924.
- VELNIC Teofil:** Fulgencije Carev, nadbiskup, Pazin 1961.
- VICKERS Miranda,** Between Serb and Albanian: A History of Kosovo Hurst, 1998.
- WAGNER Vjekoslav:** Povijest katolicke Crkve u Srbiji u XIX. Stoljecu od 1800. Do Konkordata 1914. Godine, in: Bogoslovska smotra, XXI, 4, Zagreb 1933.
- WIET Emile :** Memoire sur la pachalik de Prisrend, In : Bulletin de la societe de geographie, ser. 5, vol, 12 (1866).
- WURZER Günther:** Islamische Einflüsse auf die traditionelle Kultur der Albaner in Kosovo und Mazedonien. Vjenë 1993.
- ZAMPUTI Injac & PULAHA Selami:** Dokumente të shekujve XVI XVII për historinë e Shqipërisë, vëllimi IV, Tirana 1990.
- Zani i Zojes Cernagore,** Prizren 1992-63.
- ZEFI Shan don:** Fenomeni i laramanizmit në vazhden e islamizmit ndërshqiptar në dritën e relacioneve kishtare, Takimet e don

- Mikelit III (1995-1996), fq. 20-27, ribotim in: Krishtërimi ndër shqiptarë, simpozim ndërkombëtarë Tiranë, 16-19 nëntor 1999, fq. 180-185 poashtu ribotim in: Argjipeshkci Vinçenc Zmajevich, punimet e simpoziumit të mbajtur në Zagreb me 14-15.X.1995, fq. 43-50., MKSH, 2001 Zagreb.
- ZEFI Shan, Islamizimi i shqiptarëve gjatë shekujve, Prizren 2000.
- ZEFIQ Frok: Arqipeshkvija Shkup-Prizren në shekulin XVIII-të, Osijek 2000.
- ZEFIQ Frok: Djelovanje isusovaca u albanskom narodu, Zagreb 2002.
- ZEFIQ Frok: Nxënësit e konviktit të Loretos nga ipeshkvia Shkup-Prizren 1580-1586, in: Drita. XXI 7-10 (137-138) 1990. fq. 40.
- ZINKEISEN Johann Wilhelm: Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. I-VII. Hamburg (1840), Gotha (1863).
- ZUNIC Z. S., LEZHIN V. L., YARMOSHENKO I. V., KIRDIN I. A., EKIDIN A. and J. P. McLaughlin: Assessment of the possible association between high indoor radon exposures and cancer in the population of Gornja Stubla, Kosovo / Proceedings of IRPA Regional Congress on Radiation Protection in Central Europe Radiation Protection and Health Dubrovnik, Croatia 20 - 25 May, 2001. In Croatian Radiation Protection Association Zagreb, 2002 (on CD-ROM). Dubrovnik 2001.
- ZUNIC Z.S., FUJIMOTO, K., McLAUGHLIN, J.P., BIROVLJEV, A., "Field experience of indoor thoron gas measurements in a stable rural community in Yugoslavia", IRPA 10 (Proc. Conf. Hiroshima, 2000), International Radiation
- ZUTIC Nikola: Kraljevina Jugoslavija i Vatikan. Odnos jugoslavenske drzave i rimske crkve 1918-1935, Beograd 1994.
- ZUTIC Nikola: Rimokatolicka misija i klerikalizam na Kosovu i Metohiji u kraljevini Jugoslaviji, in: Istorija 20 Veka, XVII 1-2, Beograd 1999, fq. 105-113
- ZUTIC Nikola: Vatikan i Albanci. U prvoj polovini XX veka do 1941. Beograd 2000.
- ZUTIC Nikolla: Vatikan i Albanci u XX veku, fejton në gazetën beogradase Glas javnosti 16-26 shkurt 2003.

IX. KRYPTO-CHRISTENTUM IM KOSOVO (STUBLLA)

Einführung

Im 14. Jahrhundert marschierten die Osmanen nach Europa ein; am stärksten betroffen waren davon die damaligen christlichen Balkanländer. Für die mittelalterlichen Balkanstaaten bedeutete dies den Zerfall, die untereinander verfeindeten bulgarischen und serbischen Teilfürstentümer waren nicht in der Lage, den Eroberern wirksamen Widerstand entgegenzusetzen. Im Jahre 1389 gab es die bekannte Schlacht auf dem Amselfeld (serb. Kosovo Polje, alb. Fushë Kosova), eine Schlacht zwischen den Christen (unter der Führung der Serben) und den muslimischen Türken. Die Niederlage der Christen war die Initialzündung für die Eroberung der Balkanländer durch die Türken. Für die Kirchen und ihre (katholischen und orthodoxen) Gläubigen bestand fortan eine ganz neue Lage, auf die niemand vorbereitet war. Besonders des Christentums auf dem Balkan geriet unter der osmanischen Herrschaft, die Mitte des 14. Jahrhunderts begann, in eine schwierige Situation. Die Osmanen brachten eine nicht-christliche Religion auf die Balkanhalbinsel. Die Gründe der verhältnismäßig raschen Ausbreitung des Islams auf der Balkanhalbinsel – vor allem in Bosnien und Albanien – waren weniger religiöser als rechtlicher und wirtschaftlicher Art. Nach den Bestimmungen des islamischen geistlichen Rechtes (fikh) gehörte jeder Mohammedaner zur politisch herrschenden Oberschicht des Osmanischen Reiches, während alle Nichtmohammedaner von politischen Rechten völlig ausgeschlossen waren. Der Übertritt zum Islam bedeutete zugleich den Aufstieg in die politische Oberschicht, die verschiedene Vorrechte genoss. Die nichtislamische Unterschicht – die so genannte rajah – war

demgegenüber ziemlich rechtlos und musste eine hohe Kopfsteuer (giza) zahlen.

Albaner, die im Osmanischen Reich zum Islam übertraten, nahmen türkische Namen an, besuchten von Zeit zu Zeit die Moschee und traten in der Öffentlichkeit als Muslime auf. Im Kreise der Familie hielten jedoch viele noch lange am Christentum fest. Um der Kopfsteuer zu entgehen, ist oft nur das Oberhaupt einer christlichen Familie konvertiert, wobei Frau und Kinder vielfach treue Christen blieben: sie besuchten weiterhin die Kirche, heirateten christlich, ließen ihre Kinder taufen, beachteten die Fastengebote und die kirchlichen Feiertagen. Mischehen zwischen Christen und Moslems waren nicht selten.

Das enge Zusammenleben von Christen und Muslimen innerhalb eines Stammes, eines Dorfes und einer Familie hatte zur Folge, dass sich die Glaubensanschauungen vermischten. Muslimische Frauen ließen ihre Kinder taufen, christliche Feiertage wurden von Mohammedanern und Christen gemeinsam begangen, Muslime pilgerten zu christlichen Wallfahrtsstätten, während Christen auch die Gräber islamischer Heiliger besuchten. Besonders im Kosovo und auch im einst katholischen Nordalbanien, besuchten Muslime christliche Gottesdienste und hatten Kontakte zu christlichen Priestern. Viele christliche Albaner gaben sich den osmanischen Behörden gegenüber als Muslime aus und trugen muslimische Vornamen. Viele Christen haben also lange Zeit, z.T. bis ins 19. Jahrhundert, eine Doppelexistenz bzw. eine Art Doppelbekenntnis geführt, ohne dass den osmanischen Behörden dies besonders aufgefallen wäre.

Diese Art des „Krypto-Christentums“ wird albanisch laramanizëm genannt. Davon abgeleitet ist der deutsche Terminus „Laramane“, d.h. „die Bunten, die Gescheckten“. Größere Bekanntheit erlangte dieses Phänomen im Osmanischen Reich des 18. Jahrhunderts; doch hatte es erstes öffentliches Auftreten bereits im 17. Jahrhundert gegeben. Hautverbreitungsgebiet war die katholische Diözese Skopje-Prizren im heutigen Mazedonien und im Kosovo.

Im Jahre 1703 versammelten sich auf Geheiß Papst Clemens XI. alle Bischöfe der albanischen Diözesen in Merçi, um auf dem sog.

„Ersten Albanischen Nationalkonzil“ über die Lage der Kirche zu beraten. Die Ergebnisse dieser Beratungen sowie spätere Enzykliken von Papst Benedikt XIV. wie „Inter Omnigenas“ (1744), „Quod Provinciale Concilium“ (1754) oder das „Decretum que reprobantur nonnullae praxes christianorum occultorum muhamethanum sectam simultantium“ (1774) enthalten Informationen über Krypto-Christen in der Diözese Skopje-Prizren. Auf jenem Nationalkonzil wurde u.a. beschlossen, Krypto-Christen von den Sakramenten auszuschließen. Die Enzyklika von Papst Benedikt XIV. aus dem Jahre 1754 bestätigte diese Entscheidung und verbot Katholiken zudem, um steuerlicher oder anderer Vorteile willen türkische Namen anzunehmen. Für die schwierige Lage der Christen und für das Entstehen eines Krypto-Christentums zeigte das Nationalkonzil an sich Verständnis und gestand ihnen sogar zu, dass sie vor Privatpersonen ihren Glauben nicht „deklarieren“ mussten. Im Umgang mit Behörden und mit offiziellen Institutionen hingegen waren sie künftig gehalten, ihre Zugehörigkeit zur katholischen Kirche zu bekennen – selbst wenn sie dadurch in Todesgefahr gerieten.

Das Jahr 1846-48 ist für Kosovo sehr bekannt für die Reaktion der türkischen Behörden auf das Phänomen des Krypto-Christentums und sahen darin plötzlich eine „Gefahr“ für den islamischen Glauben: In der Pfarrei Montenegro di Scopia im Kosovo (Karadak - türkisch, Skopska Crnogora – serbisch) wollten sich die Laramanen, wohl auf Drängen ihres Pfarrers, des Franziskaners Antonio Maroevic (1803–1856), öffentlich als Christen erklären. Die Oberhäupter der Familien der albanischen Dörfer Stublla, Vernakolla, Binça und Terzijaj, die damals alle zur Pfarrei Letnica/Montenegro di Scopia gehörten, hatten den Kaymakam der Kaza Gjilan/Gnjilane namens Malik Bej Gjinoli aufgesucht, um ihm ihr Begehren vorzutragen. Da die Osmanen hier die nach islamischem Recht vorgeschriebene Todesstrafe nicht verhängen konnten, beschloß die osmanische Obrigkeit, die betreffenden 24 Familien nach Anatolien umzusiedeln. Zuerst wurden sie nach Skopje und danach in die Nähe von Saloniki deportiert. Nach fast zwei Jahren Folter, Gefangenschaft, Hunger, Seuchen und Tod

kamen von insgesamt 200 Laramanen nur 108 in Saloniki an. Später verschickten die Behörden auch Pater Anton Maroevic nach Anatolien, zu seinen Gläubigen. Erst nach Interventionen der Großmächte konnten diese 1848 nach Hause zurückkehren – nur 79 hatten überlebt. Übrigens gab es Krypto-Christentums nicht nur bei den albanischen Katholiken, sondern in weit kleinerem Maße auch bei den Orthodoxen.

Der kroatische Franziskanerpater Lovro Mihacevic hat sich mit dem Krypto-Christentum als eine Form des religiösen Synkretismus in Albanien beschäftigt. Die Beobachtung, dass muslimische und christliche Albaner insgesamt friedlich miteinander gelebt haben, bestätigte der Pater im Jahre 1913: „In der Sommerzeit wird die Messe nach alter Sitte auf den Friedhöfen gelesen und nach kirchlichem Brauch dabei die Felder gesegnet; da fehlen niemals die Mohammedaner, da sie sehr wohl wissen, dass auf diesen Friedhöfen auch ihre Vorfahren bestattet sind. Ja, häufig kommt schon in aller Frühe ein Mohammedaner zum Pfarrer, nimmt den Mantelsack mit den Messgewändern und trägt sie auf den Friedhof, während sein Bruder die Bretter – den Tragaltar – mitbringt, die er in seinem Hause aufbewahrt hatte. Nach der Messe laden Katholiken und Moslems Gäste in ihr Haus, und zwar die Mohammedaner nicht nur Moslems, sondern auch Katholiken, und die Katholiken ebenfalls ihre Glaubensgenossen und Mohammedaner. [...]

Geht der katholische Priester durch die Pfarre, um die Häuser zu segnen, so muss er unbedingt auch die moslemischen Häuser besuchen und besprengen, und sie geben dafür das Almosen gerade wie die Katholiken; sie wären auch sehr beleidigt, wenn er dies nicht tun würde. [...] Wird in einem mohammedanischen Hause jemand krank, so schickt man oft zum Pfarrer, er möge doch die Messe lese, oder zu Ehren des Hl. Nikolaus oder Antonius eine geweihte Kerze anzünden“ (Mihacevic, S. 34f.).

Krypto-Christentum war unter Albanern noch vor kurzem verbreitet, besonders im Gebiet von Karadak; noch vor zwanzig Jahren lebten hier viele Menschen einen „Doppelglauben“ (Franjo

Djuric, 1987). In der Pfarrei St. Josef in Stublla (Kosovo) existiert ein spezielles Taufbuch für getaufte Kinder von Krypto-Christen.

Lebensäußerungen der „Doppelgläubigen“

Im Dorf Lubishte bei Viti wirkte vor dem Zweiten Weltkrieg ein islamischer Geistlicher. Als er einmal mit einem Sohn in Letnica war, ertönte irgendwo „Regina coeli laetare. Alleluja! Alleluja!“ Der islamische Geistliche sang gleich mit. Die Frage des Sohns, woher er den Hymnus kenne, beantwortete der Vater ausweichend. Die Mutter erklärte das dem Knaben später: Die ganze Familie sei getauft, aber man dürfe das nicht sagen, weil der Vater in Lubishte islamischer Geistlicher sei. Irgendwann hat der Sohn dann seine (krypto-)christliche Abkunft nicht mehr verheimlicht – und sich offen als Christ bekannt.

In Letnica und Stublla gibt es drei Taufbücher für die „Laramanen“: „Libro dei Battezzati della Parrocchia di Zernagora dell' Anno d'84-due (per 1842-64)“, „Liber baptizatorum occultorum I. (1906-1915)“, und „Matricularum baptizatorum cryptoca-tholicorum“. In diesen Büchern sind mehr als 3000 Laramane als getauft eingetragen. Die letzte solche Taufe datiert aus dem Jahre 1979. Diese Taufbücher mussten bis vor kurzem streng geheimgehalten werden, um niemanden zu gefährden. Die getauften Laramanen oder ihre Eltern hatten zwar auf die Taufe gedrängt, doch sollte sie geheim bleiben. Es gibt noch heute viele Familien und Einzelpersonen, die Laramane sind. Besonderes bekannt dafür ist die Region Karadak, und zwar die Geimenden Viti und Gjilan. Auch Zhegra ist dafür bekannt. Die Laramane feiern die großen christlichen Feste des Jahreskreises auf besondere Weise – noch heute; den Kindern wird offenbar nichts erklärt; nur die Erwachsene wissen Bescheid.

Es gab in Selishte bei Zhegra junge Männer, die katholische Priester werden wollten. Als sie sich dazu entschlossen hatten,

konnten sie nicht mehr in ihre Heimatorte zurückkehren – die Muslime hätten katholische Priester nicht geduldet. Bekannt war z.B. Pater Viktor Pashk ((bekannt bei den Lasaristen in Frankreich als P. Viktor Paskes 1878-1961), ein Priester, der als Laraman mit dem Namen Shahin Ferizi geboren worden war. Er hatte in Frankreich studiert und in Istanbul, Paris, Akbes, Damaskus und Beirut als Priester gewirkt, wo er 1961 verstorben ist. Die französische Regierung ehrte ihn 1953 mit dem Orden „Palme d'officier d'Academie“, weil er sich um die französische Kultur in Beirut verdient gemacht hat.

Aus Selishte stammten der Priester Ahmet Fazlija und noch weitere katholische Geistliche. Anfang des 20. Jahrhunderts besuchten Priester mit Laramanen-Hintergrund regelmäßig die Ortschaften Talinovci, Jerliu, Muhovci, Koshare in der Gegend von Ferizaj. Allerdings musste sich ein Priester, wenn er solche Besuche machte, als Jäger verkleiden (Gewehr und Rucksack, auf den zuweilen ein toter Vogel gebunden war, bildeten die unabdingbaren Utensilien): Niemand durfte merken, dass ein Priester Familien im Ort besucht.

Laramanen in heutiger Zeit

Es ist nicht uninteressant ist, dass es in dieser Region Menschen gibt, die einem Beruf in der katholischen Kirche nachgehen, wobei beide Eltern aber muslimischen Glaubens sind – z.B. die Ordensschwester Tevida Ademi aus Dunav (an der Grenze zwischen Mazedonien und dem Kosovo). Sie hat Theologie in Zagreb studiert und unterrichtet derzeit ökumenische Theologie und Konfessionskunde am Nationalen Katechetischen Institut im nordalbanischen Shkodra. Das sind keine Ausnahmen. Einige Laramane haben geistliche Berufe gewählt; viele gehen an islamischen Festtagen in die Moschee und an christlichen Feiertagen in die Kirche. Franjo Djuric beschreibt die Lage der Krypto-Christen im Raum Karadak während der 60er und 70er Jahre (vgl. auch die Arbeit von Shan Zefi „Islamization of

Albanians through centuries“, der selbst einer krypto-christlichen Familie entstammt, jetzt katholischer Priester und in Prizren Kanzler der Bischöflichen Kurie ist).

Krypto-Christen haben eine wichtige Vermittlerrolle zwischen Islam und Christentum. Für sie selbst ist es oft schwer zu entscheiden, auf welcher Seite sie stehen – besonders für diejenigen, die in Mischehen leben oder in Mischehen geboren wurden. Krypto-Christen sind prädestiniert dazu, in der Ökumene und im inter-religiösen Dialog Hilfestellung leisten, da ihnen eine positive Haltung beider Religionen gegenüber eingeboren ist.

Viele Laramane haben genug davon, ihr Christ-Sein ständig zu verbergen, schon eine ganze Reihe von ihnen hat sich nun offen als Christen erklärt. In diesem Zusammenhang ist es erwähnenswert, dass Laramane in der Region Rugova bei Peja (Pec) erst 2005 und 2006 sich offen zum Christentum bekannt haben. In Kuqishte (ebenfalls Region Rugova bei Peja/Pec) haben sie eine kleine Kirche gebaut und den Priester gebeten, wenigstens sonntags mit ihnen die Messe zu feiern. Im Dorf Karavasarie in der Region Drenica ist dasselbe geschehen.

PËRFUNDIM

Në fund të përfundimit të zakonshëm, dëshiroj ti falenderoj ata që më përkrahën moralisht e materialisht dhe poashtu në ndihmën e gjetjes së ndonjë literature apo dokumenti me rëndësi gjatë këtij hulumtimi:

Zef Ahmeti (St. Gallen

Dom Gjergj Gjergji (Stubëll)

Paul Henzmann (Paris)

Andras Voltai (Budapest)

Arkivit shtetëror të Austrisë (Vjenë

Arkivit të Jezuitëve në Milano

“Elektrostublla” - Marjan, Gjergj, Kristë, Marie, Daniel e Arian

Ramaj (Stubëll-Viti),

Kristian Ramaj (Lecco Itali),

Markus Peters (Vaduz, Lidhtenstein),

Prend Buzhala (Klinë)

Nuri Bexheti (Tetovë-Prishtinë),

Shaban Sinani (Tiranë),

Shin Shabani (Lecco, Itali),

M. Lurde Ramaj (Rrëshen-Mirditë),

Don Rrok Gjonlleshaj (Stubëll-Bishtazhin),

Don Nikson Shabani (Tivar),

Don Ndue Ballabani (Zagreb),

Don Fatmir Koliqi (Prizren),

Don Isak Dodes (Vjenë),

Sarë Gjergji (Stubëll),

Isak Ahmeti (Stubëll),

Frok Kristaj (Zym-Prishtinë)

Frok Ballabani (Vjenë),

Ali Lluka (Weinfeld, Zvicër),

Kristina Lluka-Ramaj (St. Gallen).

X. FOTOALBUMI
“MARUBI” I STUBLLËS – SHIN SHABANI

X. “Marubi” i Stubllës – Nga Fototeka e Shin Shabanit

Një mbresë dhe gjurmë të madhe për popullin shqiptar ka lënë fotografi shkodran Marubi. Fotografitë janë poashtu pjesë e madhe e historisë. Kurse, në Stubëll është një Marub stubllas që tërë kohën ka lënë dhe ende po lenë gjurm. Fotografi i njohur stubllas Shin Shabani ka merita të mëdha dhe duhet gjithësesi të falenderohet për tërë punën e mundin që ka bërë deri më tani. Çdo njëri mund të shkon tek Fototeka e Shin Shabanit dhe sigurisht mund të gjënë ndonjë fotografi të vetën. Qysh në rininë e vet ai ia kushtoi fotografimit dhe këtë gjë e kanë trashëguar edhe fëmijët e tij, duke u kujdesur për fotografitë e babait dhe ruajtur çdo gjë që është me vlerë, por të njëjtën kohë edhe duke bërë fotografime të ndryshme. Për këtë libër, kjo familja Shabani na mundësoi për të parën herë disa fotografi që të dalin në shesh, kështu që është obligim imi moral të falenderoj mundin e tyre. Po i sjellim vetëm disa fotografi nga fototeka e familjes Shabani, por në këtë fototekë ka aq shumë fotografi, sa që duhej të publikohej një libër voluminoz vetëm më fotografi. Falenderim të veçant duhet të shpreh djalit të Shinit Don Nikson Shabanit, për atë mund që bëri që të botohen këto fotografi këtu pa komente. Në këtë pjesë do të kemi edhe fotografi të tjera që janë interesante, sikur ato të fotografuara nga helikopteri i KFOR-it, e për këtë punë falenderoj Nikollë Nikolla që e mudnësoi këtë gjë.

Kolë Mark Ramaj, (foto ruhet në Letnicë)
"apostulli" enjë tën e madhe. H. H. Terziu
shkruan se Kolë M. Ramaj ishte Kaçak; nuk
qendron fare. Nuk ka nevojë qe dikush të
etiketoj dikë për shkaqe personale.

Don Jak Prenku dhe Imzot N. Prela në Dunav

Foto e stubllasëve e botuar më 1934
në glasnik skopskog naucnog drustva, fq. 10

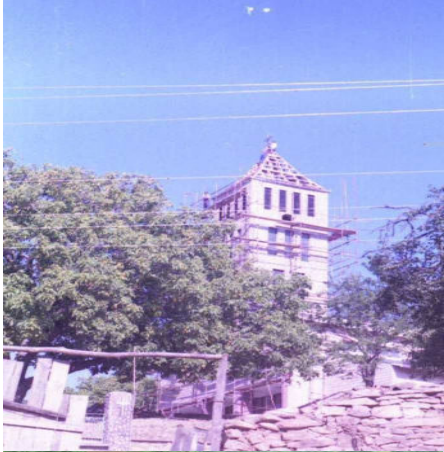

**Fotot më posht janë nga
helikopteri (KFOR)**

Elektrostublla

Sh.p.k
L.L.C
GmbH

Shoqëri për projektim, qarkullim, inxhinjering dhe prodhim

e-mail: info@elektrostublla.com
www.elektrostublla.com

Adresa: Rr.Hoxhë Jonuzi
Viti, 61000 Kosovë
Tel/Fax: +381 (0) 280 381 172
Mob: +377 (0) 44 131 228
+386 (0) 49 100 105

Impresa Edile KRISTIJAN & LEONARD

VIA STATALE 1429
23852 GARLATE (LC)

PARTITA IVA: 03056310133
TEL: +393402483660 &
+393299722792

www.stublla.net